

1986.06.10. 10:00

PALÓCFÖLD

PALÓCFÖLD

1986/6.

XX.

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Tartalom

XX. ÉVFOLYAM 6. SZÁM

- 1 Barak László: Egyszerű történet (vers)
- 3 Veres János: Gyökerek sorsa (vers)
- 4 Banos János: Károlyi Mihálynak (vers)
- 5 Sigmond István: Csokolom, Kari bácsi (novella)
- 12 Csorba Piroska: Zöld diók (vers)
Furmann Imre: Kötetlenül (vers)
- 13 Cséh Károly: Időtlen (vers)
- 14 Romhányi Gyula: Uram! (vers)
- 15 Karácsondi Imre: Mindenséges, Kérdezem: (vers)
16. Dippold Pál: A gyorsaság szerelmese (novella)

A KÖZÉP-EURÓPAI EMBER

- 22 Varga Csaba: Kelet-Európa
- 29 Laczkó András: Mazóviai emlékek
- 37 Jávor Ottó: Ismét Grassról
- 40 Kovács Győző: Metamorphosis Transsylvaniae
- 43 Tüskés Tibor: Bácskai szép napok
- 49 Bojtár Endre: Báthorytól máig

VALÓSÁGUNK

- 57 Csongrády Béla: Útjelző a jövőbe
- 61 Wintermantel István: A megújulás ígérete
- 67 Király István: Németh László korszerűsége

MŰHELY

- 74 Petrőczy Éva: Napló helyett IV.

MŰTEREM

- 76 Lóska Lajos: Három művész – három mű

TÖRTÉNELMI FIGYELŐ

- 82 Tilkovszky Lóránt: Bajcsy-Zsilinszky (Szakály Sándor)

MÉRLEGEN

- 84 G. Komoróczy Emőke: Verseskötetről verseskötetre... .
- 90 Dobossy László: Előítéletek ellen (Szirmay Endre)
- 93 Két könyv Közép-Kelet-Európából/ról (K. Gy.)

E számunk illusztrációs anyagát a III. Országos Rajzbiennálé (Salgótaján Nőgrádi Sándor Múzeum) műveivel közöl válogattuk. A borítón Czinka Ferenc, a 21. old. Szántó Dezső, a 28. old. Kovács Péter, a 71. old. Bukta Imre, a 77. old. Szirtes János, a 79. old. Tornay Endre András, a 81. old. Jován György alkotásai láthatók. (Fotó: Buda László).

*Egyszerű történet**

I.

Az é, fuvalatában minden együtt volt,
az ünnep morajlása
és a hegyi csönd
és a tenger csillogása,
az egykor
és a most
és megintcsak az egykor,
egyik a másikba folyva.
Az emberek cleinte föl se vették,
hogy elvágták őket
a külvilágtól,
hogy bezárták őket
az égbolt fődője alá,
hogy ez a bezártság
az egész életüket fenyegeti.
Ráadásul czekek
összetartó,
dolgos,
katolikus
népek voltak.
Egymás közt házasodtak,
messzi földről hozattak maguknak
búzát,
birkát tartottak,
vadmajorannát
és padlizsánt
termesztettek.
Nem volt hát valószínű,
hogy pásztori szellemüket
hirtelen meghazudtolva
bosszút állnának.

II.

Ám valami mintha
nyugtalanul forgolódott volna
a felszín alatt,
s ezzel a békét,
a dolgok megnyugvását
mindenféle
kissé bizonytalanná tette.
Egy éjszakán aztán

minden szépség
cinkos lett,
hozzájárulását adta,
hogy nyugton marad.
Hogy nem változtat
szépségén.
Sok helye volt a világnak,
ahol
ilyen sötét,
furcsa
és felzaklató
benyomás érte
az emberek lelkét.
Azon az éjszakán
iszonyodva látták,
mint úszik át
a világ fölött
lassan
az ólom.
Aztán táncoltak a röppentyűk,
robbantak a bombák,
felvillantak a fények,
felhangzott a háború
egyszerű
és durva
szimfóniája. . .
Az
emberek
elcinte önfeledten adták át magukat
a leírhatatlan kicsapongásoknak.
Fosztogattak,
romboltak,
elpusztították
ami a kezük ügyébe akadt,
szörnyűséges tüzeket gyújtottak,
megbénították mindenütt a forgalmat,
ám később
úrrá lett rajtuk
az apátia.
Ólmos fáradtság kerítette őket hatalmába.

III.

Aztán nemsokára
pitymallott.
Az égen feltűnedezték az első
rózsaszínű felhőcskék.
Egészséges horkolás köszöntötte őket.

*Montázs Immanuel Kant, Herman Borch, Albert Camus, Virginia Woolf, F. M. Dosztojevszkij, G. G. Márquez, Guillaume Apollinaire műveiből.

Gyökerek sorsa

Szekerce csap a gyökerekre,
rostjukat ásók éle tépi,
a földben alattomban túró
émelyítő férgcek se restek,
rágnek, zabálnak megszállottan
s kaján kedvvel a baljós csendben;
a főgyökerek s mellékszálak
bénán, halálra sebesítve
fogódkodnak még, de hiába,
ha légygökérré változnának,
akkor is elmetszenék őket
alig látható, sunyi ollók –
Ó, gyökerek, már nem sokáig
szívhattok erőt adó nedvet
porladó bordák kosarából,
sárgult koponyák edényéből,
amikben éltetők lappangnak
az elrendező esküminták,
a köpülők és selyemszoknyák,
vőfélymondókák, pásztortancok;
olyan mélységig nem érhet le
a megtépázott csonkok vége.
Önvédelemre nincs esély már,
nem nevelhettek derűs lugast,
eloldódtok az anyaföldtől,
akár a „rcenezánsz erénykép”.
Ne álmodjatok lengő gallyat,
melyen bimbó és gyümölcs duzzad,
hogy magvaiból kibomolják
a sokszor elképzelt víg élet
amit régen a bölcsek vártak;
ne álmodjatok lombzenéről,
fölöttetek csak kopasz ágak
merednek majd, s ha erre téved
egy érzékenyebb szívű festő,
megalkothatja legbágyadtabb
művét ködszürke s rozsdabarna
színnel e november-szagúvá
állandósuló holt vidékről.

Károlyi Mihálynak

Elnök úr!
Leszakadtak ingéről
a bólyák –
Milyen vízeket csöndesített
hogy a csónakot:
hitét is idegen hitek
torpedózták
s vérét bár megkerülve
annektálták volna a bombák
ha nem cseni el magával Európát
S hogy tudott hajóra szállni
szívében darazsakkal?
Kalapját a nagy kikötőben
daru becézte
hadirokkant szemét
ápolta-e még az angyal
s távolodóban süllyedni látván
az elnöki széket
tudta-e: a forradalom merül el
Ön nélkül végleg?

Őszirózsák ideje kullog
s Ön már a túlsó parton
„Les canards ont bien passé.”
: itt gomblyukakra fagytak a szirmok
de hányszor kelt át azért a partért?
Röhögnek máig is
a kékellő fészker alatt
bárha rakétákkal almozva
dorombol alattunk a hídlás:
illúzió már az akarat
: csak féljük a túlsó partot
s hogy se itt se ott
mert elszakadt mert elszakadt
Elnök úr!
Leszakadtak ingéről
a bólyák
leszakadt rólunk az ing
s vacognak – bár ostorozzák –
bőrünk alá préselt hitcink
: egyek vagyunk hát egyenlőek
– s nem csenhetjük el Európát

Csokolom, Kari bácsi

Reggel hatkor már mindenki jelen volt. Meztelen felsőtesttel álltunk az udvaron, közvetlenül a szégyenfa mellett, amelyhez időnként kikötötték valamelyik inast, tiszták voltunk, jól fésültek és szomorúak. Pontosan hat órakor nyílt a kapu, belépett Kari bácsi.

– Jó reg-gelt fi-úk! – kiáltotta katonásan, vidáman.

– Csó-ko-lom, Ka-ri bá-csi! – harsogtuk, ragyogott az arcunk, libabőrök voltunk és gyűlölet volt a szemünkben.

Egyedüli segéd lévén, olyan két méternyire álltam a feszes vigyázzban álló inasok sorfala előtt.

– Jelentem: a létszám teljes, boldogok vagyunk és töretlen munkakedvvel várjuk a megtisztelő feladatokat.

Miután elhadartam a minden reggeli kötelező szöveget, Kari bácsi letette a kezében tartott gramofont és biccentett.

– Mosoly-ra! – adtam ki a vezényszót, beálltam én is a sor elejére, szánkat szélesre tártuk, mintha röhögni akarnánk.

Kari bácsi sokféle mániával tarkította a műhelyben eltöltött órákat. Kötelezettségeink között előkelő helyet foglalt el a testápolás és a zenei képzettség. Aki ezekben a tárgykörökben fogékonyak bizonyult, még az autójavítás mesterségét is elsajátíthatta idővel, noha göröngyös utat kellett bejárnia, amíg egy-egy meghibásodott gépkocsit diagnosztizálni tudott. Aki nem mosott mindennap fogat és nem ismerte Verdi és Puccini műveit, gályarabként komfortábilisabb életet élt volna, mint a Kari bácsinál eltöltött inaskodás időszakában.

A reggeli vigyor a fogsor-ellenőrzést szolgálta. Kari bácsi végiglépkedett a sor előtt és belenézett a szánkba. Már előljáróban meg kell jegyeznem, hogy Kari bácsi ritkán pofozott, de még ilyen alkalmakkor is következetes volt, felváltva adta a pofonokat, egyszer a jobb arcra, aztán a balra, sosem fordulhatott volna elő, hogy ugyanarra az arcra két pofont kapjunk közvetlenül egymás után. Az ehhez hasonló testi fenyítésekkel elég ritkán alkalmazta, inkább olyan büntetéseket eszelt ki, amelyek számára egyáltalán nem voltak fárasztóak, az inasokat viszont arra ösztökölte, hogy eszeveszett igyekezettel ápolják a testüket, naponta többször mossanak fogat, s szabad idejükben Verdi és Puccini operáit hallgassák, véreres, könnyező szemmel, mert az egész napi műhelymunka után nem volt könnyű zenehallgatással tölteni az éjszakát. Mindezek ellenére erőfeszítéseik csekélyke sikerre számíthattak. Kari bácsi nem dicsért meg soha senkit, az elismerés neovábbját a büntetlenség jelentette, noha általában ketten-hárman nap mint nap számíthattak a büntetésre. Persze, sosem lehetett kiszámítani, hogy mikor melyik inasra kerül sor és milyen fokú büntetést szabnak ki rá. Azon az emlékezetes hétfői napon, amikor fordulat állt be az életemben, a reg-

geli ellenőrzés során megint csak két inasnak kellett elszenvednie Kari bácsi sajátos büntetéseit.

– Miért göndör a maga fején a szőr, Hármas? – Kérdezte Kari bácsi bosszúsán.

A Hármasnak nevezett inas – a neveket a munkába állás pillanatától törölték – kapkodva próbálta leszorítani a haját, de ujjai között minduntalan kibukkant egy-egy csigába göndörödött szőke hajtincs.

– Jelentem: boldog vagyok és töretlen munkakedvvel várom a megtisztelő feladatokat – hadarta, hátha ezzel kedvében jár Kari bácsinak.

– Miért göndör és miért angyalszőke? – pontosította Kari bácsi a kifogásait.

– Jelentem: örömteli gyermekkorom volt – suttogta az inas rettegve; valamint mondania kellett, és azt a szöveget szajkózta, amit néha Kari bácsitól lehetett hallani.

– Magának is?

– Igen – mondta az inas szégyenlősen. – Ne tessék haragudni.

– Jó – mondta Kari bácsi. – Akkor kopaszra. Harminc perc. Utána fal! – szólt a verdikt.

Senki sem szólt semmit, a Hármas sem, csak vinnyogott kétségbeesetten, oly váratlanul érte ez a „fal”, mintha egy vípera csúszott volna az inge alá. A „fal” egyébként azt jelentette, hogy a delikvensnek addig kellett ütnie fejével a műhely egyik falrészét, amíg az ütések nyomán jól láthatóan lejött a vakolat. Amikor Kari bácsiban megszületett a falötlet, az első, erre kiszemelt inasnak nekifutásból kellett megoldania a feladatot. Utána egy hétig betegállományban volt, a vakolat viszont sértetlen maradt. Kari bácsi okulhatott a törtétekből, a munkaerő-kiesés nem volt ingyére, s a legközelebbi alkalommal lemondott a nekifutásról, megengedte a végrehajtónak, hogy közelről fejeljen a falba, többször egymás után, sőt még azt sem kifogásolta, ha a feladat végrehajtása közben – mint a vívók a páston – ordított egy-egy az illető.

A Hármasnak az utcáról is behallatszott a vinnyogása, de elrohant nyitratkozni, hogy a megszabott harminc perc múlva visszatérhessen kopaszon a fal elé.

Az Ötös nem vigyorgott, inkább vicsorgott, szemét teljesen összeszorította, kezével idegesen kapált a levegőben, s mintha megpúposodott volna a várakozásban.

– Valami nyomja a lelkünket, Ötöske?

Ez volt a vég. Ha Kari bácsi becézni kezdett valakit, annak számolnia kellett a gyötrelmes folytatással, ellentmondani nem volt tanácsos, ha Kari bácsi feltételezte, hogy valami nyomja a lelkünket, akkor biztosak lehetünk, hogy ez így igaz, de ha nyomta, ha nem nyomta, gyorsan ki kellett találni egy elfogadható választ, ám semmiképpen sem a testápolás, vagy a zene tárgykörében.

– Jelentem: nem mostam fogat – nyögte az Ötös, s ez volt inasélete egyik legnagyobb melléfogása. Állandóan arra gondolhatott, nehogy azt mondja, hogy nem mosott fogat, s ebben az igyekezetében semmi más nem jutott eszébe, csak az, hogy nem mosott fogat.

– Oszlop – mondta Kari bácsi. – Barackkompóttal.

Az „oszlop” az udvar közepére állított, szégyenfának is nevezett farúd volt, amelyhez félméztelenül kikötve lenni télen sem volt eszményi állapot,

a nyári időszakban meg kimondottan elviselhetetlennek bizonyult. Rengeg légy zümmögött a környéken, rajokban röpködtek mindenfelé, a szomszédos állatvásártérről látogattak el a műhely udvarára, s ha senkit sem találtak a farúrhoz kötve, visszarepültek a marhákhoz, ha meg ott vergődött valamelyik inas, kedvtelve időztek el rajta. Különösen attól kezdve, hogy Kari bácsin kitört a kompótimádat, irodája tele volt beföttes üvegekkel, bennük barack-, cseresznye és meggykompót. A tapasztalat szerint a legyek a barackkompótot szerették a legjobban, s hogy Kari bácsi csak a gyümölcsöt halászta ki a léből, ez utóbbit ráöntötte a kikötött inasra, hogy a napon – állítólag – edződjk a teste. A legyek mint megannyi héja csaptak le a kompóttól fényes, ragacsos bőrre, s ahogy apró lábaikkal bódultan sétáltak fel-alá, s szűrösködtek a vasárnapi eledelt, az inast is belehajszolták a bódulatba, de ez egészen más jellegű volt, mint az övék. Egyszer jelen voltam, amikor Kari bácsi megjelent a farúdnál, s odahajolt az inashoz.

– Boldog vagy fiam? – kérdezte.

– Boldog vagyok, Kari bácsi.

– Hazudsz, fiam?

– Hazudok, Kari bácsi – felelt, de nem nagyon tudta, mit beszél.

Kari bácsi ezt nem hagyhatta következmények nélkül, saját kezűleg kötötte ki az inast.

– Most az jön, ami még sosem volt – mondta vészjóslóan, s az újabb, semmi eddigivel össze nem hasonlítható büntetés az volt, hogy elmaradt a büntetés. De erről csak Kari bácsi tudott, az inas egész nap állt az udvaron és várta a véget. Kinyílt az irodajátó, megjelent Kari bácsi, lassan elhaladt a vigyázzban álló inas közelében, egy kicsit meg is állt mellette, a fiú már nyitotta a száját, hogy ordítson, de Kari bácsi továbblépett. Egy idő után kijött a műhelyből, észrevétlenül megközelítette az inast, megállt a háta mögött és halkán, finoman köhintett. A fiú földrengésnek hallhatta a köhintést, elvágódott, s mintha imát mormolt volna, kililult ajkai valami szöveget rebegetek. Így telt el a nap. Az inas annyit öregedett azon az egy napon, hogy nyugodtan kinevezhették volna segédnek. De inas maradt. Kari bácsinál mindenki inasnéként kezdte és inasnéként végezte, én voltam az egyedüli kivétel. De engem nem lehetett megtörni. Én végigcsináltam mindent. Ettek a legyek számtalanszor, többet voltam kopasz, mint bárki az inasok közül, az évek során egy fél falnyi vakolatot vertem le a fejemmel, ettem szegyet, a munkanap végén olykor nyelvel tisztítottam le az olajos szerszámokat, mindent megtettem, csak segéd lehessenek. És állandóan mosoly volt az arcomon. A büntetés végrehajtása előtt, közben és után, egy folyóban és megállíthatatlanul. Néha folyt a könnyem, de az arcomon mosoly volt.

– Miért vagy ilyen vidám, Kettes fiam?

– Mert én leszek a segéd – mondtam és mosolyogtam.

Egy alkalommal éppen a farúrhoz kikötve hadakoztam a legyekkel, megjelent Kari bácsi, egy ideig nézte, ahogy szélesen mosolyogva élvezem a tűző napot, aztán megeléghelhetette, hogy szemlátomást jól érzem magam a térlenségben.

– Énekelj! – förmedt rám. – A kedvenc nótámat.

– Itt? – kérdeztem. – Így?

– Itt! Így! Most! Azonnal! – pattogott.

Fejemen dudor dudor hátán, testemet csípték a legyek, arcomon pata-

kokban folyt az izzadtsággal összekeveredett barackkompótlé, és nekifogtam énekelni Tosca nagyáriáját, baritonban. Kari bácsit számtalanszor hallottam fülsértő hamissággal dúdolni az ária egy-egy részletét, nyilván ez volt „a kedvenc nótája”. Kari bácsi kivörösödött arccal hallgatta a meggyalázott Puccinit, azt hittem, zavarja a bariton, de éppen ellenkezőleg, jobbra-balra ringatva tömzsi, vaskos testét, behunyt szemmel adta át magát a ritka élvezetnek. Amikor befejeztem a produkciót, kibogozta a köteléket, kezét rátette a vállamra és azt mondta:

– Puccini! Te vagy a segéd!

Kezet csókoltam Kari bácsinak.

Azóta gyűlölt. Nem volt olyan nap, hogy ne tette volna próbára zenei tájékozottságomat. Azon a bizonyos hétfői napon, mikor sorsomban változás állott be, a reggeli fogorvos-ellenőrzés során futólag belenézett az én számba is, néha még azt is megette, hogy bütykös ujjaival belemászott egyik-másik inas szájába, hogy a hátsó fogakat is szemügyre vegye, de most gyorsan végzett velünk, valami kajánságot láttam a szemében, amikor beindította a gramofont.

– Verdi A lombardok az első keresztes hadjáratban. Giselda áriája a második felvonásból.

– Ezt honnan tudod? – kérdezte elhűlve.

– Én mindent tudok – mondtam, és mosolyogtam. Segéd koromban sem tűnt el a mosoly az arcomról, ha az inasok Puccininak neveztek, mosolyogtam, ha Kari bácsi lemarházott, akkor is mosolyogtam. És valóban mindent tudtam, amit Puccini és Verdi műveiről tudni lehetett. Éveken keresztül semmit sem csináltam szabad időmben, csak a két zeneszerző műveit hallgattam, elolvastam minden fellelhető szakirodalmat, amit róluk írtak, egyszóval, Pucciniből és Verdiből professzornak éreztem magam. Pedig csak autójavító segéd akartam lenni Kari bácsinál, és sikerült azzá iennem. Mosolyogtam, mert állandóan abban a boldogságos tudatban teltek a napjaim, hogy célt értem.

– És ezt? Ezt is tudod? – Újra beindította a gramofont, szeméből áramlott az irigység, a düh.

Hallgattuk a zenét. Nem szóltam, most már arra is volt erőm, hogy eljátsszak egy kicsit Kari bácsival. Hadd higgye, hogy ezúttal megfogott, arcomról tanácsalanságot olvashatott le, mind mélyebbről szedte a lélegzetet, teste elomlott, arcát sosem láttam ilyen békésnek, egy kicsit talán már szeretett is, időnként körülnézett, hogy kiélvezze a szobormereven álló, megkínzott inasok döbbenetét, s amikor vége szakadt a felvételnek, Kari bácsi odalépett hozzám, egészen közel, s az örömtől révülten belesuttogott az arcomba:

– Nem tudod, mi?

– Dehogynem – mondtam. – A hóhérlegények dala volt Puccini Turandotjának első felvonásából.

Száz Kari bácsiból kilencvenkilencet megütött volna a guta, de ez a Kari bácsi állta a sarat. Megértettem, hogy muszáj volt ordítania, s a nyála sem zavart, ami az arcomra fröccsent.

– Miért nem mondtad rögtön? – harsogta.

– Élveztem a muzsikát – mondtam ártatlanul. – Igen jól sikerült felvétel volt, Toscanini ezúttal is kitétt magáért.

– Toscanini! – hörögte Kari bácsi. – Hát még ezt is tudod? – s imbolgogva, lefittyent szájjal bedúlöngélt az irodájába.

Egy ideig azt hittem, ivott, aztán rájöttem, hogy a kín részegítette le. De hamar összeszedte magát, nemsokára újra megjelent az udvaron.

– Mától kezdve te vagy az éjjeliőr. Egy hétig – mondta.

– Köszönöm, Kari bácsi.

– Megérdemled – mondta.

– Tudom, Kari bácsi – feleltem, és mosolyogtam.

Erre már nem reagált, de a gesztus valóban kitüntető volt. Az éjszakai őrködés tulajdonképpen egyheti szabadságot jelentett, néha ugyan körül kellett járni éjszaka az udvaron, de napközben szabad volt az ember, s a teljes fizetés erre a hétre is kijárt.

Első éjszaka a kapu előtt sétáltam fel-alá. Végigdúdoltam egy Puccini-, majd egy Verdi-operát. Itt-ott rajtakaptam magam, hogy felkészültségem még mindig nem tökéletes, például, sehogy sem tudtam rájönni, hogy Puccini dallamvilága miért áll hozzám közelebb, mint a Verdié, megpróbáltam elmentmondani magamnak, felsorakoztattam néhány olyan Verdi-motívumot, amely bizonyítani lett volna hivatott, hogy a zsenik között értéktendfelállítás teljességgel gyermeteg igyekezet, de nem értem gondolataim végére, szállingózni kezdtek az inasok, megérkezett Kari bácsi, jelentettem, hogy minden rendben van, és elbúcsúztam.

– Jöjjön vissza! – kiáltott utánam Kari bácsi.

Amikor beléptem a műhelybe, Kari bácsi az utolsó inast pofozta, a többiek már túleshettek a dolgon, vörösre pofozott arccal álltak a fal mellett, s hápogva szedték a levegőt. Amikor Kari bácsi befejezte a ténykedést, magához intett. Mosolyogtam. Én mindig mosolyogtam.

– Loptak! – mondta Kari bácsi fenyegetően, megmarkolta a kabátom gallérját, egy kicsit felemelt a levegőbe, aztán meggondolta magát, s lassan visszaeresztett. – Kiraboltak az éjszaka!

Ellent akartam mondani, esküdni szerettem volna, hogy egy pillanatra sem hunytam le a szemem, de a tények megcáfolhatatlanok voltak: a falról, ahol egymás mellett csüngtek a szerszámok száza, pontosan középben, az egyik nagyobb szegről hiányzott egy vadonatúj kézi szelepemelő.

– Levonom kétheti fizetését – közölte Kari bácsi hűvösen. – S ha ez még egyszer előfordul, baj lesz. Most pedig mars!

Az udvar közepén lehettem, amikor az inasok elkezdtek jajveszékélni, úgy látszik, Kari bácsinak még egyszer le kellett vezetnie indulatait, ha már következetesen ragaszkodott az elveihez, miszerint az inasokat szccc-kára lehet aprítani, de a segédhez nyúlni nem szabad.

Másnap éjszaka lelkiismeretfurdalástól kínozva álltam a bezárt kapu mögött, kezemben egy dorongot szorongatva vártam a tolvajt. Nem dúdoltam el még egy áriát sem, mozdulatlanul fülceltem a neszekre. Amikor lépéseket hallottam az utcán, felemeltem a dorongot, de nem nyílt a kapu, nem történt semmi. Már meg tudtam különböztetni a macska neszét a kutyaétól, hallottam, ahogy egy sündisznó tipeg át az udvaron, majd át-

gyömöszöli magát a kerítés alatti résen, s eltűnik a kinti árokban. Semmi más nem mozdult. Én sem. Zsibbadt voltam és elgyötört, de azon az éjszakán biztosan nem jött be senki.

– Minden rendben?

– Jelentem: minden rendben – mondtam Kari bácsinak másnap reggel.

Együtt léptünk be a műhelybe. Az inasok úgy rohantak ki az udvarra, mintha mindegyikük nyakát egy-egy Kari bácsi szorongatta volna. Számuk akartuk venni a szerszámokat, de a fal üres volt. Csak a szegek éktelekedtek árván, semmi, de semmi nem lógott róluk. A mosoly akkor távozott el végleg az arcomról. Kari bácsi is szótlanul nézte az üres falat, aztán közelebb ment a szegekhez, megfogta egyiket-másikat, de a szegek nem beszéltek. Mindenki hallgatott. Az udvaron falfehéren álldogáltak az inasok, kimentem közéjük, leültem a földre, hátamat nekítámasztottam a szégyenfának. Nem csináltam semmit, csak ültem és vártam. Aztán megjelent Kari bácsi is, megállt előttem. Az inasok szétrebbentek. Kari bácsi arcán nem volt sem düh, sem gyűlölet. Csak nézett.

– Megölöm magam – mondtam.

– Még nem – mondta Kari bácsi. – Egyszer kifizeti.

– Nincs ennyi pénzem.

– Egy évig ingyen dolgozik. Így megfelel?

– Megfelel – mondtam, és szerettem volna kezet csókolni Kari bácsinak, de nem volt erőm felállni a földről, ültem a tűző napon, az inasok közben becsődültek a műhelybe, hallottam, ahogy a rabok kórusát próbálják énekeltetni a Nabuccóból, s az volt benne a meggondolkoztató, hogy Kari bácsi basszusa vitte a szólamot, noha botfűlűnek teremtette az istene, olyan hamisan intonált, hogy kínomban felröhögtem az udvaron, mert arra gondoltam, hogy nincs olyan rab a világon, aki ne mulatna ezen a ki-mondottan dilettáns kultúrműsoron.

A harmadik éjszaka olyan formában szerveztem meg az örködést, hogy semmiképpen sem foghattak ki rajtam. Eredetileg be akartam szerezni négy reflektort, hogy megvilágítsam velük az udvar négy oldalát, aztán megelégedtem volna egyetlen fényforrással is, de annak körbe kellett volna forognia. Ezek hiányában egyetlen megoldás adódott: vettem egy zseblámpát, beálltam az udvar közepére, és lassan forogtam körbe-körbe. Tíz percig jobbról balra, tíz percig balról jobbra. Éjszaka kettőig semmi sem mozdult. Valamivel kettő után egy alacsony árnyékot láttam elcsuhanni a sűrű drótkerítésen kívül, az állatvásártér felőli oldalon. Nem mozdultam a helyemről, forogtam tovább magam körül, közben ordítottam, hogy „látlak! látlak! látlak!”, ami tulajdonképpen teljesen felesleges erőfeszítés volt, mert a drótkerítésen még egy kutya sem tudott volna átbújni. Mire a zseblámpa elemei kimerültek, jócskán hajnalodott. Most már nem történhetett semmi. Noha egyéves adósság nyomta a vállamat, valami megelégedettség-félét éreztem, hogy egyszer végre biztosan sikerült helytállnom. Még nem tért vissza a mosoly az arcomra, de már tudtam élvezni a napfelkeltét, az égen a győzők V alakjában vonultak a vándormadarak, az volt az érzésem, hogy ha nagyon magasra kinyúlnék, megkapaszkodhatnék a V betű két szárában, de akkor magukkal vinnének engem is, és ezt semmiképpen sem akarhattam, éjjeliörként fogom eltölteni a hátralevő éveket,

itt, és sehol máshol. Azt a fejem fölött elsuhanó V betűt mai győzelmem jelképeként raktározom el magamban.

Reggel Kari bácsi megkérdezte, hogy mikor vitték el a gépkocsit. Szorítottam a műhelyajtó kilincsét, s bambán néztem a gödör fölötti üres teret, amelyet az este még egy frissen lefestett Opel töltött ki. A kocsi eltűnt. Kirohantam az udvarra, a vándormadarak messze jártak, égbekiáltó átkaim a tejem fölött ólálkodó bárányszemekre szakadtak.

Egész nap a műhelyben maradtam, dolgoznom nem kellett, nem is lett volna erőm hozzá, néztem az újonnan beszerzett csillogó szerszámokat a falon.

– Húsz év ingyenmunka – mondta Kari bácsi. – És a perköltségeket magamra vállalom. Megfelel?

– Megfelel – mondtam. Meg akartam ölelni, de elhúzódtott.

Mielőtt ismét magamra hagytak volna, Kari bácsi visszaszólt a kapuból:

– Most már csak az új szerszámok maradtak és a kompótjaim. – S ezzel otthagytott.

Bezartam a kaput. Három órát dolgoztam, amíg sikerült bevezetnem az aramot a drótkerítésbe. Aztán magamra zártam a műhelyt, felgyújtottam a villanyokat, leültem az ismét telcaggatott fallal szemközt, és néztem a szerszámokat. Egy ideig csendben ültem a fényárban, aztán hangosan számolni kezdtem a szegeken csüngő különböző formájú csiszolt, nikkelezett vasdarabokat. Amikor befejeztem, előlről kezdtem a számolást. Aztán harmadszor is, negyedszer is. Tizenkettőkor valami hörgésszerű hang szűrődött be a műhelybe. Kiléptem a szabadba, zseblámpámmal körbevilágítottam az udvaron. A kerítés egyik távolabbi szögletében egy emberformájú alak csüngött a drótok között. „Megvagy! – szakadt ki belőlem a kiáltás. – Megfogtam a tolvajt!” De csak a zseblámpa fényének kiálhattam, mert rajtam kívül ebben az imbolygó fénycsóvában volt még valami élet, a drótok közötti alak már semmit sem hallhatott. Lélecszakadva rohantam a kerítéshez és rávilágítottam az arcára. Kari bácsi volt.

Aztán eljött az a reggel, amikor pontosan hat órakor kinyitottam a kaput és beléptem a műhely udvarára. Az inasok meztelen felsőtesttel álltak az udvaron, tiszták voltak, jól fésültek és szomorúak.

– Jó reggelt fiúk! – kiáltottam katonásan, vidáman, közben letettem magam mellé a gramofont.

– Csó-ko-lom Puc-ci-ni bá-csi! – harsogták, ragyogott az arcuk, libabőrök voltak és gyűlölet volt a szemükben.

– Mosoly-ra! – adtam ki a vezényszót.

Megkezdődött a munka.

Időtlen

Túl az évek harmincezüstjén
maradtam júdástalan

Lehajló ág-kampójával
nem rántott magához az isten

Infarktus aranypántja sem
fogta úgy át mellkasomat

mintha szétpergő életet
szorítana össze egy vesszor

Fodrozódó mennydörgéseivel
pókhálósálakként függő esőivel

megtart talán
ez a dohosodó nyár is

Mögöttem suhog már sóhajod
e kútba dobott szerencsepénnz

Tudatom tükrét felfénylik
felszisszen mielőtt alámerül

hogya törten
csillanjon vissza

s időtlenül akár egy kézre hullt
éden utáni könnyecsepp

- URAM!
hogymeg
bedőltem
Neked!
káromkodásaimat
cseréltem
és még az
öklöm is
kinyitottam
simogatást
kínálva
boldognak
s boldogtalannak
m
o
s
t
i
t
t
á
l
l
o

csontokra szedve
rongyázó szelekben
hintázó kezekkel
várok valakire
hogy fejemről a kalapot
(a nevedben Uram)
fejemről lábamhoz tegye

Mindenséges

Feszes, fekete gyolcs.

Csillagok raja az égen.

Éjszaka.

Csiszolt, gyönyörű ében.

...

Ma minden oly végtelen,

– ma léssen minden lehetséges.

Magány.

– Veled ma minden mindenséges.

(Csesztve, 1985.)

Kérdezem:

miért e várakozás?

Miért a naplemente tündöklete?

Miféle kopogás ez a Hegyen?

Mi készül megint, Uram?

(Csesztve, 1986.)

A gyorsaság szerelmese*

egyébként nem készült mentősnek. Négyéves lehetett, az öccse három, amikor szüleik meglepték őket egy-egy autóval. Ő tűzoltóautót kapott, az öccse mentőautót. Valószínűleg vélték az apró játékokat, bár képzeletük meglódult, annyira azért mégsem, hogy be akartak volna szállni a kocsikba. Tologatták, sivitottak a lendkerekek, öccse néha bátoratlanul szirénázott is, ő nem, hiszen tudta, az olyan gyerekes.

Ha beállított Gyula bácsi, az átlótt arcú tanácselnök, és megkérdezte: – Na, öcsi, mi leszel, ha nagy leszel? – legtöbbször nem is válaszolt. Ha néha igen, akkor azt mondta: – Vasgyűrő. Gyula bácsi fröcskölve nevetett ilyenkor, te kópé, te, ő meg azt igyekezett meglátni, hogy hol ment ki a golyó Gyula bácsi arcán. Mert csak baloldalt volt kívülről egy tizfillérenyi heg. Nem szerette a szót: vasgyűrő, rideg volt és elképzelhetetlen, ráadásul neveltséges is, egy óriás, mondjuk, amint éppen vasasztalon vastasztát gyűr. Vagy vasbirkózók egymás fülét morzsolják. Sokkal jobb szó, gondolta, a *rozsdamaró*, de ezt nem mondhatta Gyula bácsinak. Akkor nem röhögött volna, s nem láthatta volna a száját belülről, a sárgásrózsaszín ínnyeket, a fémfogakat, az emelkedő-eső ínnyitorlát. És például nem képzelhette volna oda, a nyelv és a szájpadrólás közé, a golyót. A testnedvektől csillogó, rézpalástos ólomlövedéket, amint éppen áthalad a szájjüregen. Hogy merre – lefelé, fölfelé, állkapocsot vagy járomcsontot roncsolva – távozott, az sosem derült ki. Egy biztos: nem ment párhuzamosan a fogsorokkal, mert Gyula bácsi jobb arcféle sima volt, kékesre borotvált. Vagy egy sebhely is belekékülhet a messzeségbe?

A történelemmé merevült eseményekből következően természetesen nem lett belőle tűzoltó, holott Gyula bácsi bizonyára akkor tátotta volna ki száját a legszélesebb nevetésre, ha sokszor egymás után azt válaszolta volna neki: – Tűzoltó leszek, tűzoltó leszek, tűzoltó, tűzoltótiszt. – És katona – vilantotta volna meg ezüst fogai mellett irodalmi műveltségét is Gyula bácsi. Azt nem akarta kimondani, hogy mentős lesz, nem, ezzel elvette volna öccse játékát és álmait, s Gyula bácsi szája is csukva marad a meglepetéstől. Pedig már akkor biztosan tudta, vagy mentős lesz, vagy semmi. *Mert a mentősök bátrak, büszkéek, mindig segítenek másokon, gyorsak, mint a sólyom, viju-viju, busszannak fehéren a végtelen utakon.* A semmit nem is próbálta pontosan körülhatárolni, annyira lényegtelen volt számára. A vasgyűrőség állságos állapota – még a szó kimondása közben sem tudott vasgyűrővé változni, egy pillanatra sem –, a már négyéves korban is fellelhető diplomáciai érzék, az aprócska hazugságok célszerűségének felismerése és okos vállalása nem engedte, hogy varázsoljon. Nem lehetett vasgyűrővé varázsolnia magát,

*A jó utat című rádióműsor minden héten tájékoztat, hol lesz autó-motorkerékpár-motorcsónak verseny. A rohogás rajongói tetszés szerint tódulhatnak a változatos helyszínekre. Élményben lesz részük. Bizonyossá válik számukra: ők a gyorsaság szerelmesei.

hiszen úgy nem nézhet Gyula bácsi szájába, akkor saját vasgyúróságát bámulja, ízlelgeti vasnyelvével vasajkát, satöbbi, résen volt tehát. Hazudott, igazi tervét pedig húszéves koráig nem árulta el senkinek. Miután öccse cipőfelsőrész-készítő szakmunkás-bizonyítványt szerzett, megnősült, s elhelyezkedett az Alföldi Cipőgyár tatai gyáregységében talpragasztó szalagmunkásként, *azaz révbe jutott*, nem habozott tovább, felcsapott mentősnek.

(Új korszakot nyit a mentés történetében a szocialista államszervezés: a homogén mentésszervezés korszakát, amit az Országos Mentőszolgálat létrehozása realizál Budapesten 1948-ban. Az első esztendőben 2,5 millió kilométerrel 150 ezer beteget szállított el. Ezzel szemben 30 év múlva 45 millió körüli kilométerrel elszállított 1 millió 700 ezer beteget.

Mi most erről az évről beszélünk. Barsi Tamás húszéves, érettségi-zett fiatalember felvételre jelentkezik a nagyhideghegyi mentőállomáson. Április van, húsvét közeleg. Napok óta szélcsend, a fák lassan elfelejtik: milyen is lehetett integetni. Az ősuták fehér segge hó híján érthetetlen. Az árokszéli fűvet még nem kaszálták az idén. A telefonpóznák húrjai nem pendülnek, tudjuk már: széltelen táj. 1978.

Azok a dolgozók, akik szakképzetlenül lépnek be a Mentőszolgálat-hoz, előbb egy minimumvizsgát, majd fél év múlva egy bővebb szakmai vizsgát tesznek.)

– Aztán miért döntött így? – érdeklődött a nagydarab állomásvezető. – Nem is tudom. Kedvelem az embereket, szeretek segíteni rajtuk. Izgalmasnak is tűnik a mentés, hóban, szélviharban, katasztrófáknál. Például amikor katoná voltam, és felgyulladt a kanizsai bútoráruháza, a mi egységünk is részt vett a tűzoltásban. Máig sem felejtettem el, borzongás, hideg szív és hideg agy, körülöttünk meg a lángoló falak... – Na jó – vágta ketté Barsi mondatát az egyenruhás főorvos –, de ez a munka legtöbbször unalmas itt nálunk, öregemberek szállíttatása kórházból haza és vissza. És ide jó fizikum kell – méregette a fiatalember vézna vállait –, tömegszerencsétlenségről ne is álmodozzon, szerencsére ritkán van, s oda a legjobb szakembereinket küldjük. Maga legfeljebb öt év múlva kerülhet rohamkocsira. Addig kemény tanulás, vizsgák és a gyakorlat, *bajtárs*, a gyakorlat a legfontosabb. Mindenkivel tanulni lehet valamit. Átmehet a szomszéd szobába, a személyzetissel elintézik a papírügyeket. Holnap reggel hatkor frissen borotváltan, ápoltan jelentkezik a főápolónál! – Gerber bajtárs? – emelte fel a telefont – átküldök hozzád egy új bajtársat, felveheted. A nyomtatványokat majd aláírom. – Vizontlátásra – köszönt el, s hátrált udvariasan át a másik szobába Barsi Tamás. A tanfolyam nem volt nehéz, gyorsan elolvasta a nyolcvanoldalas tankönyvet, két hét múlva sikerrel szerepelt a minimumvizsgán, szülészet: közepes, sebészet: jeles, belgyógyászat: jó, írták be az oklevelébe.

Barsi Tamás ezután önállóan kocsizhatott, azaz egy tapasztaltabb sofőr mellé osztották be, s általában csak betegszállításra. Egyenruhát is kapott, szürke nejloninget, sapkát, nadrágot, s egy kemény műanyagkabátot. Talán a rendőrségtől örökölte a szolgálat. Már három hónapja dolgozott itt, gyomra kezdte megszokni a borralalók szétosztását, miként orra is a katéteres öregemberek húgyszagát. Szállított, egyre ügyesebben emelte a hordágyat, nem undorodott az izzadt hónaljaktól, miközben a betegek karját markolta

kísérőn, a hetenkénti továbbképzéseken rendszerben részt vett, egy alkalommal került kényszerhelyzetbe csupán: a Vacuum-Matrac (VM) gyakorlati alkalmazását bemutató módszertani foglalkozáson.

(A VM a beteg egész testét vagy egyes testrészeit rögzíti. Lényege: levegő számára átjárhatatlan huzatban apró műanyag golyócskák vannak. Légtartó állapotban a golyócskák egymáshoz képest könnyen elmozdulnak, a matrac alakítható. A levegő kiszivattyúzása után a golyócskák a külső légnyomás hatására elmozdíthatatlanul egymáshoz szorúlnak, s a matracot a pillanatnyilag felvett alakban rögzítik.)

Sajnos őt szemelték ki betegimitátornak, ami önmagában megtisztelő és érdekes feladat lett volna, de az egyre ingerültebb felszólításoknak Barsi Tamás nem tett eleget, arca piros volt, keze, szava remegett, s nem volt hajlandó a matracra feküdni. Pedig szerette volna kipróbálni a stabil oldalfekvés, a bokasérülés, a gerinctörés, satöbbi, rögzített állapotát. Talán még az embriópózt is felvehette volna. Nem ment. Nem árulta el, miért, de nem feküdt rá a zizegő golyócskákra. Nem vagyok én múmia – próbált szellemeskedni, kevés sikerrel. Az igazi okot később, sokkal később, amikor már nem volt mentős, árulta el a foglalkozás vezetőjének:

„Doktornő, maga olyan jólelkű volt hozzám annak idején, ráadásul az elemosztályról került a mentőkhöz, érti a lélek rezdüléseit, doktornő, nekem akkor lyukas volt a zoknim. Cipőben pedig nem demonstrálhattam a mezítlás sérültem. Meg a lelkem is lyukas volt, izgultam, féltem, el akartam felejteni mímiakorszakom, a pergamenné vénült arcbőr simaságát, a mélyülő szemgödöröket, és az embriókort, a térdet átfogó karokat, az összegömbölyödvé világra készülő aligember magzatvízben áztatott gondolatait, nem akartam testemre feszülő műanyag koporsót, én esendő, szorongó, vékonyka bajtárs voltam, vártam a nagy bevetést, az önfeláldozó, élénk taglejtéseket, a munka sűrűjét, doktornő, én ezt akartam. Nem a VM szorítását. A száguldozást szerettem, az éjszakában fehéren subanó autók sürgető sietségét, az útmenti fák levelein táncoló kék fénypáncsákat, a térdemet ilyenkor a kesztyűtartónak támasztottam, hátradőltem az ülésen, a sofőrfülkébe benyúló motor izgatottan, egyre magasabb hangon zümmögött, azt gondoltam: én a sebesség megszállottja vagyok, a gyorsaság szerelmese. Ez meglelégedéssel töltötte el egész egyenrubában feszített lényemet, izmaim, csontjaim pubán és bajlékonyan simultak bele a mentőautó székébe, egyedül voltam, a sofőr messze, a köztünk dolgozó motor mögött markolta a kormányt, előrebajolt, az utat figyelte, én bátran hozzáképzelttem az előbbiekhöz még azt is: szabad vagyok. A szabadság szürkebályoga csak akkor hullt le szememről, amikor megérkeztünk a bivás helyszínére, helyébe mindig a megtanult magabiztosság, az őszinte részvét, igen, és a hozzáértést tükröző tekintet kellett hogy lépjen. Érdekes, nappal nem éreztem így, hiába robantunk piros lámpák előtt várakozó kocsik között vijjogva, sokkal gyorsabban is mint éjszaka, talán az éjjel tiltott, nappal kötelező sziréna hangja zavart? Én az éjszakai gyorsaság szerelmese voltam, afféle sovány bagoly. Ezért nem vállaltam, a próbababa szerepét a Vacuum Matracon, érti, doktornő?”

1978. augusztus 18-án, már éjszakai szolgálatba is beosztották Barsit, ez komoly feladatokat jelenthetett, hiszen éjjel csak három kocsit teljesített szolgálatot, s csak egy mentőorvos. Az orvos volt az esetkocsin, a másik két autó így orvos nélkül – *őnekocsi*, mondta a szakzsargon – futott. Ha a mentőor-

vos kivonult egy balesethez, és közben befutott még egy hívás, a soros (következő) mentőegység indult ki a neonfényes garázsból. A riasztástól számított egy percen belül, főleg, ha azonnali szállításról vagy balesetről volt szó. A diszpécserkedő főápoló stopperórával mérte néha a futólépések *minőségét*. Az augusztus tizenkilencedikére virradó éjszaka közötti balesethez riasztották az esetkocsit, Barsi ezt onnan tudta, hogy egész éjszaka bent ült a telefonos szobában, várta a bevetést, nem pihent, pedig amíg nem ő a soros, megtehetné volna. De ettől kezdve ő volt a következő, nem izgult, egyre inkább szeretett volna elindulni, valahová messze, nem túl messzire, annyira csak, hogy hajnalra visszaérjen, hátradőlni a pilótafotel utanzó, hordszékként is használható első ülésen, beülni a reflektorok mögé, és beleszűrni az utakra ült éjszakába a fényalagutat. Kettőkor csörgött is a telefon, a szolgálatvezető kiabált, mert rossz volt a vonal. – Hol? Hány éves? Első? – harsogott a kérdéssor kis szünetekkel, elkészült a menetlevél, ráütötte még a piros A pecsétjét, Azonnal – Csak nyugodtan, Barsi bajtárs, első szülés, tízperces fájások, beérnek bőven a szülészetre. Jó szerencsét! Barsi Tamás és a már huszonöt éve a mentőknél szolgáló sofőr alig félóra múlva a házzszámot kersegette a tanyaközpontban. Nem sokáig, mert egy micisapkában hadonászó férfi futott eléjük, ő az őrszem, közölte, a mentőket várja. A felesége szülni készül, de ezt már az előszobában mondta, a szarvasagancs alatt. – Nem kérek kávét? – nézett a két mentős közé. A konyhából közben előjött az asszony is, három-négyéves kisgyerek kapaszkodott a piros kismamaruhába. – Ez ki? – csusszant ki Barsi száján a kérdés. – A kislányom – felelte az asszony –, Annácska. – Hát nem az első szülése? – rémült meg a mentőápoló. – Nem, a második – válaszolta a nő –, apa, vidd át a gyereket Józsiékhoz, aztán menjünk – felemelte a táskáját –, menjünk, mert a víz már elfolyt.

– Az a rohadt telefon, az a kib...tt kurva telefon, hát nem értették, hogy második? – szitkozódott magában Barsi a kórház felé iramodó kocsi-ban. Az asszony a hordágyon feküdt, arcát percenként borította el a fájdalom, nem kiabált, az ápoló kezét szorongatta, az meg az övét. *Mintegy* egymásba kapaszkodtak. – Nem várhatunk, jön – mondta az asszony, Barsi az órájára nézett, még legalább tizenöt perc az út. – Jó, az orrán vegye a levegőt, mélyeket lélegezzen, a szemét meg csukja be! – szedte össze magát a mentőápoló, hirtelen magabiztossá vált, úgy jött ez, mint a szél néha, büszkén és váratlanul. – Várjon, hemosakszom! – nevetett az asszonyra, elővette a gyógyszeres ládát, mindkét kezére jódot öntött, csípett, főleg a körömgagyaknál, aztán az összes kelléket a hordágy melletti székre rakta, olló, steril köldökzsinór-elkötő zsinog, vatta, géz, az asszony alá már korábban becsúsztatta a lepedőt. – Most ordítani fogok – kiabálta a motorzajban –, segítsen, kérem! Nyomjon, levegő, megint nyomjon, nyomjon, mintha kakálna! Micsoda hülye szó – villant át tudatán két tolófájás között –, micsoda idéltlen szó: kakálna. A következő fájásnál már azt zúgta az asszony hajába: – Nyomjon, mintha szülné! – A nő arca vörös volt, de szép. Inkább készségesen, mint ijedten remegtek a szempillái, nem jajgatott – mint azt Barsi annyiszor hallotta a szülészeten az alapvizsga előtti öt kötelező szülés-megtekintés-asszisztálás közben –, nem, csak néha nyögött. Hanyatt feküdt, lábait felhúzta, kezei most a hordágy széleit markolták, a fájásokkor a körmök fehéren csillogtak. A férj beszart – állapította meg Barsi, miután a sofőr mellett ülésen fészkelődő férj egy idő óta nem nézett hátra a kisablakon. Sőt, Kovács is beszart – görgette tovább a gondolatot –, meg, mint a *meszes*, rá-

adásul még szirénázik is, éjjel, a nyílt úton! Közben Barsi füle dolgozott, minden tolófájás után magzati szívhangokat keresett, talált is, micsoda muzsika, micsoda mélységek – hallgatózott. – Szóval, így kezd mutatkozni a fej – nyomta a vattát a gáthoz –, betakarjuk a seggét, itt ez a csapzott, szürkés kis vasgolyó – természetesen csak magával beszélt így, hangosan ennyit mondott: – Nyomjon, most nyomjon! Inkább, mint egy nagy, csatakos őszibarack, igyekezett kihámozni a gyerek fejét. – Te is mit látsz először, egy vattát – tolta bal keze mutató- és középső ujját a kis ember nyaka mentén a vállakig. – Benyomul a diadalmas Viktória, *Érted*, a V villává alakul, hiába spiráloskods, kihúz a másvilágra végérvényesen, most – és mint a mesében – a csoda? véletlen? – a kocsi nagyot döccent, az asszony feljajdult, s Barsi bal kezével kísértén a csecsemő kibuggyant a hordágyra. Sírt a homorú hordágyfenékben összegyűlt latyakban, bordó arcán a magzatmáz csíkjai mozogtak. – Mi lett, kisfiú, kislány? – kérdezte rekedten a nő. Barsi felemelte a csúszt testecskét. – Fiú, itt a zacskója. – Szép – nézett át remegő lábai között az asszony –, hálstennek megvan ez is.

A mentő a vasúti átjáró után megállt. Barsi kinézett az ablakon. – Persze, a szokolyai sorompó. Már látszottak a város fényei. – Mi van? – szuszogott befelé az oldalajtón a sofőr. – Mi lenne? Sinen voltunk, fiú lett – nagyképűsködött Barsi. – Segíts – nézett Kovácsra –, a köldökzsínór. A sofőr fertőtlenítette az ollót, remegett a keze. – Nesze – nyújtotta –, elkötötted? – Miért, mit gondoltál? – vált még szemtelenebbé az ápoló. Az életlen olló élei között ide-oda siklott-nyaklott a köldökzsínór, mint a dísznő fasza, csak hosszabb, morfondírozott trágárul a fogai mögött Barsi Tamás, csak ne fájjon senkinek, szorította az ollót, a fémfogak között élőnek tűnő bőr recsegett. A sofőr tudósította a férjet, aki még mindig nem mert hátranézni: – Fia van, gratulálok. – Köszönöm – mondta a szélvédőnek a férfi, a hátracsapott szemellenző nikkelezett szárai a kocsi ablaka mögött már kezdtek pirosodni: hajnalodott.

A kisgyereket becsomagolták a hátsó ülés fiókjából előhúzott babaruhákba. – Ne gatyázzunk – idegeskedett Kovács –, itt a kórház egy kilométerre, kösd be az asszonyt, gyerünk! Barsi összetekerte az asszonyból kilógó köldökzsínórt, gézzel átkötötte, aztán vagy még húsz méter gézzel keresztbekasul hurkolta a nő ágyékát. – Kész, mehetünk – vette karjára az addig a hordágy végében ordító gyereket, és leült az ajtó melletti ülésre. A mentő három perc alatt odaért a nőgyógyászathoz, Barsi a pólóját szorongatva először az ügyeletes szülésznőhöz szaladt, átadta a csecsemőt, aztán visszarohant a kocsihoz, Kováccsal együtt felcipeltek az asszonyt, áttették a hordágyról egy tolókocsira, elköszöntek, s indultak a mentőállomásra. A szülészet ajtájában ácsorgó férj Barsi nadrágzsebébe (a mentősök zubbonyán *direkt* nincs zseb) papírpénzeket csúsztatott. – Mit énekelt a madár? – érdeklődött Kovács már a garázlámpák fényében. – Hű, kisfiam, jól kezded! Egy ezres! Ide az egyik lilát! Tedd rendbe a kocsit, itt a vödör, én addig fölmegek!

A mentőápoló egyedül maradt a hajnali garázsban, benzín-, olaj- és fémzaga volt mindennek. Kirámolt a kocsiból, aztán a felmosóronggyal maszatolni kezdte az autó padlóján fénylő nedves foltokat: a sár, vér, magzatvíz, ürülék, vizelet keverékét. Amikor a falhoz támasztott hordágy mosásához fogott, észrevette a kicsúszott fogantyúk végén a rozsdakarikákat. Rozsdamaró kének, gondolta, s erről váratlanul (?) eszébe jutott Gyula bácsi, az átlótt arcú tanácselnök. Minden világos, gondolta végig az éjszaka történet, és

az éjszakát megelőző eseményeket: öccs, vas, rozsdá, mentő, lyukak, sebek és a világra robbanó fényes kis bomba. Gyula bácsi lenyelte a pisztolygolyót, aztán megszülte. Gyula bácsi valószínűleg nő volt. Vagy talán a segglikán át távozott a golyó, esetleg vesekőként kipisálta? Elhatározta, hogy a következő szabadnapján felkutatja Gyula bácsit, megkérdezi tőle: végül is hová tűnt az a töltény. Egyben azt is elmondja majd neki, hogy mégsem lett vasgyúró, hanem most éppen mentős. És a gyorsaság szerelmese. Hiszen a szülést is gyorsan, alig tíz forró perc alatt megcsinálta.

Megjegyzendő: a szerző, amióta esztét tudja, mentősnek készül. Eddig még nem sikerült azzá válnia, minden próbálkozása kudarcot vallott. Kövér, eseten, lassú és éjszakánként szorong. Félelmeit gyors fel- s aljárkálással igyekszik feloldani, rendszerint a konyhában, ilyenkor néha kecsesnek, elegánsan szikárnak érezheti magát. Mint egy afgán agár, esetleg arabs ló? A szerző sohasem volt mentős, ismereteit és írása zárójelbe tett vendégszövegeit az 1979-ben Bencze Béla szerkesztésében megjelent Oxylogia című könyvből, valamint Barsi Tamás építész színes és fanyar elbeszéléseiből ollózta össze.

A KÖZÉP-EURÓPAI EMBER

VARGA CSABA

Kelet-Európa

*„A mentém egyik ujja bímes,
érezgős, forró, ez Kelet,
az ész szaván agyafűrt, hűvös
Nyugat varrta a más felet.*

*S míg itt virrasztok, két kultúrát
osztó Kiskárpát-dombokon,
ezüst Dunám a mentém csattja
s a kettőt összegombolom”*

(Györy Dezső: Közép-európai ember)

Mettől meddig terjed? Ahogy vesszük. Attól függően, ki milyennek látja. Meghatározó, hogy ki melyik országba, s melyik korszakban született. A nyolcvanas évek közepén nekem *tágas régió ez*. Tágasabb, mint a földrajzi vagy a politikai fogalom. Nem egyszerűen a vén Európa keleti és persze rosszabbik fele. Nem pusztán az egyik peremvidék az európai centrumokhoz képest. Az sem nyugtat meg, hogy akár ugyanilyen peremvidékként írható le Spanyolország, vagy Svédország is, pedig valaha ez a két nemzet is volt a kontinens központja. Nekem Kelet-Európa Ausztria is, amely oly' sokáig az egyik vezető európai hatalom közepének számított. S változatlanul Európa része az orosz síkság is, egészen az Urálig, amely régóta egy hatalmas ország kisebbik, nyugati fele, ha földrajzi szemmél nézzük ezt a régiót. Kelet-Európa szűkebb variánsának képzelhetem a Duna-Európát; azoknak az államoknak az összességét, amelyeket a Duna felfűz, mint egy gyermek a madzagra a színes golyókat. Számos haladó politikust lelkesített a Duna menti népek konföderációjának az eszméje, csakhogy miért maradna ki ebből az államszövetségből mondjuk Lengyelország és Szlovénia? It'a pedig politikai határokbán gondolkodunk, akkor a választóvonal északon a finnek és szovjetek között kezdődik, délen viszont megtörik Bulgária és Görögország között. De miért ne lenne kelet-európai nép a finn és a görög, amelyekhez egyformán sok szál köt minket, függetlenül attól, hogy az elmúlt kétszáz évben inkább a finn kapcsolatokat erősítettük.

Kelet-Európa? Emlégetjük így, emlégetjük úgy, ám aligha tudjuk, hogy ez a fogalom *pontosan* mit jelent. Nincs se hiteles régi, se megfelelő új Kelet-Európa-képünk. Talán nem is nagyon lehet, mert gyakran évszázadokon belül is gyökeresen változott. *Németh László* fogalmazta meg közel ötven éve:

„Körülbelül hét-nyolc éve, hogy a mi nyugatias műveltségünk egyoldalúságát észrevettem. Ennek az egyoldalúságnak történelmi gyökere van. Buda visszafoglalása s Magyarország állítólagos »felszabadulása« után teljesen megsemmisültek azok a régi olasz-délszláv-magyar-lengyel, sőt cseh és román kapcsolatok, melyek mint egy keleti Golf-áram melegeztették a kelet-európai kis népek életét.” Keleti Golf-áram? Ez az a hossz tengely, amely körül forgott ez a félkontinens évszázadokon keresztül. Aztán változtak az idők és az érdekek, s a Habsburg-birodalom sokkal inkább a kereszt tengelyt tartotta fontosnak. Svájctól Ukrajnáig. Ezt a tengelyt szintén sok minden akadályozta a mozgásban, mert a Habsburg-birodalom és a cári Oroszország között a kis népek nem erősíthették egymást. Azért közben is voltak olyan évtizedek, amikor az olasz vagy a lengyel kapcsolatok ismét fontosak lehettek. Ahogy a nagyhatalmi törekvések lehetővé tették. Akárhogyan is nézzük hát Európának ezt a fertályát, mindenképpen nehéz meghatározni határát és tartalmát. Az Unesco például ilyen definíciót használ: a Balkán és szomszédai. Ebbe egyaránt beleérti Olaszországot, Magyarországot vagy Törökországot, hogy a balkáni nemzeteket ne is említsük. Ebben a fel fogásban most a balkáni centrum egyik peremországa vagyunk, minden pejoratív beállítás nélkül. Szóval Kelet-Európa? Medtől meddig tedjed? Mennyiben része Olaszország vagy Finnország? Ha Közép-Kelet-Európában gondolkodunk, Svájc nem sorolható ide?

Valószínűleg nincs tehát értelme így feltenni a kérdéseket. A földrajzi vagy politikai megközelítések kevés érvényes választ ígérnek. Ha történelmi koronként nézzük Európának ezt a felét, akkor szükségképpen mindig más jellegzetességeket találunk. Tágítsuk ezért a szemhatárt: mi van, ha Európában gondolkodunk? Mit is tudunk Európáról? Az a földrajzi terület, ahol a modern civilizáció és kultúra megszületett? Mindenképpen az, noha kissé bárgyúság Európa létét csak a görögöktől számítani. Ugyanez az Európa persze az is, amely szinte rabszíjra fűzte fel a többi kontinenst, ameddig a világ – látszólag visszavonhatatlan – központja volt. S Európa nevet visel ez a mai földrész is, amely a XX. században végképpen elvesztette világhatalmi pozícióját. Európa egy leszálló ágban levő kontinens? A világcentrum most első sorban Észak-Amerika és persze Japán, de ki jósolhatja meg, hogy mondjuk ötven év múlva a földön mely világhatalmak uralkodnak majd? Kontinensek és nemzetek kerülhetnek végzetesen rosszabb vagy ideálisan jobb helyzetbe. A lift nem áll meg? Népek tűnnek el vagy jönnek fel? Vagy a lift mégis megállhat? És minden nép így vagy úgy megmaradhat? Mi lesz csak Európában? Legfeljebb találgathatunk. Mindenesetre az, aki ma Európában kíván gondolkodni, képtelenül nehéz feladatot vállal. Hiába látja minden józan elme, hogy Európán belül sokkal erősebb összefogásra lenne szükség. Nincs sok esély rá. Földrészünket irtózatosan kettészeli a politikai megszege, amelyen a turisták hiába járhatnak át ide és oda. Európa közben véresen halmozottan hátrányos helyzetbe kerül más kontinensekhez képest. Ha őrzi is még számos privilégiumát. Nehezen tagadható, hogy Európa lakossága gyors fogyásnak indulhat, de például Dél-Európa afrikánizálódása nélkül is bekövetkezhet. Ugyanígyen nyomasztó veszély az amerikanizálódás, amely éppen Európa elit kultúráját igyekszik agresszívan érvényteleníteni. Nem kevesek előtt lebeg az a szörnyű vízió, hogy ez a kontinens minden jólét, fejlődés és látszatragyogás ellenére visszavonhatatlanul a bomlás, szétcsés, rothadás, önpusztítás jeleit mutatja.

Vannak persze javíthatatlan optimisták, akik szerint ez a civilizáció csak egy újabb *bullámvölgybe* csúszott bele, s tanulva az öngyilkos világháborúkból, a vissza-visszatérő gazdasági világválságokból, ragyogó eszmék megcsúfolásából egyszer még az *új minőség* szimbóluma lehet. Nem a könyörtelen pénzé, nem a túlfeszített iparosításé, nem a kizsákmányolásé, nem az önkényuralmaké. Demokratikus Európa? Hogyan válhat azzá, amíg nincs világlesterelés? Autonóm földrész? Van-e rá egyáltalán remény, amikor nem csak az atomháború a veszély, hanem a kifinomult eszközökkel dolgozó gazdasági világháború? Szerves Európa? Hogyan képzelhető el, amíg kettészeli a nagyhatalmi megegyezés? Lehet-e addig bármilyen fejlődés, ameddig Európán belül és kívül nem egyenlő feltételek között folyik a gazdasági és kulturális verseny? Szocialista Európa? Hogyan tervezzük meg, ameddig tartós hatalmi-gazdasági érdekek fűződnek ahhoz, hogy ne győzhessenek a szocialista eszmék? Ameddig éppen az elmaradottabb kelet-európai nemzetek nem bizonyították be, hogy ez a jövő járható útja? Minőségi Európa? Majd csak akkor, ha Európán belül sem lesz például egyetlen nemzetnek sem célja, hogy nemzetiségeit megtörje, erőszakosan asszimilálja. Költői kérdések – hiányzó válaszok. Mert Európa végül is nem csak földrajzi fogalom. Közel sem csak politikai kategória. Sokan örvendeznek azért, hogy ez a kontinens elvesztette gyarmatait, de reménytelen a jövője addig, amíg például nem világos, hogy Kelet-Európának sem érdeke Nyugat-Európa *tönkremenetele*. És fordítva. Ne arról fantáziáljunk, hogy valaha is legyen Európai Egyesült Államok. Ez a koncepció tulajdonképpen a nagyhatalmi mánia továbbélése is. S az sem igazán megoldás, ha a szocialista Kelet-Európa államai valamilyen föderációt kötnek. Ne ettől várjuk az elnyomott nemzetiségek megmenekülését.

Más *új Európát* képzelünk el. Legyen minden nagy és kis állam egyaránt szabad, másoknak nem kiszolgáltatott. Minden nép élhessen demokratikus társadalomban és közben ne szívja el a levegőt nemzetiségei előtt sem. Leheszen híve mindenki annak az eszmének, amelyet követni akar, de ne legyen olyan eszme, amely más népek és más kultúrák ellen fordítható. A nagy egészben minden rész relatíve autonóm lehessen: gazdaságilag, politikailag, kulturálisan. Hogy Európa a fejlődésben hol tart, azt mindig a legtöbb bajjal kinlódó népek állapotán mérjük le. Ahogy egy országon belül is a sokszorosán hátrányos helyzetű települések helyzetéből induljunk ki. A *leggyengébb* pont az, ahol Európa valódi arca látható és ahonnan elindulva egy új Európa felépíthető. Ezzel nem kívánom a leggazdagabb, s legfejlettebb országok eredményeit kisebbiteni. De a centrumok minősége önmagában nem értékeli Európát, különben is, változatlanul az a feladat, hogy a fejlett és fejletlenebb régiók között csökkenjen a különbség.

Ha Európának szebb jövőt szeretnénk, ha Európáról így gondolkodunk, akkor lesz értelme igazán egy *új Kelet-Európa* koncepciónak is. A mérce ugyanaz. Mennyiben és hogyan emlí fel országait az európai színvonalra és ezzel igyekszik-e egy nagyjából harmonikusan együttműködni képes kontinens létrehozni? Mert végül is használható ez a kategória. Ha minőségi fogalomként kezeljük. Ekkor már nem a kontinens keleti, rosszabbik feléről beszélünk. Hanem egy történelmi és erkölcsi kihívásról, amelyet éppen a peremrégiók fogalmazhatnak meg a legtisztábban. Még akkor is, ha egyelőre Kelet-Európa gazdaságilag, anyagilag egyre növekvő hátrányba kerül Nyugat-Európaéhoz képest, amely ugyanakkor szintén egyre jobban lemarad a világ új, dinamikus fejlődő központjaihoz mérve. Egyetlen lehetőségünk: a *magma*

radás. Ehhez egyetlen eszközünk: a radikális reform. Méghozzá olyan viszonyok között, amikor egy ilyen típusú reformhoz kevés a kedvező feltétel. Es nincsenek jól járható, kitaposott utak. Az elmúlt időszakban divatos lett új keleti szélről beszélni, s persze hinni vagy kételkedni ebben. Mert valóban új keleti szél fúj a Vereckei-hágó felől. Most azok a magyar gondolkodók, akik a magyar népet inkább keleti népnek szerették látni, aligha szégyenkeznek. Mert nem csak a múlt, hanem a jövő is jöhet keletről. De ebből nem következik az, hogy nincs vagy nem lesz nyugati szél, s akkor azok a hazai gondolkodók örülhetnek, akik a magyar népet mindig is nyugati népnek akarták látni. Mintha így előkelőbb lenne. Csakhogy az *új magyarság* koncepció az, hogy egyszerre vagyunk keleti és nyugati nép Európa közepén. A fontos az, hogy mi is egy olyan európai nép vagyunk, amely nem akar elpusztulni, mint a mocsárban lassan süllyedő ember és ezért hátrányából előnyt kíván kovácsolni. Új törekvésekkel, új akaratokkal, új szellemmel szeretne példát mutatni. Ha lehet.

Ezért ne legyenek illúzióink. Egyre fogyó *népességünk* például kíméletlenül korlátokat szab a közeljövőnek is. Az élesen gondolkodók már azon medíthathatnak, hogy mikor és hogyan állítható meg a népesség fogyása. Már ehhez is túl sok minden szükséges. Mondjuk legalább ötven év béke. Aztán valami olyasmi, hogy a még azonosulást kínáló késői feudalizmusból kirugdosott nép – túlélve az iparosítás és urbanizáció forradalmait, amelyekben milliók változtattak lakóhelyet és munkahelyet – kint és bent újra bensőséges otthonának tekintse ezt az országot. Ez lenne a belső visszatalálás. Ugyanilyen fontos, hogy végre otthon legyünk a szomszédaink között, ám mostanában mintha még távolabb lennénk attól, hogy a kelet-európai népek együttműködése lassan felérjen a testvériség szeretetével. Meg egyébként is. A magyarság továbbra is fogyni fog, márpedig csak ez várható, hiába is szeretnénk hinni az ellenkezőjét. Mert hiába tűzzük ki azt célul, hogy legalább csökkenjen a halandóság, hiszen ehhez az kellene, hogy az embereknek ne kelljen ennyit és ilyen feszített tempóban dolgozni. Vagy „csak” az hiányzik, hogy végre megérteni akarjuk egymást, ne pedig rafinált eszközökkel „meggyőzni”. A szabadság tudata nélkül nincs hosszú élet. Ám a szabadsághoz fejlett ipar, mezőgazdaság és nyereséges kereskedelem kell. A további előrelépésekhez viszont nincs elég tőke, s termékeinknek szabad piac, ahol nagy mennyiségben eladhatjuk a nem éppen jó minőségű árukat is. Egy-két évtizedig a keleti piacok – beleértve például Kínát is – kiegészíthetnek minket, de aztán már ott is csak magas minőségű termékeket adhatunk el. Ezek gyártásában azonban már alkalmatlanok a lojális munkaerők, az engedelmes bérmunkások – ehhez öntudatos, kulturált, folyton megújuló, autonóm *személyiségek* kellene. Ennek viszont feltétele az, hogy a gazdasági mellett permanens társadalmi-kulturális reformokat kezdjünk majd. Ha lesz még kinek. Mert fogy a népesség. Így bezárulhat a kör.

Akkor aztán eltöprenghetünk a második ezredforduló után, hogy a környező országokból hazatelepítsük-e a maradék magyarságot? Ha lesz itt olyan ország és életminőség, amit érdemes lesz választani. Így eldöntheti a történelem, hogy mi fontosabb: a terület vagy a nép. Ha nem lesz elég hazahívható család, vagy ez egyáltalán nem megvalósítható terv, akkor meg azon gondolkodhatunk, hogy honnan telepítsünk ide más nemzetiségieket? A közelből: lengyeleket, románokat vagy szerbeket? Hogy így ők is jobban élhessenek és mi is megmaradhassunk, feltéve, ha az ide kerülők is úgy képzelik, hogy

érdemes magyar állampolgárnak lenni. Vagy más kontinensről jönnek, majd a „vendégmunkások”? Mennyi új konfliktus várható és mennyire felkészületlenek vagyunk erre.

Jól vessük hát eszünkbe. A magyarság is csak akkor maradhat meg, ha Európa nem kerül bajba, reménytelen helyzetbe. Nekünk sem jó, ha bármelyik európai nép áldatlan viszonyok közé sodródik, amint nekük sem jó, ha mi kerülünk végzetes traumák közé. Jól vessük hát eszünkbe. A szocializmus jó eszme, mert nem az emberi elnyomatásra, kizsákmányolásra, megalázásra épül és esze ágában sincs a társadalmi elidegenedés államát konzerválni. De az eszme hitele elveszhet, ha túl sokáig túl nagy távolság marad gondolat és gyakorlat között. Nekünk ezért nem jó, ha nálunk vagy bármelyik országban rosszul megy a szocializmusnak. De azt is eszünkbe véshetjük, hogy az sem használ nekünk, ha nyugaton a tőkés-polgári kapitalizmus tönkre megy, s nem csupán azért, mert egyelőre tőkét és modern technológiát főként onnan importálhatunk. Így Magyarország is belerokkanhat abba, ha Európa bármelyik fertálya bajba jut. Ez az új korszak: a népek, s országok csak egymást *segítve* élhetik meg a következő századot. Ne felejtjük el hát. Európa progresszív erői azért szurkolnak nekünk, mert ők is felismerték, hogy egymásra vagyunk szorulva. Még akkor is, ha olykor olyan ez, mint a gazdag rokon viszonya a szegénnyel. Ha optimisták vagyunk, akkor is csak azt mondhatjuk, hogy Európa még mindig a hullámvölgy fenekén van.

A hetvenes évek a legundorítóbb és legválságosabb évtized volt. Gazdasági csőd, a demokrácia korlátozása, a baloldal visszaszorulása. Az egyén nem lehetett több mint alattvaló. Távtatok törtek össze, hitek bénultak meg. És ami a legdühítőbb: a tehetetlenség uralkodott. Egyelőre azt is nehéz elképzelni, hogy a népek ne egymásra fenekedjenek, ahelyett, hogy a közös bajok ellen együttesen tegyenek valamit. Nem könnyű arra számítani, hogy senki ne tekintsen valakit azért ellenfélnek – vagy rosszabb embernek –, mert keresztény vagy zsidó, konzervatív vagy kommunista. Világháborúk helyett világválságok voltak. Ennek ellenére a *túlélés* nehezebben sikerült.

Kelet-Európa szíve mindenképpen *Magyarország*. Nekem és nekünk. Nem azért, mert ez az ország valahol középen és baloldalon van, hiszen a térképen inkább jobb oldalt, szinte Nyugat-Európa határán található, különösen akkor, ha Kelet-Európát az Urálig számítjuk. S miért ne számítanánk? Ha új Európa-képünk lesz, nem tűnik majd kisajátításnak, ha minden nemzet tagja úgy érzi, hogy az ő országa a legfontosabb „testrész” a kontinensen. Ezért állítom magam is, hogy Kelet-Európában a mi területünk a központi „szerv”, mert az egyén számára az a föld a legkedvesebb, ahol született és él ma is. Nekem ez közelebbről a Balaton déli partja, a Sió torkolata és környéke. Ott van az a jelképes cövek, amely láthatatlanul odaköt. De mert ez a kötél is hosszú, a magyarság nem szorítható a politikai határok közé: az etnikai táj valahol Gráznál kezdődik és mondjuk Csíkszentdomokoson végződik, ahol anyai ágon az ősök éltek. De a hossz tengely is átlépi az országhatárokat, mert például indulhat Csíz-fürdőtől, ahol apám született és véget érhet Újvidéken, ahol csak többször megfordultam. Ha egyszerre gondolkodunk faluban, nemzetben s Európában, akkor sem nekünk, sem másoknak nem lehet sértő, hogy ez a kontinens, vagy csak ez a Közép-Kelet-Európa egy és oszthatatlan. Egyik települése sem kisajátítható. Maradhatok az előbbi metaforánál: ez a kontinens számtalan szívű élőlény. Vagy fogalmazható úgy is: egyaránt fontos az agy, a szív, a láb vagy éppen a lélek. Egyik szerv sem működhet a

másik nélkül. Ezért az, hogy Európában akarunk gondolkodni, nem lehet azonos azzal, hogy *magyarságunkat* mellékesnek tekintjük. De nem hihetjük azt, hogy mi jobbak vagyunk, mint a földrész bármelyik más népe. Azt viszont igen is akarhatjuk, hogy ezen a válságos kontinensen az elsők között dolgozzunk az új minőségért.

Ujat hozni önmagunknak, Kelet-Európának és ezen keresztül Európának; ez lehet a *program*. Az „új” Kelet-Európa eszme változatlanul a marxi szocializmuskoncepció. Ez a demokratikus, humánus szocializmus, amely persze nem az egyenlők társadalma. Minden polgár megközelítőleg azonos feltételek között küzdhessen anyagi jólétéért, társadalmi előrelépésért, közösségi és kulturális autonómiájáért. Manapság sokan fogalmazznak így: a társadalom államosítása helyett az állam társadalmosítása a cél. Ugyanígy nem az egyén államosítása, hanem az állam egyénesítése: a személyes s kollektív autonómiák világa. Az új kelet-európai eszme a *minőség eszménye*, ahogy ezt *Eötvös Józseftől* Németh Lászlóig, vagy *Jászi Oszkártól* *Bajcsy-Zsilinszky Endréig* már számosan eltervezték. Ezért is hiába akarja ezeket a gondolkodókat bárki háttérbe szorítani. Tehát nem vadonat új program ez, ám annyiban mindenképpen annak tekinthető, hogy itt és most megint napirendre kerül, noha ismét nincs garancia arra, hogy bizonyosan valóra váltható. Ez a minőségeszme egyaránt építkezik a régi paraszti és az újkori munkás öntudatból s kultúrából vagy például a kereszténység etikájából és a szocializmus programjából, függetlenül attól, hogy mindegyiket hányszor és hogyan gyalázták meg. A magyar *egyaránt* gondolhatja magát a Kelet és Nyugat népének, anélkül, hogy akár a tegnapi, akár a holnapi lényét fel akarná adni. Kelet-Európa minőségi fogalma is akkor jelent valamit, ha ez a félkontinens kényszerből vagy önfelismerésből összefog Nyugattal is, anélkül, hogy a szocializmus eszményéről lemondana. Ha előítélet-mentes, mások megaláztatását sem tűrő, mindenféle barbárságtól mentes Európáért harcolunk. Gazdasági, politikai és kulturális szabadságharc ez a földgolyón. De közben ne gondoljuk azt, hogy Európán belül mindegyik népnek ugyanaz a dolga vagy ugyanolyan lehetne az erényei. Elég *Jócsik Lajos* egyik régi intelmét idézni: „*A nagyipari-polgári termelő formákat tehát alig fejleszteti nyugati tőkélyre s így ebből a szempontból mindig alárendelt helyzetben maradt Nyugat-Európával szemben, amíg csak mezőgazdasága el nem éri a nyugati ipari termelés fejlettségének fokát.*” Jócsik Lajos talán azt mondaná ma, hogy elérkeztünk már ide, ám azért változatlanul illúzió, hogy nagyiparunk utolérje a nyugati tőkélyt, holott nagy szükségünk lenne világszínvonalú iparra.

Az új Kelet-Európa-kép, tehát része egy új Európa-képnek. Egyik sem olyan, hogy összemossná a különbségeket vagy eltüntetné a gazdasági-politikai eltéréseket. De fontosnak véli a közös *érdekeket* és *értékeket*. Minden nemzet és minden tagja lehessen az, ami, vagy amilyen szeretne lenni, anélkül, hogy kisebbségi helyzete vagy kisebbségi tudata lenne. Különbözőségeink által vagyunk egyenrangúak és szabadok. A peremhelyzetű országoknak nem utolérni kell a fejlett központokat, mert ugyanúgy, s ugyanolyan fejlődési pályát úgy sem futhatnak be. Nem érdemes szegyenkezni azért, ha ebben vagy abban tartósan lemaradtunk, mert mindig van vagy lehet olyan, amiben egyediek és ezért jobbak vagyunk. Ezek az összefüggések határozzák meg a *kulturális* együttműködéseket. Egyetlen nemzetnek sem lehet jobb vagy szebb, vagy haladóbb kultúrája, mint a másiknak. Ebben általában nincs minőségi különbség. Inkább csak másság van. És a másság megszűnése a minőség el-

vesztése. Ezért változatlanul az a feladat, hogy egymás kultúráját, irodalmát, értékeit egyre jobban megismerjük, s egyre inkább gazdagodjunk tőle, anélkül, hogy másolni, feladni vagy megelőzni akarnánk. Ezért javaslom régóta, hogy indítsunk egy kelet-európai *folyóiratot*, mert ráadásul Magyarország van olyan politikai pozícióban, hogy leginkább vállalkozhat egy ilyen kulturális misszióra. Ez a folyóirat a kelet-európai irodalmak friss terméséből válogatna, s ezeket a műveket nemcsak a fontosabb kelet-európai, hanem néhány nyugat-európai nyelven is közölhetné. Ehhez a munkához nem hiányzik a fordítógárdánk és nem hiányzik a más kultúrákat is tisztelő szellemünk. Ha akarnánk az új Európát, s az új Kelet-Európát, ha jobban felismernénk, hogy a közvetlen közeledés nemzeti érdekünk, akkor a szükséges tőke is előteremthető egy ilyen folyóirathoz. Mert népünk és országunk, valamint kultúránk sorsa végérvényesen *függ* Európa, s ezen belül Kelet-Európa jövőjétől.

Mazóviai emlékek

Kulturális jegyzetek Ciechanówról

A ciechanóvi vajdaságban tett utazás (1985. augusztus 27–szeptember 6.) során két emlékezetes meglepetés ért. Az egyik: a szállodánktól száz méterre levő épület falán táblát olvastunk: „Ebben a házban lakott H. Sienkiewicz 1865–66-ban.” Irodalmi kapcsolatteremtés ügyében voltunk ott, s lám, szinte az első pillanathban fontos emlékre bukkantunk. A másik: Ciechanów város címere (Szent Péter a kulcsokkal). Ebben annak szimbólumát láttuk, hogy az idegennek meg kell találnia a kulcsot az ottani emberek megértéséhez... Alig több mint egy hét erre nem elegendő, legfeljebb az elengedhetetlenül fontos ismeretek megszerzésére.

Mínthogy Ciechanów a fővárostól száz kilométerre sem fekszik, XX. századi történetében ez a tény szerepet kapott. Például úgy, hogy 1939-ben – Lengyelország lerohanása után – a Harmadik Birodalomhoz csatolták, mint „credeti” német területet. A német megszállás alatt önálló vajdaság volt. 1939. szeptember eleje után az ott lakó lengyeleket hat óra alatt kitelepítették. (Jellemző volt a hatalom bizonytalanságára, hogy az elhunyt polgármestert Németországban temették el.)

A ciechanóvi múzeum őrzi a háború, az ellenállás emlékeit. Bemutatják a közadakozásból vásárolt fegyvereket, s képeken azt, hogy a csapatok miként indultak a frontra. Látható a *Kurjor* című lapnak az a száma, amelyik először tudósított a német támadásról, s olvasható benne a lengyel államelnök kiáltványa a néphez. A *Robotnik* még szeptember 16-án is azt közölte, hogy Varsó szabad, de Ciechanówt már 3-án elfoglalták. Attól kezdődően vannak dokumentumok a németek kegyetlenkedéseiről (a környéken több munka- és más jellegű tábor volt). Megdöbbentő, szóval alig kifejezhető annak a német és lengyel nyelvű felhívásnak a szövege, amely szerint, ha valaki két márkát befizet, akkor megküldik neki férje-felesége földi maradványait...

A ciechanóvi muzeológusok ezek mellé tették az ellenállás és az újraéledés dokumentumait. A negyvenedik évforduló jegyében rendezett emlékkiállítás a lengyel városok emlékműveinek kicsinyített másai láthatók. Összességében olyan benyomással távozott a látogató, hogy a fájdalom és a hősiesség együtt kapott méltó kifejezést.

Az is jellemző persze, hogy nemcsak a hivatal őrzi a múltat. Tadeusz Grzankowski sapkás boltjában például katonai kitüntetések és fegyverek sorozatát nézhettük meg (s mellettük még számos érdekes régi tárgyat). Az öreg mester oly szakember lett, hogy a múzeum munkatársai járnak hozzá egykor értékes tárgyakért. Azt is meg kell említeni róla, hogy házának egy részét bérbe adta, hogy a vajdasági könyvtár irodáit el tudják helyezni...

A múzeum épületétől csaknem egyenes úton el lehet sétálni a várig. Összszakapszólódik így a múlt-jelen-jövő. Ciechanów vajdaságban 412 ezer ember

él, s hatvanhat százalékuk falvakban. A székhelyváros félezer lakosú. Megtudtuk, hogy a régi ryneket (vásártér) keskeny, kanyargós utcák fogták közre. A város vezetői és lakói azt szeretnék, ha mindent megőrizve, építhetnének szélesebb sugárutakat.

A GRUNWALDI CSATATÉREN

Ha a múltról kezdtünk el beszélgetni, akkor előbb-utóbb előkerült Grunwald neve. A múzeumban kisplasztikákat mutattak, amelyek a *Kereszteslovakok* lengyel hőseit ábrázolták: Jurand, Zbyszko, Macko és mások arcását láttuk. S hallottunk Jagello Ulászlóról, a harcias, ifjú lengyel királyról, aki az egyesült hadak élén legyőzte a kereszteseket.

„Kimondhatatlan boldogság sugárzott a győztesek arcáról, mert mindnyájan megértették, hogy ez az este véget vetett minden nyomorúságnak és gyötrelmüknek. S nem is csak e nap, hanem egész évszázadok súlyos törődésének.

A király, noha tisztán látta a vereség óriási méreteit, mégis mintegy csodálkozva nézett maga elé s végül megkérdezte:

– Avagy az egész lovagrend itt fekszik-e?

Mire Mikolaj alkancellár, ki jól ismerte Szent Brigitta jóslatát, így felelt:

– Elérkezett az idő, hogy kitörettek fogaik és leüttetett jobbjuk!” – olvasson Mészáros István fordításában *Sienkiewicz* szavait, miközben a gépkocsi suhan velünk a csatatér irányába.

A parkoló környéke már az idegenforgalomra készül; képeket, könyveket lehet vásárolni, s árulnak virslit, sört. De mi csak a kanyargó utat figyeljük, s indulunk a múzeumhoz.

Ignacy Paderewski gondolt arra a csata ötszázadik évfordulóján (1910-ben), hogy emlékművel kellene tisztelni a hősök előtt. El is készült a munka, de csak harminc évig állhatott, mert 1939-ben a németek szétrobbantották. A nagy gránitkövek ma is úgy hevernek szerteszét. Az új emlékmű 1960-ban készült el, s természetesen, hogy páncélos vitézeket ábrázol. Az ellenséggel szembenéző lengyelek arcvonásait hatalmas kockába faragta a művész.

A domb legmagasabb pontján makett mutatja be, miként álltak egymással szemben a seregek. Tatárok, litvánok, oroszok, lengyelek kémlelték 1410-ben a keresztések Grunwald melletti táborát. A makettől balra épült hajdan az a kápolna, ahol a lovagrend nagymestere meghalt (helyét ma már csak egy kő őrzi).

A csata menetét *Wladyslaw Jagielko* irányította. S hogy az odalátogatónak képzete legyen róla, megnézheti a nagy sikerű filmet. Ha a nézőtérre nem sikerült azonosulni a kor hangulatával, akkor a tárlókban elhelyezett tárgyak, dokumentumok segítenek abban. A tüzetes nézelődés meggyőzött arról, hogy a lovagrend fegyverével és erejével szemben hasonló minőségű állott. Ebből a kiegyenlítődésből következett, hogy a regény és a film egyaránt azt sugallja, a csata kimenetelét a nagymester halála döntötte el. (Nyilván a júliusi hőség is hágyasztotta a nehéz páncélosokat.)

Ami legjobban megragadott: a tárlókban ott van az 1410. december 9-én kötött béke másolata és a toruni megállapodás is sok-sok peccséttel. Ezek a dokumentumok a béke, a megbékélés gondolatát sugározták...

A történelmi kisvárosoknak sajátos levegője van. Nem Pultuskban ismerem meg ezt a közkeletű igazságot, de kétségtelenül tapasztaltam megjelenését. Az autóból kiszállva, ugyanis a gótikus középkorig léphettünk vissza a képzelt időben.

A korai középkorból, a X. századtól vannak feljegyzések a településről. Ezekre hivatkozva magyarázzák, értelmezik a nevét. Egyik álláspont szerint eredetileg Tusknak hívták. De sok tűzvész volt és a lakosságnak csak a fele maradt meg, ezért tették hozzá a *pul* szótagot. A másik álláspont: a kisváros a *Pelt* nevű folyó mellett feküdt, s arról nevezték el (hangfejlődéssel alakult ki a mai változat). Nem tudom, melyik változat az elfogadhatóbb, de az felkeltette figyelmemet, hogy a folyó – a szabályozások következtében – már négy kilométerre van.

A helyiek büszkén emlegetik, hogy a piactér (rynek) leghosszabb Európában. Körbetekintve, látszik a gótika, a barokk, a klasszicizmus hatása az épületeken. A hajdani főtérről az utcák derékszögben vezettek el, de ezt manapság nem látni. Mégis, a történelmi folytonosság bizonyítéka, hogy 1827-ben épült a rendőrség – s ma ugyanannak használják. Ahogy visszaléptünk időben a XIX. század elejére, már hallani is Napóleon nevét. 1806-ban járt arra néhány napig, következésképpen, a város neve szerepel a párizsi diadalíven. A környékbeli lápos területen állt szemben egymással a francia és az orosz sereg. Az ágyúk párbaja után kiderült, hogy francia gárdisták rohama ellenállhatatlan, ezért az oroszok a felszerelést hátrahagyva, elvonultak. Mindjárt futárt küldtek a vezénylő tábornokhoz: „Minden ember megmenekült.” Ugyanakkor Napóleon is kapott jelentést: „Veszteség nélkül győztünk!” A császár azután Pultuskban kaszányát rendeztetett be, az egyik templomban pedig istállót...

Megnézzük a folyópartot is. A városok kialakulásában egész Európában fontos szerepe van a víznek. A lengyel szokás ugyanez volt. Pultuskban a folyópart föltöltése után építették a várat. Először 1120-ban fából, később gótikus stílusban, kőből. Ellenség sokszor tört a városra, mert gazdag kézművesek, kereskedők lakták. 1336-ban például négyszer rombolták le és építették fel újra a várat! Későbbi századokban egy püspök kapta ajándékba, s ő szép templomot húzatott fel, kő és téglakombinációjából, mazóviai stílusban. A tulajdonos a XVIII. század végén közkönyvtárat nyitott meg ott, s a pokol tüzével fenyegették meg azt, aki onnan könyvet merészel kivinni. A figyelmeztetés használt; a XIX. század elején tűzvész pusztított, de a könyvet senki nem merete menteni, nehogy az inferno legyen a jutalma...

A virágkor a gótikával esett egybe. A XIII–XIV. században fejlődött a kézművesség; ötvenöt céh létezett, s szükségképpen kialakult a kereskedelem. A mesterek legszívesebben a piac köré települtek. A házakban alul műhely, fent pedig lakás volt. A piacteret a templom és a vár zárta le.

A gazdagság nemcsak az ellenségnek volt vonzerő, csábította a művészeket is. Nem véletlen, hogy az első lengyel iskolák egyike Pultuskban működött, a krakkói egyetem filialéjaként. Sok professzor települt át a fővárosból. Pultuskban jött létre az első mazóviai nyomda. Kórház, színház létezett. Mind az azt mutatja, hogy a kézművesek, kereskedők szívesen áldoztak a kultúrá-

ra! Hogy milyen volt a színvonal? Jelzi ezt egyetlen adat: tanított Pultuskban az európai hírű, latin nyelvű költő, *Sarbieski*. A XIX. század második felében ott lakott *Viktor Gomulicki*, a költő, aki az 1863-as lengyel felkelés helyi eseményeit megírta. (1974-ben szobrot kapott a helyi kisiparosoktól!)

A hajdani élet szempontjából az sem kevésbé érdekes, hogy volt Pultuskban olyan püspök, aki nyilvánosan tartott szerectőt. Az asszony nevéből keresztelték el ott a könnyűvérű nőket *äowronkának*...

A második világháborúban Pultusk szinte teljesen elpusztult. A varsói építkezések befejezése után jutott pénz a pultuski történelmi városra. A gyárakat, s az emeletes házakat a hajdani határon kívülre telepítették, hogy érintetlenül megőrizhessék a régit! Így még ma is régi családok élnek ott. Az egyik Poznan környékéről települt át, hogy részt vehessen az 1863-as felkelésben. Az utódok kézművesek lettek. A véletlen úgy hozta, hogy Pultusk utcáin sétálva, találkozhattam a család egyik leszármazottjával, aki szakítva a hagyományokkal, húsz évvel ezelőtt egyetemet végzett. *Daniel Ciok* ő, a vajdaság titkárságának vezetője tíz éve. Korábban közel fél évtizedig Pultusk polgármestere volt. Ő beszélt arról a kuriózumról, hogy Lengyelországban egyedül ott tartanak érettségi találkozót: ötvenként, hivatalos keretek között...

A vár, amiről már szó volt, tulajdonképpen egy nagyobb vadászkastély, amit már hosszú ideje renoválnak. Mert 1973-ban döntött úgy a kormányzat, hogy ott lesz a külföldi lengyelek központja. Anyanyelvi tábort, tudományos ülést terveznek, s még azt, hogy a hazlátogatóknak üdülési lehetőségeket biztosítanak. A Dom Polonia megnyitása fontos esemény lesz a kisvárosban.

A várból a folyó partjára érve, hallgattam a beszámolót az árvízről, ami 1979-ben pusztított. Még a központban, a kórház körül is egyméteres víz állott, magasabb szinttel, mint a folyóban. Pontonhidakat kellett verni, hogy a lakosok közlekedni tudjanak. Utóbb kiderül, hogy a katasztrófa előtt az események túl gyorsak voltak. A víz nyomására a gáton belül buzgárok keletkeztek, s oly méretűek, hogy húsz perc alatt elöntötték a várost. A gyorsaságot jelzi, hogy az étterem vendégei és pincérei nem tudtak eltávozni. A felszolgálók az asztalokra állva, kiáltottak segítségért...

Mindezeket hallva, nem kerülhettük meg a kérdést, hogy milyen a jövője egy műemlék kisvárosnak? Az akkor új, alig egy hónapja hivatalba lépett tanácselnök arról beszélt, hogy szeretnék befejezni a megkezdett beruházásokat, kettő alatt hat év munkáját elvégezve. A régi épületek felújítására az országból száznegyven szakembert hívnak meg. 1988 tavaszára tervezik a Dom Polonia megnyitását. Kórház építésébe fognak, mert a jelenlegi az 1876-ban készült épületben működik. Az iparból csak annyit és oly mértékben fogadnak be, amennyi nem rontja a városképet. A helyi műemlékvédelem súlyát jelzi, hogy velük minden tervet egyeztetni kell. „Ez megtörténik – mondta az elnök –, de a következmény, hogy minden beruházásunk legalább egy évet késik. Nem sajnáljuk a pénzt a régi megóvására. Megtöltöttük például a bádógos tetőfedést, a cserép az igazi.”

A tanácsház és a könyvtár nincs messze egymástól. Az évszázadok már elfeledtették a püspöki átkot, mert a mai könyvtárosok a forgalomra büszkék.

Ötzer-nél több beiratkozott olvasójuk van. A Biblioteka Publiczna Joachim Lelewel nevét vette fel, s jelmondatuk, a névadótól származik: „A könyvtár nem azért van, hogy csomagba legyen bezárva vagy csak díszként szolgáljon, hanem azért, hogy mindenki használja.”

A KRASINSKIAK FÖLDJÉN

A húsz hektáros, szép parkban álló neogótikus múzeum igazgatója, Janusz Królik anekdotával fogadott. Épp angol vendége volt, amikor meglátogatta egy kilencvenéves paraszt, aki csodálkozva hallotta, hogy a brit még nem beszéli nyelvüket.

– Először van itt? – kérdezte.

– Nem.

– Akkor miért nem tud lengyelül? – tette fel a nemzeti önérettől sugallt kérdést az öreg...

Janusz Królik előre jelezte, hogy ebben a múzeumban az irodalom, a művészettörténet és a történelem együtt jelenik meg, s ahhoz, hogy értsük a kiállított anyagot, a XIX. század elejéig kell visszalépniünk időben az ő segítségével. Az a fellendülés időszaka a lengyel kulturális életben. A főnemesek, köztük a Krasinskiak, áldoztak a művészetekre.

A családban Zygmunt egyetlen fiú volt, akit nem nagyon érdekelt a gazdálkodás, bár édesapja erős kézzel igyekezett irányítani (a fiút azonban nem sikerült megnősítenie). Opinogóra volt a családi birtok egyik közepé, s az apa épp azért ajánlotta fel Zygmuntnak, mert alkalmasnak ítélte a családalapításra... Az épület attól kezdve a Krasinskiak lakhelye volt. Az első világháború alatt megsérült, s hosszú ideig nem is renoválták, mert a család utolsó sarja pénztársó könyvtárépítésre költötte. A bibliotékát a németek feirobbantották, s akkor pusztult el sok értékük. Így amikor 1961-ben az opinogórai kastélyt felújították, nehézséget okozott, hogy miként rendezzék be (az első években csak öt tárgyuk volt, most százharmincnál tartanak).

A kiállítás célja, hogy a család életén keresztül bemutassa a látogatóknak a romantikát (hiszen hivatalos megnevezése: Múzeum Romantyzmu). Három téma köré csoportosít: a Krasinskiak, a neogótika, a napóleoni korszak. Zygmunt apja ugyanis a császár tábornoka volt, ami hosszú ideig meghatározta a család életét. Az általa irányított semosierrai csatában tömegesen haltak meg a lengyelek. Így neve összeforrt az értelmetlen áldozat fogalmával. S miért hagyta meg a franciabarát főnemes birtokait a cár? – kérdezem. A válasz egyszerű: a tábornok egy idő után átlépett orosz szolgálatba...

A nagy költők közül Zygmunt Krasinski az egyetlen, aki nem a Wawelban van eltemetve. Életútja tanulságos. Párizsban született és ott is halt meg (négy hónap után vitték haza). Világfiás nevelést kapott, nagyon szeretett utazni. Minden útjára pontosan száznegyven tárgyat vitt magával (azokból két kis zománcarckép látható a múzeumban). Két hétnél hosszabb időt sehol sem bírt ki, legszívesebben Drezda és Párizs között utazgatott. De érdeklődéssel fordult Kelet irányába is. A görög szabadságharc iránti szimpátiája *Irydion* című elbeszélő költeményéből látszik. Az akkori időknek megfelelően, általában név nélkül írt, esetleg annyit kanyarított alá: Barát. Életében költőként alig ismerték. Legforgatottabb műve a *Nem isteni színjáték* (határozott cél-

zással Dante művére). Abban az elbukó nemesi osztályt siratta el, s ezért ma sokan azt tartják róla, hogy jóstehetsége volt. Dokumentálható, hogy jó barátság fűzte *Mickiewicz*hez. Van egy közös történetük. Egy alkalommal kirándulni mentek hármasan. Odiniecet Krasinski akkor tanította pisztollyal löni, társai pedig őt rímeket faragni...

Zygmunt Krasinski levelei mostanában kerülnek elő, s Janusz Królik véleménye szerint ezek némileg módosítják a róla alkotott képet. A több ezer darabban nem könnyű az eligazodás, mert családi vélemény, hogy nem mindig írt igazat, s ezért egy-két küldeményét később átjavították. Említettem már a nevelését. Jellemző, hogy nyolcéves korában három nyelven beszélt, tizennégy évesen pedig beíratták a varsói egyetemre jogot tanulni. Gyermeklora a művészetek közelében telt el. Az apa ugyanis nagy rendezvényeken adatott elő klasszikus és romantikus alkotásokat. Ezzel kezdődött ellentétük. Ő apjával szemben a romantikához vonzódott. Összeütközésekhez egy adalék. Lakodalmát apja rendezte meg nagy fénnel. Ez nem tetszett Zygmuntnak, ezért a kastély parkjába, a szépen megterített asztalok közé lemosdatott, ezüst csengős teheneket hajtatott be. Nagy riadalmat okozva ezzel... 1829-ben az egyetemről is el kellett távoznia, mert nem tűrte a szabályokat. Volt persze egy másik ok is. Az apa, a napóleoni hős, a varsói hercegség megalakulása után, a cár helytartójával egyezkedett. A lengyel hazafiak levele illetéktelen kezekbe került, megkezdődtek a letartóztatások. A cár lengyel bíró-ságot nevezett ki, s abba delegálták Wincent Krasinskít is. A bíróság nem hozott ítéletet, csak az apa követelte a szigorú büntetést. „A nép megismerte igazi arcát” – mondta Janusz Królik. A történet úgy folytatódott, hogy a főbíró temetése nagy hazafias tüntetés lett, elment rá minden egyetemista, kivéve Zygmuntot. A következő napon egyik társa megpofozta. Az egyetemi tanács javasolta, hogy menjen át Genovába... Attól kezdve főnemesi göggel tekintett a pénzre. Feleségével utazgatott éppen, amikor párizsi bankára – aki egymilliónál többet őrzött – tönkrement és megszökött. Zygmunt azonban azt írta barátjának, a pénznél fontosabb két ember jó kapcsolata.

A család fiú ágon 1940. december 7-ig élt. Az utolsó Krasinski (Edward) akkor halt meg Dachauban. A családi kriptában Zygmunttól balra ősci, jobbra utódai nyugszanak. A neves prózáíró, *Zeromski* mondta: „Úgy kívánczok ide, mint a muzulmánok Mohamed koporsójához!”

Az opinogórai kastélyban őrzik a tárgyakat és a művek példányait. A hajdani tulajdonosok szellemiségének megfelelően tartanak az egyik teremben irodalmi és zenei esteket (1985-ben már a százötvenhetediknél jártak). Az előadókra és hallgatókra Zygmunt Krasinski romantikus stílusban megfestett képe néz le.

TYGODNIK CIECHANOWSKI

A ciechanóvi hetilap szerkesztősége nem volt bővében a helynek. Pontosabb lett volna, ha munkahelyet mondok, hiszen az újságíróknak valahol összegyezni kell a riportot, s letisztázni az eszmefuttatást, megfogalmazni a híreket. A néhány barakkszerű faépületben ideiglenes közfalak különítették el a dolgozósobákat. A főszerkesztőbe épp hogy le tudott ülni a társaság.

A főszerkesztő feladataik közül elsőként az ideológiai munkát emelte ki, másodsor a gondok feltárását. Törekvésük, hogy a vajdaságról minél telje-

sebb kép alakuljon ki az olvasókban. Ehhez viszont szüknek mondta a terjedelmet. A többszínnyomással készülő tizenkét oldal hamar megtelik, ha társadalmi vagy történelmi kérdésekkel foglalkoznak, vagy a megye vezetőit mutatják be a *Mazóviai portrék* sorozatban. Törvényszerű(?), hogy az irodalomra, a kultúrára csekélyke hely jut. A lírának egy sarok jut, ahol általában amatőr költők verseit jelentetik meg. Nem kis elégedettséggel mondták, volt, akit ők fedeztek fel. Verseknél szívesebben közölnek recenziókat filmekről. Bemutatnak egy-két rockzenekart. A népi hagyományok ápolása a kulturális melléklet kedvenc témája. Az csak természetes, hogy a *Tygodnik* egyik-másik írása vitát kavart, hiszen a vajdasági kulturális osztály munkatársai nem mindig úgy látják a kérdéseket, ahogyan a lap.

Mielőtt a kulturális rovat gazdáját megkérdezném, a főszerkesztő még arról beszélt, hogy munkájukat erősen meghatározza, hogy a *Trybuna Luduban* állandó rovata van Mazowszénak. A vajdaság egy részében olvassák az olsztyni területi újságot, így a tájékoztatásban van valamiféle verseny is. Hozzáteve, hogy a lengyel televízió minden szerdán fél hétkor összeállítást sugároz Mazowszéről. (Amikor ott jártunk, akkor épp a vajdával készült riport Ciechanów fejlődéséről.)

Hogyan foglalkoznak a fiatal költőkkel? – kérdeztem a kulturális rovat munkatársát. „Azt nem tudom – válaszolta –, mert a verssarkot nem én gondolom, hanem egy külsős.” Végül csak kiderült, hogy a beküldött műveket lektorokkal bíraltatják el, s a vélemény után döntenek a közlésről. „A vajdaságban kevés az irodalom iránt igazán érdeklődő olvasó” – summázta véleményét. Aztán meg arról szólt, hogy minden évben rendeznek irodalmi napokat, ahol valóságos seregszemle alakul ki... A két állítás közötti ellentmondás feloldása később történt meg – a művelődési házban.

AZ AMATŐRÖK KLUBJÁBAN

Meghívást kaptunk a ciechanówi, nem hivatásos alkotóktól egy kis beszélgetésre. A művelődési ház klubjába lépve örültünk annak, hogy nem alakítottak ki külön elnökségi asztalt, csupán egy kört, ahol bárki bárhol helyet foglalhatott.

A vendégeket illette volna az első szó, én mégis azt kértem, beszéljenek magukról. Az amatőr irodalmi klub 1972-ben alakult, költők, írók, népművészek, szobrászok részvételével. Többféle elképzelésük volt: életkorra alapozott érdeklődési köröket akartak kialakítani, azután olyat, amelyikben a nemzedékek együtt dolgoznak. Az utóbbi álláspont győzött. Gyakorlattá vált, hogy elmennek iskolákba tehetségkutató célzattal. A teljes nyitottság egyik jellemző vonása a klubnak.

A ház igazgatónöje száz állandó és aktív tagról beszélt, de azt is megemlítette, hogy ennek a számnak a kétszerese is részt vesz olykor egy-egy foglalkozáson. A hónap egyik vasárnapján tizenhárom órákor jönnek össze (a találkozót a szesztilalom előtti időben meleg sörrel kezdték). Ezeken új műveket mutatnak be. S a legjobbaknak díjakat adnak. Ha valaki háromszor nyert, akkor kapott egy bronz kupát. Volt, aki sokszor nyert – és hazavihette. Havonta egyszer a vajdaság székhelyén kívül is találkoznak. Így jelezve, hogy szélesebb körben szeretnének hatást elérni. A hagyományokhoz úgy kapcsolódnak, hogy két nagy rendezvényüket húsvétkor és karácsonykor szervezik meg.

MLAWAI DIÁKOK KÖZÖTT

Természetes, hogy a gimnazisták érdeklődnek még nem ismert dolgok iránt. Természetes – mondom –, s közben az emberben mindig meglevő kíváncsiságra gondolok. Ez ült ki ugyanis a mlawai fiatalok arcára, amikor két ismeretlen magyar íróat bemutatott nekik a helyi művelődésügyi felügyelő. Azt persze nem lehetett mérni, hogy *Papp Árpád* szavai vagy az enyéim mennyire voltak fontosak a diákoknak, de az érdeklődésből arra következtettünk, hogy sikerült felkelteni a figyelmet, kíváncsiságot a Balaton és Somogy megye iránt. Fél óra elteltével ugyanis kérdeztek: van-e amatőr irodalom, milyen a magánkiadás lehetősége, nem érezzük-e a cenzor hiányát? Az meglepetést okozott, hogy nálunk nem kell cenzori engedély. Az egyik tanárnő a helyi amatőrklub xeroxkiadványát mutatta, ami húszoldalmi sem volt, de rajta volt az engedély jele. Bármi jelenik ugyanis ott meg – akár csak négyoldalas, fűzött valami –, nem kerülhető meg a vajdasági tanács épületében székelő cenzor.

A diákok magyar irodalmi különórája a könyvtárban volt. A helyiek figyelmességéből az asztalokra előkészítették *Szabó Magda* (Régimódi történet), *Munkácsi Miklós* (Fattyú), *Karinty Ferenc* (Budapesti tavasz), *Bárány Tamás* (Város, esti fényben), *Boldizsár Iván* (Halálaim) műveit lengyel fordításban.

Mi a helyi irodalmi kör kiadványát forgattuk érdeklődéssel. A *Mlawskie refleksje* válogat a tagok érdemes munkáiból. Ez tulajdonképpen egy füzetsorozat, amiben egyszerre talán tizenöt vers jelenhet meg.

A mlawai könyvtár alaposságát az magyarázta, hogy 1901-től erednek hagyományai. Hajdan a Népszövetség használta az épületet előadások, bálók rendezésére. A háború után természetesen újjá kellett építeni a könyvtárat, s akkor alakították a felnőtt- és a gyermekrészleget. Az utóbbiban – mondták – *Szabó Magda Alarcosbálja* a legolvasottabb, mert a lengyel televízióban bemutatott *Abigél*-sorozat után érthetően megnőtt az érdeklődés.

TALÁLKOZÁS A VAJDÁVAL

A vajdaságba érkezésünk első napján megtudtuk a ránk váró részletes programot, Lucyna Kuczynska-Reduch és Józef Kostrzewa még az órabeosztást is közölték. Csupán egy ponton volt bizonytalanság, hogy a vajda vagy a helyette fogad-e bennünket. Az adott napon végül is Jerzy Wierchowski, a vajda szakított időt arra, hogy a kulturális együttműködés lehetőségeiről beszéljünk. Nem hallgatta el, hogy mennyi gonddal kellett szembenéznünk. Tetszett az őszinte szókimondás. Meg az is, hogy az irodalmi, művészeti kapcsolatok konkrét, programszerű megvalósítását szorgalmazta. „Ismerem a magyaroknak azt a tulajdonságát – mondta –, hogy fellebognak, mint a szálmaláng, és azután az első nehézségnél clalszik a tűz. A közös munkához másfajta hozzáállás kell!”

Sok utazás, a vajdasággal való ismerkedés után búcsúest Plonsk közelében. A szálloda különtermében ajándékok, javaslatok és fogadkozások követik egymást. Kossuth szavai járnak eszemben a megajánlás és a kivételezés lelkesedésének különbözőségéről... S még az, vállaljuk, tehát közvetítenünk kell Ciechanów üzenetét!

Ismét Grassról

Gyakran halljuk, leírjuk: humanizmus. Így, a régi, latinos formában, így van szárnya a szónak, mint ahogy szép rokonának: a virtusnak. Egyébként lefordíthatatlan. Talán mert annyi minden van benne. Az is, hogy kötődés.

Ha ez igaz, márpedig – véleményem szerint – igaz, akkor nincs mit csodálkozni rajta, hogy ez a szó: humanizmus, egymaga a gondolatok lavináját indítja el, életünk elfelejtettnek hitt mozzanatai elvenednek föl, egymáshoz illeszkednek, súlyuk van és sebességük, bennünk vannak és mi bennük, kiderül, nincs elhanyagolható élmény, minden lényeges, már-már meghatározó. Mert nem pusztító, fojtogató hógörgetegről van szó, hanem az együttlátás, együttátélés képességéről, mely a lét teljességének a megértéséhez segíthet. Bizonyára lesznek, akik igazat adnak, ha azt mondom: a visszapergetett élet erőt, lehetőséget nyújt a továbbéléshez. Vagyis földéri környezetünkhöz fűződő kapcsolatunkat, előbb-utóbb eljuttat az önmagunkkal való szembenézésig, ezzel feladatot, programot is ad, adhat. Nemcsak saját magunknak, akár egy népnek is.

Az ifjúság idézése így lesz az az anteuszi erő, írói szemléletet meghatározó mindazok számára, akik szinte már tudatosan fogadták első élményeiket. Befogadták és megőrizték őket. Belőlük építkeztek, nábobként tékoztak, mégis velük és rajtuk emelkedtek egyre magasabbra. Számos nevet lehetne példának említeni *Dickens*től *T. Mann*ig, *Solobovig*. Én a sorból a mai német irodalom világirodalmi rangú képviselőjét emelem ki: *Günter Grass*t.

„Mit mond a Keleti-tenger?” – hallottam egyszer Grass-t, amint saját versét mondta. Hangutánzó szavakkal adta meg a választ a kérdésre. Csapkodtak, bugyborékolnak, sírtak, sírtak, sírtak a hullámok. Hányan hallgatták *Mikes Kelemen* fülével? Hány arcot, szívet legyintett meg az elvesztett éden, a honvágy szomorúsága? Az „cseményre” odalihegők közül szinte senkit. Csak azokat, akik mélyen magukban hordják a tragédiákat és a megértést. Mert vigyázat, mindezt nem lehet sem nosztalgiával fölhígítani, sem sovén dühökkel befeketíteni. Grass minden sora ellentmond az ilyesféle próbálkozásnak. De vajon? – ismét a kérdező kételkedés, mely jól illik korunkhoz, az íróhoz, aki kijelenti: „Minden virág közül legjobban a világosszürke, egész évben nyíló szkepszis tetszik nekem. . .”, s egyik hősének gúnyneve: Zweifel – kétlem – hányan ismerik igazából Grass sorait? Hiszen – véleményem szerint – máig legjellemzőbb, legmeghatározóbb regényének, *A hádogdó*knak sem volt hazánkban átütő sikere, pedig kiváló fordításban olvasható. Igaz, 1973-ban, tizennégy évvel az eredeti megjelenése után adták ki magyarul. Megkésétt, mondhatják – mondják is. Én nem értem, alapvető, tehát életünket egyenesben tartó kötődések, ha úgy tetszik: érzelmek, miként „késhetnek meg”.

Az irodalom akkori „fenegyereke” – rég szétfoszlottak a külsőségek, maradt a lényeg – éppen ezzel a személyességgel vált rokonszenvesse, erre a kötődésre építi motívumait, jelképrendszerét, ez támogatja művészi kvalitásait: a különleges képzeletet és a megragadó, plasztikus ábrázolást segítő, rendkívüli nyelvi erőt. S mindennek az alapja – nem kételkedve, nem kérdőjellel írom le – a humanizmus.

Engem is ez ragadott meg Grassban, s első lengyelországi utam ezért vezetett az író szülővárosába, történeteinek színterére, Gdanskba. Többféle meglepetésben volt részem. Az egyiket maga a város okozta; az új-jáépítés nagyszerűsége, az eredetihez való hűség, s műemlékvédelem hozzáértő megvalósítása. Ezért éreztem nem *csak* tornyoknak a tornyokat, ezért görnyedt századok borzalma, derűje a boltívekben, hajlatokban. Talán a mai ember kezének többlete volt bennük.

A másik élmény áramütésként járt végig. A dobok. A hádogdobok. „*A mama minden hét csütörtökjén vásárolt be a városban. Legtöbbször magával vitt. Mindig magával vitt, ha ismét meg kellett menni a Szénapiacnál az Arzenál bazárban Sigismund Markusnál az új dobot. Abban az időben – héttől tízéves koromig – két hét alatt tönkretettem egy dobot.*” (A hádogdob.) Ugyanettől a helytől pár méterre egy játékküzet, kirakata tele bádogdobbal. Higgyünk a jelképeknek! Mert minden megvolt a valóságban. Soha nem gondoltam volna, hogy egy zseniális író ennyire, ahogy mondják: egy az egyben – ragaszkodik képzeletének ugródeszkáihoz. Az utcák, a terek, a templomok: a Szent Katalin, Szent János, Szent Brigitta... a Kandur utca, a Vasmacsakovács utca, a Raktársziget „... a parkok friss májusi zöldjéből emelkedik ki a város téglavörös látképe...” (Hundejahre – Kutyaévek). Maga Grass vezet kézen fogva: itt a Lengyel Posta, itt a saspei temető, melynek falánál a nációk 1939 szeptemberében agyonlőtték a Lengyel Posta harminckilenc védőjét, köztük Jan Bronskit, a léha, kártyás, gyáva és hős Jant. Most is repülőgépek brummognak a temető mögött, megvan a Pestalozzi utca, a sörgyár a vasúti vágány mellett. „*Ha keleti szél fordítja meg a sörgyár kéményén a kakast, és a fekete jüst a gesztenyefák, a sörgyári tó, a jégverem és az Indiánfalu fölött a repülőter felé kering, savanyúan lecsapódott: megerjedt élesztő áporodottan a rézüstökből...*” (Kutyaévek). A vasúti vágányon túl a Jézus Szíve templom („Vasárnap tengerészeknek lelkigyakorlat” – hirdeti a felírás), itt ült bele Oszkár, a „törpelábú dög” Mária ölébe, miután a „robbantó banda” lefűrészelte a szoborról a Kisjézust. De folytathatnánk az újrafelfedezést a város környékén, Sopotban, a kasub vidéken (Grass mindig utal kasub és lengyel őseire, kifejezve mindegyik nép iránti rokonszenvét), hol kasub népművészeti múzeum is van, az olivai erdőkben, a szomszédos krumpli-földeken. Úgy is mondhatnánk: minden leírásnak forrás-, sőt jelképi értéke van. Az író alakjainak is.

A legismertebb – *figurát* nem lehet írni, mert annyira démoni, hogy túlnő a szón, a „hős” megjelölés, pedig nem jön tollhegyre – Oszkár. Sokan elemezték, rávilágítottak szerepére. Az alulnézetből vizsgált, emberellenessé vált német történelem torz és korcs hajtása, a jó ellentéte. A háború befejezésekor kezd nőni, de – újra a jelkép: kicsi maradt még az ember, nem okult eléggé – növekedése abbamarad. Ugyanakkor ő az írói szándék legmarkánsabb megtestesítője, továbbadó rezonőr, eszköz is egy-

ben, hiszen – bármilyen furcsa – ő a szülőföldről a kapocs. Ez az egyetlen rokonszenves vonása. Mert ebben érzelmileg azonosul megalkotójával, Grass-szal. A legszebb példa erre az a pillanat, amikor örökre elhagyja Danzigot, és „mozgékonyosságát még megőrző” szemével búcsút int a városnak. Torokszoritó.

Günter Grass művészi szemhatára egyre tágul, de az erőt adó alap, a lélek pihentetője, hova akár csak egy utalással mindig vissza-visszatér: az ifjúság, a szülőföld, a szülőváros. Míg a *Bádogdobban* (Blechtrommel, 1958) és a hatalmas, lírai körképben, a *Kutyaévekben* (Hundejahre, 1963) a második világháború, illetve annak emléke foglalja el a központi helyet, az 1969-ben írt *örtlich betäubt* (Helyi érzéstelenítés) továbblép időben, eseményben, a diákmozgalmakkal, azok leszerelésével foglalkozik. A főhős, a nyugat-berlini tanár, Eberhard Starusch azonban ugyanaz a személy, aki tizenhét évesen Störtebeker néven a danzigi fiatalok banda vezére volt.

Grass ekkor már kialakult művészi elgondolással tagítja műveinek körét. Az *Aus dem Tagebuch einer Schnecke*, 1972. (Egy csiga naplójából) című regényében, melyben a történetet gyermekeinek mondja el, részben még az ismert szülőföld a színtér (a danzigi zsidóság sorsát ismerteti a náci időkben és egy rejtőzködő tanár élményeit), ugyanakkor kiállítás ez a könyv a haladó német politikai eszmék, a szociáldemokrata párt, személy szerint *Willy Brandt* mellett. A régi anarchista lázongás helyébe a józan, de már nemcsak a német népet érintő politikai törekvések melletti érvelés lép, azaz a rezignált felismeréssel, hogy a csiga a haladás.

A *lepényhal* (Der Butt, 1977) ismét térben és időben kiszélesedő, gondolataival korunk lényeges társadalmi kérdéseit fölvető hatalmas epika, egy groteszk madáchi alkotás. Itt nincs mód foglalkozni vele, csak annyit, nem a női emancipáció gondolata az elsődleges a műben, hanem az a meggyőződés, mely a legkülönbözőbb módon kap hangot, hogy az apró, embert szolgáló cselekedetek – a burgonya elterjesztése például – mindig több hasznot hajtottak világunknak, mint az erőszakos „történelemcsinálók”. Saját nyilatkozata szerint politikai tapasztalatai nélkül nem jött volna létre a regény, de: „... írói tapasztalatok nélkül sem, amelyeket a politikai tapasztalatok mellett gyűjtöttem.”

Teljes a kép. Nem „körvonalak” és nem „kibontakozók”. Készen áll a mű. A tudatos írói mű. Sok-sok ezer oldal, de egyetlen öncélú sor nincs benne. Rettenetes távlatot fest számunkra, de az elborzasztó kép is minket szolgál, téged, engem, mindnyájunkat. Hogy talán még vissza lehet fogni a halál lovait. „Az idő, akárcsak a többi nyersanyag – eltűnik” – írja az 1980-ban kiadott *Kopfgeburten oder Die Deutschen sterben aus* (Agyszülemények, avagy kihalnak a németek) című regényében, melyhez egy távol-keleti utazás adta az indítékot. Persze jól tudja, nem így van. Még egy olyan korban sincs így, ahol az „önmegvalósítás” lett a divatszó, ám csupa önpusztítót látunk magunk körül, s az imádság csak egy helyen módosul: „Mindennapi benzinünket add meg nekünk ma...” Az éhség, a túlnépesedés általános gondja közt éppen Kínában teszi föl fricskaként a kérdést: vajon elbírna-e a világ egymilliárd németet? (S folytathatnánk: angolt, magyart, csehet stb.)

A legutolsó regény: *Die Rättin*, 1986 (A patkány – nőnemben) a lezá-

rás. Az emberiség, a világ lezárása többszörösen előidézett atomkatasztrófával. Mint a haláltáncban, ismét megjelennek a régi ismerősök, regényhősök, maga Oszkár is, hatvanévesen, újra az emlékek, melyek nélkül nem lehet élni, úgy látszik: alkotni sem, s melyeket oly nehéz hátrahagyni. Ha lesz kinek. Grass elbűvölő stílusa, áradó, sodró költőisége, művészi és gondolati ereje a megmaradás, nem a túl-, hanem az okos továbbélés reményét tartja meg az olvasóban. Ő, az idén hatvanéves író, a humanista, megtette a magáét. A többi rajtunk múlik.

KOVÁCS GYÖZÖ

Metamorphosis Transsylvaniae

A cím így általános. *Apor Pétertől* kezdve kétszáz esztendőn át, újra és újra napirendre került Erdély változása. Mindig más-más szellemi-gondolati töltéssel. Változott a nézőpont is, s főként az aktualitások sora, amiért leírták ezt: *Metamorphosis Transsylvaniae*. Általánosságban az elmondható – s jelen írásunkra is vonatkozik –, hogy mindig korszakhatárt jelelt. Akár Erdély életét írták le, akár útirajzot készítettek. Akarták-e vagy sem, mindig megragadták a specifikumot, azt, ami erdélyi. A történelmi-társadalmi és politikai mozgásirányok ezt szinte parancsolóan előírták.

Jelen sorok írója mindig érdeklődéssel fordult Erdély felé; már csak azért is, mivel mindkét szülői ágon – ha nem is a szó szoros értelmében vett Erdélyről beszélhetett – e tájhoz kötődött. Partiumbélick a szülők: Érmihályfalva (az apa jogán) és Nagyszalonta (a másik ágon) e földrajzi meghatározó pontok.

Amint gyerekkorában is észrevette, az a bizonyos transzilvánizmus tartalomban és földrajzi megfogalmazásban is változott. Valami *öntudatot*, valamit, ami a magyarországitól megkülönböztette – hordozott magában. Ma már jól tudom, inkább a Királyhágón innen- és túli nézőpont közötti különbséget jelentette, jelenthette; akkor, amikor e fogalom és ideológia – transzilvánizmus – valamiféle bezárkózást s ugyanakkor valamiféle, igen sajátos, világra tárulkozást jelzett és jelentett.

A hetvenes és nyolcvanas évek Erdélye a Román Szocialista Köztársaság része, egészen új vonásokkal fogadott. S én éppen e másultságra, a gondolatiság változásaira voltam kíváncsi, a szó igen jó értelmezésében. Mert a társadalmi szerkezeti változások, az életmód radikális át- és megváltozása, az urbanizáció, a nagyfokú iparosodás stb. – mindez nem csak Románia, Erdély sajátja. A szokások – bizonyos értelemben – a „felgyorsult idő” tempójának arányában univerzálódtak. Ezt – némi túlzással – Európa, vagy Közép-Kelet-Európa bármely országában megtalálhatjuk. De engem az érdekelt, s erre végeredményben választ is kaptam a többszöri ottlétem alatt, hogy miként gondolkoznak Erdélyben az életről, a társadalmi

haladásról, miként ötvöződik a múlt hagyománya a mai szocialista életmód követelményeivel. Mert mégiscsak arról van szó, hogy Erdély sajátos régiója Közép-Kelét-Európának, Románia negyven megyéjéből tizenhatot itt találunk; s a forgószelek kavargásai után miként sikerült, sikerült-e társadalmi egységbe kovácsolódnia e tájnak?

A történelmet, kiváltképp 1920 óta, jól ismerjük. Erre kár szót vesztegetni; e tudati szférában – kölcsönösen – sok sértettség halmozódott fel.

Amikor Marosvásárhelyen a Rózsák terén megálltam, s aztán ismerkedtem a várossal, nekem a városi körengetegből a jellegzetest, a gyökereket kellett kihámoznom. Az egységben és szétszórtságban az összetartozót kellett megtalálnom, a nemes gondolatokat valóban szép nyelvi beszédben való kifejezésben, a múlt és a jelen ölelkezését, az átszűrődéseket kellett jól is helyesen kihallanom. Nemcsak Marosvásárhely egyedülállóan szép városközpontjában, de a Székelykő alatti csendes Torockón, vagy a mármár kisvárosra emlékeztető Székelykeresztúr városközpontjában éppúgy, mint sárdagasztó mellékutcaiban. A hagyományban mi az élő? Ez izgatott, s ezt fürkészsem máig. Mi az, ami Sztánát (ha alatta, a sikongó sínpárokon elrobog a vonat), ami Segesvárt és Fehéregyházát (ha surranó autók süvitenek el az egykori csatatér mellett) élővé tesz?

Bizonyos – pozitív – választ, eligazítást nyújtanak a már híressé vált egyszemélyes szellemi alkotó műhelyek; *Szabó T. Attilác, Balogh Edgáré*, a múlt és jelen sugárzásában *Sütő András* drámáiban.

Mi a közös bennük és alkotásaikban? Ha velük beszél az ember, ha műveiket faggatja?

Az egyetemes, nemes emberi eszmény. Egy hitvallás, mely akár a szoba négy fala között, akár a patinás városközpontokban, akár szelíd tájokon fogalmazódik meg. Ott, a tájban élve, létezve – nem olyan elvontak e gondolatok: sőt nagyonis világra nyitottak. A szűkebb pátriát éppúgy magukba foglalják, mint a tágabb, európai horizontot.

A lényeg, s számomra, bárhol fordultam is meg Erdélyben ez volt: kialakítani önmagukban, s társadalmasítani egy nemesebb embereszményt.

Miközben elnéztem a távolban a várost félig körbefogó Maros szűkecségét, marosvásárhelyi barátom csendesen fogalmazott: „A lényeg a TESTVÉR szón van, csak a gyűlölködés vaksága ezt nem veszi észre. Viszont erre mindenki »rámehet«, mi is. Én személy szerint egycsitem magamban a három együttélő nemzetiség jó tulajdonságait... ötvözet vagyok, és ez így jó, tiszta faj nincs. Az emberiség végül is egy emberként fog és kell viselkedjen a távoliövbőben, ha például egy katasztrófa éri. Tehát szerintem lényeg az EMBER.

Most már összeállt itt két nagybetűs kitétel: más nincs is. Optimista vagyok, mert félelmemben, hogy eltűnik az emberiség, nem vagyok egyedül...”

Számomra megdöbbenő hitvallás volt ez. És én hiába mormoltam magamban *Goethe* – általam már oly sokszor olvasott – szavait: „*veheti észre* – mondotta Eckermann-nak –, *hogy a kultúra alsó fokán a legerősebb és legbevesebb* (ti. »az a nemzeti gyűlölködés« – K. Gy.). *Van azonban egy fok, ahol teljesen megszűnik és ahol az ember úgyszólván nemzetek fölött áll, és a szomszéd nép javát és baját ugyanúgy átérzi, mintba a saját népéé lenne...*” – mondom (illetve írom), hiába vágott mindez a tu-

datomba az erdélyi tájban – közben vonaton elindultunk Marosvásárhelyről Székelykeresztúrra, a fehéregyházi csatatér mellett (ahol Petőfi eltűnt), át Segesváron – barátom vallomása, erdélyi volt, mai és hiteles. Amit – és ahogyan – megfogalmazott, nem könyvélmény, nem definíció volt, hanem XX. századunk romániai-erdélyi valósága, egy sajátos – múltat-jelentjövőt regisztráló – tudatvilág csodálatos vallomása.

A változások (akár Vargyason, akár Kolozsvárott, akár Szalontán) értelme az: a múlt gyötrelmeit felejteni és felejtetni akarni, hisz egy új világ tárult elbénk, melynek megvannak a napi gondjai, s nagy kérdései, melyekre ott, Erdélyben (is) naponta kell választ adni – közösen. A modern világ káros hatásainak közösen kell ellenszegülni. Sikerül-e? Ott ég a gyöttrő gondolat bennük, egyedien és kollektíven: mit és hogyan hagynak hátra örökül a következő nemzedéknek. És itt és ebben kiváltképpen érztem az erdélyi öntudatot. *Nem* különtudatot: a kötelezettség tudatát: kötelezettségét, mely táplálkozott (s nem is érdemtelenül) a múltból, munkál a jelenben, s különösen nagy elkötelezettséget érez a jövő iránt. A gyermekekért.

Ami még nagyon megragadott: a már említett szép, tiszta beszéd. Nemcsak a leírt szavakban, az élőbeszédben. Szinte megdöbbenő a mi számunkra, hogyan lehet ilyen szépen és tisztán beszélni?! Oly színesen, oly képesen, a képi alkotás oly magas szintjén – a mindennapi beszélgetésben, utcán, boltban, piacon, bárhol. Nem elég az a magyarázat: a hagyományokból élnek. Vigyáznak a beszédre, a szavakra, mint a régészeti leletekre, a félévezredes kályhacsempékre. De nem hívalkodnak ezekkel. Csupán azt fejezik ki, szinte szuggerálják: „Ezek vagyunk. Ilyenek vagyunk. Ezért vagyunk”. Ezt megérezni minden mozdulatukban, minden moccanásukban. A hétköznapjaikban. Mert valamit megtanultak: a görögtüzes ünnepek, „csinált” diadalkapuk – elmúlnak, szerteszállnak, elfonnyadnak. Soha nem beszélnek közmondásokban, valamiféle „eredetieskedő” bölcsességgel. Kikapadhatatlan tiszta forrást érez az ember, ha őket hallgatja. Miként tiszta és szép a táj (amelyet *Kazinczy* leírt, *Orbán Balázs* monografikusan feldolgozott). Igaza van *Beke Györgynek*, amikor így fogalmazta meg egyik legutóbbi kötetének címét: „Itt egymásra találunk az emberek”. Egyszerű, hétköznapi mondat, miként ama táj embereinek élete (a bihariak), akikről szól.

Néhány erdélyi út, megannyi beszélgetés – s máris érthető lett számomra, miért olyan találóak írásaik, az írások (könyvek, cikkek) címei. Az élet nyújtja a megoldásokat – és ők élnek ezzel. Óvatosak, de nem félnek az élettől. Kemények, de nem nyersegek. Igazodnak a világ dolgaihoz. A hazaiakhoz, s a világiéihez. Kemény leckét tanultak és nagy örökséget hordoznak. Hú sáfárok akarnak lenni és maradni. A Maros mellett, meg a Küllő(k) táján ezt tanultam meg tőlük. Nem szőgyelltem tanulni. Van mit tanulni tőlük.

Bácskai szép napok

ANYANYELV

Visz az autóbusz Szegedről a Bácskába, Kanizsára. Elöttem két gyászruhás asszony ül. Magyarországon jártak, temetésről mennek haza. Beszélgetnek.

– Tudja, úgy elfásult a lábam... – szólal meg az öregebbik, és megnyomkodja a térdét.

Meghökkenek. Ismerem a szó jelentését, de a használatban régen találkoztam vele. Fölidézem rokon értelmű megfelelőit: elzsibbad, megmacskásodik, szódavíz ment a lábába... Kóstolgom a szavak ízét. Mindegyik kifejezés más nyelvi réteget idéz föl. A legszürkébb a köznyelvi „elzsibbad”. Képszerűen eleven s a nyújtózkodó, nehezen mozduló állapot képét jeleníti meg a „megmacskásodik”. Szellemes, jókedvű fiatalok találánya lehet a „szódavíz ment a lábába”. S ennek az idős bácskai asszonymak a beszédében még természetes formában él a népnyelvi kifejezés: „elfásul”.

A szó nemcsak fogalmat jelöl, nemcsak megnevez. A hovatarozást is kifejezi.

A kanizsai autóbuszon egyetlen szó elárulta, hogy ez az idős bácskai asszony még az anyanyelv szintjén ismeri és használja a nyelvet.

KANIZSA, HUSZONKILENCDSZER

1952-ben rendezték meg Kanizsán az első írói tábort, az idén a huszonkilencediket.

Kanizsa mintegy tizenkétezer lakosú bácskai kisváros a Tisza jobb partján. Gyógyfürdője régtől ismert, korszerű gyógyszállója nemrég nyílt meg. A kisvárosban kerámiagyár működik. Rövidesen a majolikagyár is megkezdte a termelést.

Az idei írótalálkozó minden korábbinál népesebb. A vajdasági magyar írók mellett itt vannak a Vajdaság többi nemzetiségét és a köztársaságokat képviselő írók is, s a külföldről, Csehszlovákiából, Kelet-Németországból, Magyarországról, Szovjetunióból, Kínából, Franciaországból érkezett kollégákkal valóságos nemzetközi írótalálkozóvá kerekedett a tábor.

A találkozón körülbelül hetven író vett részt.

Dél előtt szakmai tanácskozások, viták, gyűlések, fogadások zajlanak, délután és este kirajzanak az írók a szomszédos falvakba, üzemekbe, hogy az olvasókkal találkozzanak.

NEVEK

Nagykanizsa: csaknem ötvenezer lakosú város Magyarországon, Zala megyében, a Dunántúlon.

A Tisza jobb partján, a töröktől hamarabb felszabadult területen fekvő

helység korábbi neve: Magyararkanizsa, illetve Okanizsa (a templom mellett álló, lefejezett Nepomuki Szent János szobor talapzatán ez a felirat olvasható: „Az okanizsai ájtatos híveknek adakozásából 1866”), illetve Stara Kanjiža. Ma egyszerűen Kanizsának, illetve szerbül Kanjižának mondják.

A Tisza bal partján fekvő, a hódoltságot hosszabb ideig nyögő bánáti település neve Törökkanizsa, illetve Nova Kanjiža.

A helységnevekben, a földrajzi nevek változásában benne van a történelem.

SZEMBESÍTÉS

Aligha gondoltam valaha, hogy lesz idő, amikor Törökkanizsa főutcáján *Szabó Frigyes*nek, a József Attila könyvtár vezetőjének a gépkocsijában fogom a népdalt énekelni:

*Hej balászok, balászok,
Merre m én a bajótok?
Törökkanizsa felé,
Viszi a víz lefelé...*

MIRE JÓ AZ ÍRÓTALÁLKOZÓ?

Mielőtt Magyarországról Kanizsára érkeztem, a korábbi találkozások alkalmával már tizenegy vajdasági magyar író megismertem. Közülük hatan Kanizsán is ott voltak. Az ötnapos találkozó alkalmával további, mintegy tizen-nyolc-húsz vajdasági magyar íróval kötöttem szorosabb kapcsolatot. Olyanokkal, akiknek nevét, írásait ismertem, de személyesen még nem találkoztunk. 1981 ősze óta arcvonásaikat is oda tudom fényképezni nevük mellé, ha majd egy írás alatt vagy egy könyv címlapján olvasni fogom.

MARADÉK

Az egyik esti poharazgatás közben mesélem *Tolnai Ottónak*:

– Néhány éve egy remek írást olvastam az *Új Symposion*ban. Nem emlékszem a szerző nevére, annál jobban az írás hangulatára. Azért is megfogta a figyelmemet, mert teljesen elűtött a folyóirat avantgarde szellemű közléseitől. Nyers, reális szociográfiai látélet volt egy szerémségi magyar faluról. A falu neve meg az írás címe ugyanaz volt: *Maradék*. Meg kellett jegyezni, mert ebben az esetben igazolódott a latin szólás: Nomen est omen. A név – megjelöl.

Tolnai Ottó a vállamra teszi a kezét:

– Nem ismered a szerzőjét? Itt ül a szomszéd asztalnál. *Dudás Károlynak* hívják.

Kemény nézésű, fekete hajú, kunarcú fiatalember nyújtja a kezét.

Ma már azt is tudom, hogy a fiatal, tehetséges írónak két kitűnő prózai kötete jelent meg. A *Szakadó* novellákat, a *Jártatás* riportokat tartalmaz. Az utóbbiban a *Maradék* című írás is olvasható.

KIEGÉSZÍTŐ MŰSOROK

A tábor szervezői jól tudták, hogy hetven író nem lehet egy hétig a tanácskozásszettek mellett tartani. Ezért a szakmai tanácskozásokat, a vajdasági írók egyesülete elnökségi ülését, a vajdasági irodalmak fejlődéséről rendezett

vítát, az új vajdasági irodalmi lap elindításáról hirdetett beszélgetést, a Fórum Könyvkiadó mellett működő alkotók gyűlését hasznos és élvezetes kiegészítő műsorokkal kapcsolták össze.

Az író tábor keretében nyílt meg a zombori születésű festőművész, *Húsvéth Lajos* (1894–1956) emlékkiállítása: a nagy képek vázlatai is megéreztetik a bácskai népélet színeire, az alföldi fényekre, a tanyák hangulatára érzékeny festő sajátos világát. A gyógyfürdő szállójának különtermében négy kanizsai festő, *Dobó Tibamér*, *Bicskei Zoltán*, *Nagy József* és *Csikós Tibor* kiállítását Tólnai Ottó nyitotta meg: mind a négyen Kanizsán élnek, fiatal, kísérletező, utkereső művészek, talán egy sajátos „kanizsai művésztelep” első bemutatkozása, egy „kanizsai festőiskola” elindulása volt a kiállítás.

A kanizsai tábor ideje alatt négy olvasó-író találkán vettem részt. Kispiacon tíz felnőtt és öt gyerek jött össze. Kevesebben voltak, mint a találkozó után rendezett paprikácsos-éjszaka-vacsorán. Martonoson az egész általános iskola várt bennünket a tornateremben. A gyerekek szép műsört adtak, de az iskolai könyvtár helyett csak néhány, zöld posztóval letakart, poros és elnyűtt könyvet tudott a könyvtáros mutatni. A kanizsai kerámiagyár beépült már a városka életébe: az üzemben elmondták, hogy a gyerekek városi aszfaltrajz-versenyén motívumként gyakran szerepelt a gyár képe. Én arról beszéltem a találkozáson, hogy jó volna, ha a gyerekrajzok is megjelenének egyszer a gyárban készített csempelapokon. Vagyis: ha a művészet is beépülne a gyár és a gyáriak életébe, munkájába. De a kanizsai kerámiagyárnak még saját üzemi könyvtára sincs. A negyedik író-olvasó találkozó a kanizsai tábor záróünnepsége volt. A műsört a szabadkai rádió hangszalagra rögzítette.

TEVÉTORONY ÉS TISZA-GÁT

A záróünnepség műsorában a külföldi vendégek között *Nagyváros születik* című könyvem egyik részletét olvastam föl. A könyv a *Magyarország felfedezése* sorozatban jelent meg, szociográfia, azaz társadalomrajz. Egy dunántúli város mai életének tükrében az urbanizáció kérdéseit faggatja. Hiába tudom, hogy a városiasodás világjelenség, s hullámai a tizenkétezer lakosú Kanizsát is elértek már, aggódtam, vajon mit tud mondani egy Pécsről szóló írás, a könyv egyetlen részlete a vajdasági Kanizsán, az itteni embereknek.

A másnapi közös búcsúéjszaka *Bálint Rudolf*, a községi képviselőtestület elnöke mellé kerülök.

– Érdekes volt tegnap este a műsört hallgatni – mondja Bálint Rudolf. – Amikor te olvastál föl, a feleségem hozzám hajol, és azt mondja: Tudom, hogy mire gondolsz... Abban a részletben ugye arról volt szó, hogy amikor épült a pécsi tévétorony, és a meglazult lépcsőfokok lezuhantak, az emberek kételkedni kezdtek: sose fog elkészülni... nem lesz ember, aki föl mer menni rá... Hát nálunk még nem épül tévétorony, de épül az új Tisza-gát. A dózerokkal meg kellett mozgatni a földet, s a tereprendezés, a partépítés sok szóbeszédre adott alkalmat. Mi lesz, ha megint jön az árvíz? – kérdezik az emberek... Az előadás után ránéztem a feleségemre: Igazad volt, nekem is ez jutott eszembe...

A Dunántúl és a Vajdaság két külön világ. Pécs és Kanizsa messze csik egymástól. De van, ami az irodalmat és az embereket az országhatárokon át összeköti...

ZENTA

Vendégnek lenni a kanizsai írótalálkozón: kellemes és kitüntető meghívás. Külföldi vendégnek lenni: kétszeresen az.

Gion Nándor, a Vajdasági Íróegyesület elnökségének tagja, a kitűnő prózaíró, az írótábor egyik szervezője már az első nap megkérdezte:

- Van-e valami kívánságod? Kivel szeretnél találkozni? Hová vigyünk el?
- Talán Zentára... - válaszoltam.

Zentán él *Varga Zoltán* író. Még évekkkel ezelőtt a *Hidban* olvastam egyik remek, középkori tárgyú, parabolisztikus elbeszélését, akkor jegyeztem meg a nevét. Varga Zoltán a betegség születése óta nem engedi a házból kimozdulni, tolöszkéhez köti. Idős édesanyja gondozza. A tollat bal kezének két ujjja közé fogja, úgy ír. A beteg, béna test nagy szellemet - *Ady* szavával - „lám-pás szép fejet” hordoz. *Kodolányi János* jut eszembe, a nagyszerű prózaíró, akit a testén elhatalmasodó idegsorvadás sem tudott megakadályozni az írói munkában. Varga Zoltán élete és művészete is arra példa, hogy a szellem ereje le tudja győzni a test esendőségét. *Kodolányiról* könyvet írtam. Most itt ülök Varga Zoltán szobájában. Hamar megtaláljuk a közös szót.

Varga Zoltán nevét természetesen jól ismerik a Vajdaságban, írásait közlik a folyóiratok, könyveit megjelenteti a Fórum Kiadó. Varga Zoltán azonban nem vehet részt a tanácskozásokon, nem lehet vendége a kanizsai írótalálkozónak.

Amikor délután elindultunk Szabó Frigyes könyvtárvezetővel Zentára, több kollégának mondtam, hogy kihez megyünk. Az autó két hátsó ülése mégis üres maradt.

ÜZENET

Irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat. Megjelenik havonta. Szabadkán szerkesztik, ott is adják ki. A lap immár tízéves múltat tekint vissza. A vállalkozás lelke, fő mozgatója, szervezője *Urbán János* író. Az Üzenet évente pályadíjat oszt. *Életjel-miniatűrök* címmel - több mint harminc füzetből álló - sorozatot ad ki. A nagyobb terjedelmű *Életjel Könyvek* száma is elérte a tizenhatot.

Az Újvidéken szerkesztett, nagymúltú *Hidat* sokan ismerik, olvassák. Az újvidéki Fórum Könyvkiadó tevékenysége okkal népszerű. De ki tud a tizenegyedik évfolyamába lépő, Szabadkán megjelenő, magyar nyelvű Üzenetről?

A folyóirat címe szójátékra csábít. „Üzenet”-e, aminek csak feladója, küldője, kibocsátója van, de nincs, aki várná, befogadná, meghallaná?

FESTŐK, KÉPEK, KERETEK

Szeptemberben Szabadka nem az irodalmi, hanem a látványosabb, a képzőművészeti arcát fordítja a vendég, a látogató felé.

A képzőművészeti találkozó szalonjában, ebben a szép, szecessziós, *Lechner Odön* stílusában (talán valamelyik tanítványa által) tervezett épületben a fiatal skopjei festő, *Trajce Dimcevski* képei láthatók. A szalon mellett, a találkozó felújított elárúsító galériájában, a STIL-ben, a szabadkai művészek alkotásaiból vásárolni is lehet.

A város központjában, egy kis üzlethelyiségben, a Francer Galériában az idős mester, a Párizst megjárt *Milan Konjovic* tíz új festményéből nyílik kiál-

lítás. A beszéd már elhangzott, amikor a galériába lépünk. A vernisszást itt is, akár Párizsban, fogadással kötik egybe. A mércgerős bácskai körtepálínkából még a késve érkezőknek is jut. Megismerkedem a galéria tulajdonosával, aki egyszemélyben híres képkeretező. Minden festménynek más, így mondja: a kép egyéniségének megfelelő keretet készít.

Szabadka, valóban, a képzőművészetek városa. Itt még a képkeretezést is művészi színvonalon művelik.

MI TESZ JÖT EGY VÁROSNAK?

Zenta lázként felszökő városiasodását annak köszönhetta, hogy 1896-ban egy tiszai átkelési hadgyakorlat alkalmával a felséges Ferenc József császár és király a városba látogatott. Zenta akkor kapott villanyvilágítást, aszfaltozták az utcákat, s megépült a betonozott rakpart.

A monarchia uralkodói nem látogatnak már a Vajdaságba.

Aki jó pár éve járt Újvidéken, alig ismer a városra. A szűk utcák helyén tágas körutak és sugárutak nyíltak. Eltűntek a zörgő villamosok. Megépült az új szerb színház és opera. Tatarozták a szállodákat. Új épületbe költözött a tudományegyetem...

1980-ban Újvidéken rendezték meg az asztalitenisz-világbajnokságot.

TANYASZÍNHÁZ

Az együttes az újvidéki magyar színház tagjaiból és a vállalkozó kedvű akadémistákból alakult. Ahogy neve is mondja: a bácskai apró településekre, falvakba, tanyákra viszik el a művészi szót. Weöres Sándor *Holdbéli csónakosa* huszonhárom vidéki előadás után beköltözött az újvidéki színház falai közé. A falusi előadásokon a parasztudvaron álló nyárfa és szénaboglya is a darab „szereplője” volt. A nyílt színi játékot most a zárt környezethez kell alakítani.

Az újvidékiek vállalkozása a korábbi budapesti bemutató, a győri operaváltozat és a pécsi színház előadása mellett is megállja a helyét. A színészek igazi népi, vásári komédiát játszanak. A nyers színek jól váltakoznak a lírai hangulatokkal. Amikor már-már harsánnyá válna a játék, átcsap lágy idillbe. Amikor a bántó szentimentalizmus elöntené a színpadot, a vaskos hang visszaránt a valóságba.

Az előadás után *Hernyák György* rendezővel és a kitűnő *Vitéz Lászlóval*, *Soltis Lajossal* beszélgetünk. Mondják, Magyarországra is szívesen elhoznák a *Toldbéli csónakost*. Ha valahol, leginkább Szentendrén, a városka főterén, a nyári szabadtéri játékokon volna otthon.

HUNGAROLÓGIAI INTÉZET

Az újvidéki tudományegyetem új épületének egyik hűvös, emeleti szobájában üljük körül az asztalt. A házigazda *Bori Imre* professzor. Az intézmény, ahol vagyunk, pontos neve: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Se szeri, se száma a különféle kiadványoknak, könyveknek, füzeteknek, amelyek az intézet munkatársaitól, az intézet kutatási tervének részeként, az intézet gondozásában jelennek meg. Írói bibliográfiák (pl. Sinkó

Ervin a horvát irodalomban), irodalomtudományi dolgozatok (pl. Danyi Magdolna disszertációja Czöbel Minkáról), a Hungarológiai Intézet tudományos közleményei, Tanulmányok címmel egy másik kiadványsorozat, nyelvészeti füzetek (pl. a Vajdaság helységeinek földrajzi nevei), sorozaton kívül megjelenő könyvek... Mennyi szellemi erőfeszítés és eredmény, a kutatói elhivatottság bizonyítékai! Eltűnődöm. Vajon bekerülnek-e az anyanyelvi kultúra vérkeringésébe? Vajon ösztönző, gazdagító, alkalmankint vitára sarkalló forrásai lesznek-e a magyar nyelvű tudományos életnek?

Hogy könnyítsek lelkemen, elfogadom és elhozom Bori Imre ajándékát: egy jókora könyvesomagot – súlya legalább öt üveg vinjakkal fölér – az intézet elmúlt évi kiadványaiból.

Λ TELEP

Egykor ez volt a város „érdes része”: a földszintes házakat magyarok lakták, gyári munkások, városi nincstelének, szegények. Aki tehetett, azóta lakótelepi házba költözött, s itthagyta a telepet. A környék lakossága az elmúlt évtizedekben jórészt kicserélődött. De itt maradt a negyven éve épített egyemeletes épület, az újvidéki Petőfi Sándor Művelődési Egyesület.

Amíg *Fülöp Gábor* költő, az újvidéki rádió dramaturgja az egyesület mellett működő tanács tagjaival tárgyal, én egy másik szobában, a ház életével, az egyesület munkájával ismerkedem. Az egyesület a zágrábi Ady Kör testvérintézménye, de programja annál változatosabb, gazdagabb. A házban könyvtár, énekkar, zenekar, három táncsoport működik. Rendszeresen tartanak író-olvasó találkákat. Az egyesület többször szerepelt Magyarországon.

Lassan besötétedik. A homály körülöleli a házat. A kivilágított ablakok az utcára szórják a fényt. Az emeletes épület szigetként áll a telepre boruló éjszakában.

EGYPERCES NOVELLA

Két apróhirdetés a Magyar Szóban, melyet a véletlen, a legjobb rendező tördelt egymás alá:

„Férjem, Devecseri János szeptember 16-án elhagyott, tetteiért és adósságaiért felelősséget nem vállalok. Devecseriné, Temerin.”

„Adán egy elkóborolt kan német juhászkutyát gazdája átveheti a Duro Dakovic u. 50. szám alatt.”

Báthorytól máig

Litvánia magyar szemmel

Volt a XVI. században történelmünknek egy olyan pillanata, amikor litvánok és magyarok igen közel álltak egymáshoz, hiszen Steponas Batoris, vagy magyarosan Báthory István személyében magyar volt a litván-lengyel közös állam, a commonwealth uralkodója, s nem kisebb tett fűződik a nevéhez, mint a vilniusi egyetem megalapítása.

Első litvániai látogatásom után, mikor is alkalmam volt a televízióban is néhány szót szólni terveimről, *Algirdas Sabaliauskas* barátom, a kitűnő nyelvész azt írta, hogy lehet, én leszek Báthory folytatója. Szeretném, ha Sabaliauskas jósnak bizonyulna, s ha nem is egy egész egyetemet, de egy litván vagy baltisztikai tanszéket sikerülne felállítani a budapesti egyete-

Bármily hihetetlen, de van egy olyan vállalt feladatom is, ami közvetlenül Báthory idejéből nyúlik át a mába.

Ismeretes, hogy Báthory szívesen időzött Vilniusban, s vele együtt hadvezére, Békés Gáspár, aki ott is halt meg. Mivel Békés antitrinitárius volt, csak a városon kívüli dombon engedték eltemetni, amit azóta is Békés-dombnak hívnak.

Ugyancsak első vilniusi látogatásomkor *Vincas Zilinas*, az Etnográfiai Múzeum azóta elhunyt felejtetetlen igazgatója közölte velem, hogy Békés Gáspár csapatzászlója Magyarországra került, s ha megtalálom és visszajuttatom jogos tulajdonosának, Litvániának, akkor szentté avatnak. Csábító ajánlat: sohasem voltam szent. . .

Annyit már sikerült kideríteni, hogy a zászló 1941 első felében került Magyarországra, amikor a Szovjetunió baráti gesztusként visszaadta azokat a hadi jelvényeket, amiket az orosz csapatok 1849-ben, a magyar szabadságharc leverésekor zsákmányoltak. (Hogy csapódott ezekhez a Békés-zászló, az rejtély.) Most már csak ezeket a visszakapott zászlókat kell megtalálni. . .

Báthory halála után hosszú időre megszakadt minden kapcsolat a két nép között, ha csak azt nem számítjuk, hogy milyen furcsa jelentést kapott a „vengras” szó a XIX. századi litván nyelvhasználatban: azt a faluról falura vándorló embert jelentette, aki könyvektől kezdve a bolhaporon át mindenfélével kereskedett, s aki mindenhez értő kisiparos, hírvivő, lódoktor, kuruzsló volt egy személyben. (Persze, ezek a magyarok nem igazi magyarok voltak, hanem „hungaricusok”, Hungaria lakói, az akkori Észak-

Magyarországról lengyel földön át vándorútra indult szlovákok vagy cigányok.)

Ezenkívül azonban – semmi, egészen a legújabb időkig. 1945 után két részre oszlik kapcsolataink története. Az első körülbelül az 1960-as évek végéig tart, s az jellemzi, hogy a litván irodalom egy volt a szovjet irodalmak közül. Ma már olvashatatlan „szocialista realista” műveit oroszból fordították, kötelező penzumként: minden köztársasági kultúrából meg kellett jelentetni bizonyos százalékot. E nivelláló szemlélet áldozata lett a talán jobb sorsra érdemes Eduardas Miečelaitis, az első litván költő, akinek önálló kötete jelent meg magyarul (*Kardiogramm*, 1967) – ám az értelemzavaró hibákkal teli, gyengén fordított könyv észrevétlen maradt a többi szovjet könyv között, s méltán merült feledésbe.

A második szakasz ezen az áldatlan állapoton változtatott azáltal, hogy megkezdődött a litván irodalom eredetiből történő fordítása, és ami talán még fontosabb: eredetiből történő megismerése és megismertetése.

S itt elnézést kell kérnem az olvasótól, mert – bármilyen szerénytelenül is hangozzék –, beszámolóm hangneme a továbbiakban még személyesebbé fog válni. Ennek az az oka, hogy tudomásom szerint én vagyok az egyetlen ember Magyarországon, aki tud litvánul (nem számítva a néhány, nálunk élő litván feleséget, illetve férjet). Illetve... Egykori évfolyamtársam *Voigt Vilmos*, jelenleg a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Néprajz Tanszékének tanszékvezetője, aki kitűnő ismerője a svéd, a finn és az észti nyelvnek és kultúrának, a balti finn népek folklórájával foglalkozván annyira megtanult lettül és litvánul is, hogy legalább a munkájához szükséges szakirodalmat tudja olvasni. (Voigt neve azért is megemlítendő, mert az ő tollából származik gyér kulturális kapcsolataink eddigi legjobb összefoglalása, több mint tíz évvel ezelőtről: *Report of Baltic Studies in Hungary*, „Journal of Baltic Studies”, 1973/4.)

Egyedül lenni egy kultúra gazdájának hálás, ám ugyanakkor nehéz szerep, hiszen bármilyen balti ügy akad – meghívólevelek küldésétől kezdve a litván nevek helyesírásán át egészen a különböző könyvkiadóknak készített ajánlásokig vagy a nyersfordítás rabszolgamunkájáig – mindent egyedül kell végezni. Ezért – ezért is – írtam botcsinálta nyelvészként egy litván nyelvkönyvet (*Kevés szóval litvánul*, 1985. Tankönyvkiadó): hátha könyvnyebben akad néhány magamfajta megszállott, akivel később esetleg megoszthatjuk a munkát.

Litván barátaim gyakran kérdezték csodálkozva: hogyan kezdődött? Hogyan juthat valaki eszébe, hogy litvanista akar lenni?

A dolog nem olyan rejtélyes, mint amilyennek első pillanatban látszik. Közel húsz évvel ezelőtt, mint a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének munkatársa (azóta is, jelenleg is ez a munkahelyem) a XX. századi avantgarde költészettel foglalkoztam. A cseh, lengyel, ukrán, orosz és a többi szláv, valamint a magyar irodalom némi is-

meretében arra következtetésre jutottam, hogy a balti irodalmak valószínűleg hasonló típusúak lehetnek, s ahhoz, hogy a közép- és a kelet-európai kultúrákról teljesebb képet nyerjünk, nem ártana ezeket az irodalmakat is bevonni az összehasonlítás körébe. A kémikus *Mengyelejev* példája lebegett előttem, aki bizonyos adatok birtokában előre látta addigi ismeretlen elemek létezését. Én is úgy okoskodtam: ilyen és ilyen típusú irodalmaknak kell lenniük ezen a tájon. . .

Levelet írtam Vilniusba és Rigába (Tartuba nem kellett, mert az észt irodalomnak – rokon nép lévén – volt és van szakértője hazánkban), a tudományos akadémia irodalomtudományi intézete igazgatóinak. S ekkor ért az első meglepetés. Rigából semmiféle válasz nem érkezett. (A lettek – hogy finoman fejezzem ki magam – hüvös viszonya saját kultúrájukhoz és annak terjesztőihöz azóta is érthetetlen számomra. Nagy nehezen ugyan megtanultam lettül olvasni – s Voigt Vilmoson kívül az egyetlen irodalmár vagyok e tekintetben is Magyarországon –, s egy-két nagyszerű barát-ra szert tettem Rigában, de semmiféle rendszeres támogatást, s ami a legfájóbb: könyveket nem kapok tőlük.)

Vilniusból viszont hosszú levél érkezett válaszul, valamint egy közel 20 oldalas bibliográfia, s könyvek: a *Litván irodalom története* és – egy nyelvkönyv.

Amint később kiderült, a feladó a vilniusi intézet igazgatója, *Kostas Korsakas* akadémikus volt. Akik ismerik, tudják, hogy Korsakas milyen zárkózott, a ridegségig szigorú ember. És mégis, ez a magas állású vezető nem áttalott azonnal segíteni egy ismeretlen fiatalembernek, csupán azért, mert az valamiféle érdeklődést tanúsított Litvánia iránt.

Ez volt az, ami megragadott, s ami azóta is fogva tart. Több közép- és kelet-európai irodalomnak vagyok népszerűsítője és fordítója, de egy nép sem veszi körül olyan szeretettel és hálával az iránta érdeklődőt, mint a litván. Egy nép sem becsüli meg jobban, őrzi féltőbben saját kultúráját, mint a litván. Hogy mit jelent az irodalom, a művészet egy nemzet életében, a fennmaradásért folytatott küzdelemben, azt én Litvániától tanultam meg, s örökké hálás leszek a leckéért.

A nyelvkönyv segítségével megtanultam litvánul, s kezdtem olvasni a litván avantgardisták műveit. S ekkor ért a második meglepetés. A „Keturis vejai” című folyóirat egyik számában cikket találtam *Kristijonas Donelaitis*ről, mint olyan költőről, akit az avantgardisták ősöknek ismernek el. A *Binkis*ekhez hasonló futuristák másutt majdnem mindenütt vadul tagadták a hagyományt, s minden múltat „ki akartak dobni a jelenkor gőzhajójából” – itt viszont ellenkezőleg: még a leglázadóbb újítók is ragaszkodtak a nemzeti kultúra bizonyos részéhez.

Kíváncsiságból a kezembe vettem az *Évszakokat*, s nyomban éreztem, hogy a XVIII. századi közép- és kelet-európai költészet alighanem legnagyobb remekét olvasom. Erről sikerült meggyőzőnem az Európa Könyvkiadó osztályvezetőjét, *Gerencsér Zsigmond*ot is – aki azóta is lelkes híve a litván irodalomnak –, úgyhogy az 1970-ben megjelent *Évszakok* lett az első olyan litván könyv, amit eredetiből fordítottak.

A litván kultúra iránti érdeklődésem tehát tisztán tudományos indíttatású volt, de aztán fokozatosan átalakult. A tudományos célt – a litván avantgarde bekapcsolása az összehasonlító vizsgálatba – egy 1978-ban megjelent kismonográfiában véltem megvalósítani (*A kelet-európai avantgarde irodalom*. Bp. Akadémiai Kiadó), s az International Comparative Literature Association keretében készült hatalmas összefoglalásban is én írhattam néhány rövid lapot a litván és a lett avantgarde-ról (*Les avantgarde littéraire au XXème siècle*. I–II. 1984. szerk. Jean Weisberger).

Eddig arról beszéltem, hogy milyen jó szerencse irányított engem Litvánia felé. Most azt kell elmondanom, hogy milyen szerencséje volt a litván irodalomnak Magyarországon azzal, hogy Donelaitist *Tandori Dezső* fordította magyarra.

Régi hagyomány, hogy a kevésbé ismert, „kis” nyelvekből filológiai vagy ún. nyersfordítást készítenek, amit aztán egy költő fordít véglegessé, tesz át formahű versbe. A fordítás sikere ilyenkor azon múlik, hogy sikerül-e a megfelelő költőt megtalálni.

Miután lenyerseltem az *Évszakokat* (ami nem volt gyerekjáték: három-czer sor XVIII. századi hexameter – bizony igénybe kellett vennem a cseh és az orosz változat segítségét), Tandori Dezsőt választottam partneremül, s az Európa Kiadó beleegyezett a választásba. A kiadó részéről nem volt kockázatmentes a dolog, hiszen Tandori Dezső első verseskötete akkor még csak megjelenés előtt állt, s csak néhányan tudtuk, barátai, azt, ami később beigazolódott, hogy a XX. századi magyar irodalom egyik legnagyobbja válhat belőle, s ugyancsak nem látott még napvilágot a Móra Kiadónál az általam válogatott és szerkesztett *Lengyel költők antológiája*, melyben Tandori mint műfordító először mutatkozott be terjedelmesebb anyaggal. Nos, az *Évszakok* fordítása Tandorit egy csapásra a gazdag magyar fordításirodalom legjobbjai közé emelte, s elindítója lett egy páratlanul gazdag, termékeny műfordítói pályafutásnak. Az *Évszakok* klasszikus alkotás lett, a magyar műfordítás-irodalom aranyalapjába tartozik.

Donelaitison kívül azután csak egy önálló verseskötet jelent meg, Justinas Marcinkevičiustól, ugyancsak Tandori Dezső fordításában (*Táj látomással*, 1978). Sokéves munka credményeként viszont 1980-ban napvilágot látott a *Litván költők antológiája*, amely felöleli az egész litván költészetet, Mažvydastól egészen a legfiatalabbakig.

Az antológia egy szempontból érdekes: a hazaiak mellett szerepelnek benne emigrációs költők versei is.

Az, hogy beválogattam az antológiába őket, egybehangzik a magyar kultúrpolitikával. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy eredetileg szerepelt válogatásomban Alfonsas Nyka-Niliunas, Henrikas Nagys, Bernardas Brazdžionis, Kazys Bradunas és Tomas Venclova is, őket azonban a kiadó – szovjetunióbeli kérésre – végül kihagyta. (A sors ironiája, hogy később igen magas helyről az emigráció szerepeltetése miatt dicsérték meg a kötetet, mondván, hogy az Helsinkii szellemében készült. . .)

Ha a litván próza magyar útjáról beszélünk, megint csak egy kitűnő fordító nevét kell említenem. *Maráz László* ugyan nem tud litvánul, de valahogy elkötelezettje lett Litvániának, a litván irodalomnak. Marázzal nagyon szerencsés munkamegosztást alakítottunk ki, ami aztán más fordítókkal is általánossá vált: az oroszból fordított szöveget a litván eredeti alapján igazítom ki-egészítem ki, s ily módon ha nem is egészen, de nagymértékben kiküszöbölhetők a közvetítő nyelv okozta hibák, zavarok.

Maráz vállalt oroszánrészét annak az antológiának a lefordításában, amelyik az 1956 után írt elbeszélésekből adott válogatást (*A csikos trolibusz*, 1970.), lefordította *Mykolas Sluckis* több regényét, legnagyobb teljesítménye azonban az volt, hogy – többéves munkával – elkészítette Vincas Mykolaitis Putinas *Oltárok árnyékában* című regényének remekbe sikerült fordítását (1976).

Az említettekén kívül önálló novelláskötet jelent meg Juozas Grušastól *Leány galambokkal*, 1972 (megint egy ok némi büszkeségre: Grušas háború előtt kiadott elbeszélései előbb jelentek meg Budapesten, mint Vilniusban) és Kazys Sajától (*A szöttes*, 1981).

A kép teljessége kedvéért megemlítendő a Moszkvában és részben Budapesten szerkesztett *Szovjet Irodalom* című folyóirat, amelyik meglehetősen rendszerességgel közöl litván szerzőket is; ezek kiválasztásába természetesen nincs beleszólásom, de szerencsére a folyóirat szintén alkalmazza a litván eredeti alapján történő szövegellenőrzés módszerét.

Aminek köszönhetően nekem csak azokat a műveket „kell” lefordítanom, amelyek szívemhez közel állnak, amelyek megjelentetését feltétlenül szükségesnek tartom, de amelyeknek nincs orosz fordítása. A számos novellán kívül eddig három ilyen hosszabb próza akadt: Kazys Saja zseniális meseregénye, a *Kik laknak a nagybögőben* (1973) s két könyv, amelyik 1986-ban fog megjelenni: Saja fura kisregénye, *Az örökös* és Saulius Tomas Kondrotas *A kigyó pillantása* című könyve, amit a legjobb litván regénynek tartok, világirodalmi szintű alkotásnak.

Bárcsak minél több ilyen feladatra „kényszerítenének” a litván írók...

A harmadik műnemről, a drámáról szólva, a száraz adatok arról tanúskodnak, hogy három önálló drámakötetet jelentettünk meg: egyet Kazys Sajától (*Jónás, a próféta*, 1971.) egyet Justinas Marcinkevičiustól (*Három dráma*, 1979), és egy antológiát, amelyben Saja, Saulius Šaltenis és Romualdas Baltušnikas művei szerepelnek (*Lélekcseré*, 1983.). Magyar színházak három litván darabot játszottak: Sajától egy bábjátékot, Marcinkevičius *Székesegyházát* (Radnóti Színház, 1980) és Šaltenis *Sicc, halál...* című művét (Miskolci Nemzeti Színház, 1983). A műveket feleségem, *Bojtár Anna*, Maráz László és én fordítottuk.

Ez bizony, elég kevés, ha nem lenne itt valami, ami hatalmasan megemeli a litván dráma magyarországi jelenlétét. Ez pedig a Magyar Rádió. Mivel a Magyar Rádió drámai osztályának Maráz László a vezetője, a litván irodalom enyhe protekciót élvez az ország legnagyobb színházán. En-

nek is köszönhetően az említetteken kívül többször is előadták Grušas, Vytaute Žilinskaite, Sluckis és mások dramatizált műveit.

Saulius Šaltenis darabját Miskolcon Vilniusból érkezett vendég: Irena Bučiene állította színpadra. Az alatt a két hónap alatt, amíg nálunk dolgozott, annyira megszerette Magyarországot, hogy nemcsak férjét, Algimantas Bučyst, az író-kritikust tette a magyar kultúra hívévé, hanem fiát, Andriust is rávette, hogy magyar szakra iratkozzon a leningrádi egyetemre.

Vannak néhányan, akik a másik oldalról, Litvánia felől építik a hidat.

Elsősorban is Janina Išganaityte, aki autodidakta módon tanult meg magyarul és lett irodalmunk első számú fordítója; vagy Vitas Agurskis, aki a magyar könyvek gondos recenzense; aztán a Kárpát-Ukrajnából származó Marija Rubaževičiene, aki Vilniusba ment férjhez, s, aki többek között egy litván Petőfi-kötet megjelentetésénél bábáskodott.

Aztán azok, akik nem tudják ugyan nyelvünket, mégis barátaink. A költő Mykolas Karčiauskas, aki Vilniusban a magyar kultúra nagykövetének számít, aki nemcsak, hogy lefordított egy kötet verset Tandori Dezsőtől és *Juhász Ferenctől*, nemcsak, hogy könyvet írt magyarországi élményeiről, de fiát is – Bučienéhez hasonlóan – magyar szakra küldte.

Vagy az a három kitűnő költő: *Sigitas Geda*, *Alfonsas Maldonis* és *Vladas Šimkus*, akik fordítói voltak az általam válogatott, 1972-ben megjelent antológiának, amelyik öt XX. századi magyar költő – Ady Endre, József Attila, Radnóti Miklós, Nagy László és Weöres Sándor – 1000-1000 sorát tartalmazta, s amit a litván olvasók órák alatt szétrakodtak.

Körülbelül ezek lennének kapcsolataink tényei.

Ha arra a kérdésre akarunk válaszolni, hogy e tények alapján, de e tényeken túlmenően, milyen kép alakult ki Litvániáról Magyarországon, akkor felelhetünk fellengzősen is, felsorolva az „eredményeket”, ahogy mondjuk egy termelőszövetkezet év végi számadó közgyűlésén szokás – az ilyen válasz azonban hamis lenne.

Az igaz azonban, hogy húsz évvel ezelőtt, amikor elkezdtük a munkát, jóformán semmit sem tudtak nálunk Litvániáról, s, ha egyáltalán szóba került, biztos összekeverték Lettországgal. Ez ma már nem fordul elő, sőt, az emberek többé-kevésbé ismerik azt a tragikus történelmi utat is, amit a litván nép végigjárni kényszerült. (Természetesen mindig az olvasó, az érdeklődő emberről beszélek. A nem olvasó ember továbbra sem tud semmit Litvániáról, de az ilyen ember Amerikáról, Magyarországról, semmiről sem tud semmit.) Ismerik nemcsak a litván könyvekhez írt elő- és utószavaimból, hanem elsősorban a jó művekből, amelyek minden kommentárnál hívebben vallanak arról a termőtalajról, amelyből fakadtak. S erre a kis eredményre, szerintem, büszkék lehetünk.

Itt kell beszámolnom az egyetlen nagyon fájó pontról, az egyetlen kudarcról, ami litván ügyekkel kapcsolatosan ért. Hat-hét évvel ezelőtt a Cervina Kiadó felkért, hogy írjak kísérszöveget *Rácz Endre* fotóművész

kb. 200, Litvániában készített pompás fotójához. Gondoltam, megragadom az alkalmat, hogy megjelenjen az első baltisztikai könyv Magyarországon, s ezért nem egyszerű kísérőszöveget készítettem, hanem egy 150 oldalas Litvánia-történelmet, vagy inkább kultúrtörténetet, az ősi időktől napjainkig, amely enciklopédikusan tartalmazza a legfontosabb adatokat, számokat, dátumokat stb., s talán még az az előnye is megvan, hogy a szokásos elfogultságoktól mentes.

Közben azonban nálunk is beállt a gazdasági válság, s a kiadó az eleve veszteségesnek ítélt Litvánia-könyvet félretette szebb időkre. Ez kb. öt évvel ezelőtt történt, s a szebb idők azóta sem akarnak felvirradni.

Külön lapra tartozik a történelem- és irodalomtudományban uralkodó Litvánia-kép. Annyit sikerült elérni, hogy történészeink legalább azt tudomásul vették, hogy a litván történelem nem azonos Lengyelország történelmével, s azon kevesek, akik a térség történelmével foglalkoznak, figyelembe is veszik e felismerést. (Egy jó negyedszázada megjelent *Lengyelország történetében* például a legképtelenebb állítások szerepelnek, arról nem is beszélve, hogy a szerző még Báthorynál sem említette meg, hogy annak valami köze volt a litvánokhoz is.)

Az irodalomtudományban jobb a helyzet, elsősorban a *Világirodalmi lexikon*nak köszönhetően, amelyik most tart a 10. köteténél. Ennek balti címszavait én írom, s tartalmazza a háromkötetes litván lexikon irodalmi anyagának kb. a kétharmad részét.

Az avantgarde után a múlt század irodalmával kezdtem foglalkozni. Ennek eredménye egy 1986-ban megjelenő vékony könyvecske (*A felvilágosodás és a romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban*), mely tulajdonképpen a XVIII. század végétől az első világháborúig terjedő márdártávlatú összehasonlítása a térség 15 irodalmának, köztük a litvánnak is. Donelaitis külön fejezetet kapott benne, egyébként pedig a litván irodalmat is azokkal az általános jegyekkel jellemzem, mint a többit, vagyis: a nyugat-európaihoz képest megkésztettség, ami azután a különböző irodalmi irányzatok egyszerre történő befogadását és az ebből következő stíluskeveredést, a stílusok egymásra torlódását okozza; a líra jóval fejlettebb, mint a csenevészebb próza- és drámairodalom; az irodalom ideológiai szerepének túlhangsúlyozása, ami abból fakad, hogy az irodalom kénytelen magára vállalni nem esztétikai funkciókat is stb.

Végezetül néhány szó arról, bennem milyen kép él Litvániáról, s ami ebből következik: milyen terveket tűztem magam elé.

Először is helyesbítenem kell. Nagyképűség nélkül csupán a litván irodalomról beszélhetek, vagy legfeljebb arról a képről, amit ez az irodalom tükröz. Magát Litvániát, a hétköznapi életet, azokat az embereket, akik nem irodalommal, művészettel foglalkoznak – nem ismerem. Nem is ismerhetem, hiszen a Litván Írószövetség vendégeként összesen hét-nyolc alkalommal voltam Litvániában, hét-tíz napos rövid látogatáson (egyetlen –

az első – alkalom kivétel, amikor a tudományos akadémia vendégeként egy hónapot töltöttem ott). A fővároson, Vilniuson kívül egy-egy fél napot láttam Kaunasból, s egy ízben felkerestük egy új kisváros, Elektriniai irodalommal kiemelten foglalkozó gimnáziumát. „Magát az életet” azonban csupán az irodalomból ismerem, s ezzel az ismerettel nem árt óvatosan bánni.

A közép- és kelet-európai irodalmak egyik legfőbb sajátosságát abban látom, hogy a nemzeti élet kereteinek hiánya miatt hiányzik belőlük az a fajta valóság-hű ábrázolás, az a fajta próza, amely a szilárd nemzeti keretekkel rendelkező népekre, mondjuk az angolra, vagy akár az oroszra oly jellemző. E tájon nem nagyon volt történelmi idő és tér, amelyen belül kibontakozhatott volna valami szilárd és folyamatos értékrend (ez a nagy prózairodalom társadalmi alapja, háttere); itt rendszerint rövid távú elképzelésekhez kellett igazodni, vagy éppen a nemzet, az anyanyelv életben maradásáért kellett küzdeni. (A pillanatot tükröző líra alkalmas erre – ezért is van annyi kitűnő költőnk). Ennek következtében van irodalmainknak – a magyarnak is! – valami görcsösen hazafias jellege, mintha minden valami ideológiai szűrőn át látszódná, olyan szűrőn át, ami kiszűri magát a valóságot is.

Bár tudom az okát, sőt, a legtöbbször még kikerülhetetlen szükségét is értem, mégis, untat ez a fajta irodalom, untat és egyre inkább szégyenkezésre készítet, ha azt látom, hogy egy litván (vagy magyar) műben a litván (vagy magyar) eltakarja előlem az embert.

Ezért azokat az írókat kedvelem, akik képesek voltak kilépni (vagy életük arra kényszerítette őket, hogy kilépjenek) a közép- és kelet-európai írók általános szerepéből, s találtak valami olyan pontot, valami olyan köztes helyet, ahonnan rálátásuk nyílt a valóságra. (Furcsa módon számomra ezek a legnemzetibb írók.) A litván irodalomban – a nagyszerű lírikusokon kívül – Donclaitis volt ilyen, aki két haza, két nyelv senkiföldjéről látta be Európát, ilyen volt Antanas Škema, akinek az emigrációs lét kínált távlatot, s ilyen a legnépszerűbb magyarországi litván író, Kazys Saja, vagy Saulius Tomas Kondrotas, akik a mese, a csoda, a mítosz varázsszemüvegén keresztül képesek felcsillantani a valóságot.

Az elkövetkező öt évben szeretném megírni a litván és a lett irodalom összehasonlító történetét. Nem a hagyományos, a szokásos irodalomtörténetek számát akarom eggyel szaporítani, hanem olyanra gondolok, amelyik egyrészt szélesebb közép- és kelet-európai összefüggésbe helyezi e két balti irodalmat, másrészt azokat az írókat és azokat a mozzanatokot emeli ki, akik és amelyek túlmutatnak a nemzeti kereteken, a világirodalom felé mu-

A „törököt fogtam, de nem ereszt” kifejezést a magam számára rég úgy módosítottam: „Litvánt fogtam, de nem ereszt”. Szeretném, ha az elkövetkezőekben minél többen elmondhatnák magukról Magyarországról ugyanezt.

VALÓSÁGUNK

CSONGRÁDY BÉLA

Útjelző a jövőbe

„Az új időnek új utakra és reményekre van szüksége.”

(Romain Rolland)

A fenntartást – hogy vajon mit lehet még elmondani s pláne a lap jellegének megfelelő megközelítésben az SZKP XXVII. kongresszusáról – komoly ellenérvek mérsékelik. Belátható, hogy egy ilyen nagy horderejű politikai esemény, egy közép-, illetve hosszú távra programozott állásfoglalás nem könnyen veszíti el aktualitását s – mint számos jel mutatja – különösen nem kell ettől tartani a XXVII. kongresszus esetében. Sőt, a több hónapos távlat alkalmat ad a meditációkra, néhány szintetizált gondolat kiemelésére és az elhatározások megvalósításában szerzett kezdeti tapasztalatok számbavételére is.

Az elemző, méltató írások, beszédek egyik leggyakrabban visszatérő fordulata történelmi jelentőségünk titulálta a szovjet kommunisták soros kongresszusát. E jelző tudatos használata azt a meggyőződést erősíti, hogy a tanácskozás analóg szerepet tölt be a szovjet társadalom fejlődésében, a szocialista világrendszer, s egyáltalán a nemzetközi helyzet alakulásában, mint amelyet a XX. kongresszus betöltött. Csakhogy a harminc évvel ezelőtti döntések küldetését, hatását visszamenőleg, sok-sok tapasztalat birtokában értékeljük – teljes joggal – történelminek és legfeljebb eltűnődünk azon, hogy az 1956-ban érett fejlett gondolkodók – szovjetek és nem szovjetek – mennyire érzékelték, hogy mérőldkövet jelző dokumentum megszületésének kortársai, netán részesei voltak. Most viszont már jó előre, a kongresszus előkészítésének idején megjelent a minősítés s önkéntelenül adódik a kérdés: miért, milyen indokkal?

A válasz egyrészt belpolitikai, másrészt nemzetközi tényezőkben keresendő és nem köthető szigorúan 1986 februárjához. Ugyanis a társadalom valóságos szükségleteiből, folyamataiból kibontakozó változások jeleit már a kongresszust megelőző három év során lehetett érzékelni. Így a legmagasabb szintű politikai testület arra volt hivatott, hogy átfogó koncepciót, stratégiát dolgozzon ki, fogadjon el a kor kihívásaira. A nagy formátumú kérdések – egyebek közt: a termelés tudományos, műszaki bázisának dinamizálása, a gazdaságirányítás reformja, a dolgozó emberek jólétének növelése, a szocialista öngazgatás, a demokrácia fejlesztése, a nyilvánosság kiszélesítése, a társadalmi gyakorlat, a mindennapi élet valós problémáira érdemben reagáló ideológiai munka szükséglete – azt igazolják, hogy nem volt kicsi a tét a belső fejlődés szempontjait tekintve sem, de végül is a háttérben a szocialista építőmunka perspektívája állt, s ez már túlmutat egy párt, egy ország bel-

ügyén. Hiszen ha a célkitűzések megvalósulnak, a nyolcvanas évek közepe minőségileg új korszak nyitányaként íródik be nemcsak a Szovjetunió, hanem a szocializmus fejlődésének történetébe is. Az pedig már valóban történelmi léptékű kérdés, hogy e rendszer milyen pozíciókkal érkezik a XXI. század küszöbére s teljesítőképességével, nemzetközi vonzerójével hogyan tudja befolyásolni a társadalmi útválasztás kérdését, az emberiség sorsának alakulását.

A kongresszus dokumentumaiban egy merőben új politikai filozófia körvonalazódott. Ennek egyik fontos vonása az a belátás, hogy a kommunista társadalom megteremtése egyelőre irreális program s létjogosultsága a szocialista viszonyok tökéletesítésének van. Egyre jobban tudatosodik, hogy a szocializmus jelen formájában nem befejezett, nem kifejlett társadalmi rendszer, sőt fejlődésének megalapozó szakaszán túljutva, most kezd formálódni igazi – egyetemes és nemzeti – arculata. E folyamat azonban sokkal hosszabb időt vesz igénybe s nehezebben – dilemmák, ellentmondások, bonyolultabb körülmények közepette, feszültségek, buktatók, válságok árán – valósítható meg, mint korábban feltételezték.

A fejlődés szocialista útját járó – főként európai – országok számára nagyjából egyszerre teremtődtek meg a feltételei és fogalmazódtak meg a követelményei egy magasabb szintű – mondhatni fejlett – szocializmus építésének. Többek között ez magyarázza a részükről tapasztalt nagy érdeklődést az SZKP kongresszusa iránt, de ide vezethetők vissza az egyes országok politikájában észlelt párhuzamok is, amelyek azonban nem jelentik a kérdések kezelési módjának uniformizálását. Nem célravezető tehát azt firtatni – ahogy egyesek nálunk is teszik –, hogy ki kit utánoz, hiszen a hasonló társadalmi jelenségeknek közös gyökerei vannak, hasonló konzekvenciái lehetnek.

Bár a szocializmus eddigi eredményei tiszteletet parancsolóak, az elmúlt évtizedek tapasztalataira már nem lehet közvetlenül támaszkodni, hiszen ma mások a feladatok, s mások a lehetőségek is. Mindaz, ami korábban jónak bizonyult, nem biztos, hogy most is elegendő, a fejlődést nem lehet többé a régi módon biztosítani. Tovább már nem szabad háborítatlanul várakozni, mert a készülődés idejét már felemésztette a múlt. Érdekes, hogy elég sokan – Magyarországon is – nemkivánatos önostorozásnak fogják fel a gondok szokatlanul őszinte feltárását, a realitásokkal való szembenézést. Pedig már *Lenin* is figyelmeztetett rá: „... a keserű igazság hasznosabb a felemelő ámitátnál, értékesebb a diplomatikus mellébeszélésnél és köntörfalazásnál... Nekünk állandóan ellenőriznünk kell magunkat azzal, hogy tanulmányozzuk a politikai események láncolatát egészükben, okozati összefüggésükben, eredményeikben. Amikor a tegnapi hibáit elemezzük, tanulunk abból, hogy ma és holnap elkerüljük azokat.” Napjainkban a szovjet párt a kritikai szellemet konstruktívan értelmezi. Egyrészt tudatában van annak, hogy a változás igénye nemcsak a hibákból ered, másrészt a problémák feltárását és tanulmányozását kiegészíti a megszüntetésüket eredményező hatékony módszerek, utak keresésével. Ez a szellem tükröződik a korábban pátoszra hajlamos politikai terminológia módosulásaiban, a protokolláris, erősen tekintélytisztelő gesztusok kerülésében is.

A másik elvi jellegű módosulást az a felismerés jelenti, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba, illetve a kommunizmusba való átmenet egy „ellentmondásos, de kölcsönösen összefüggő és sok mindenben egységes” világban zajlik. A kongresszus politikai beszámolója és az új szövegezésű pártprogram egyaránt sokoldalúan elemzi a tőkés és a szocialista társadalmi rendszer bo-

nyolult viszonyát, egyidejű szembenállást, harcát és egymásrautaltságát, együttélésük, sőt az emberiség létkérdéseinek, globális problémáinak megoldásához nélkülözhetetlen közös fellépésük, cselekvésük szükségességét. A kongresszus a világhelyzetet árnyaltan, differenciáltan, az alapvető tényezők közötti érdekazonosságok és eltérések feltárásával jellemezte. Összegezte, megerősítette és egységes rendszerbe foglalta a kapitalizmus és a szocializmus békés egymás mellett élését szolgáló főbb szovjet javaslatokat, kezdeményezéseket. Újszerűen – kölcsönösséget és a kiegyensúlyozottságot hangsúlyozva – közelítette meg a nemzetközi biztonságot kérdéseit. Figyelembe vette, hogy a Szovjetunió hatékony védelme elképzelhetetlen a gazdaság dinamikus fejlesztése nélkül, de számolt azzal is, hogy a belső építómunkához, a magasabb életszínvonalat biztosító termelőmunkához elengedhetetlenül szükséges a nyugodt nemzetközi környezet. Mindez találkozott minden békeszerető ember egyetértésével, de különösen azokéval, akik maguk is átérték a háború borzalmaikat, de legalábbis felidéződik bennük egy-egy második világháborús filmhez, regényhez, emlékműhöz, vagy mondjuk a leningrádi piszkarjovói temetőhöz fűződő, megrázó élményük. Mert bármennyire a történelemre, az egész emberiségre orientált az SZKP politikája, természetesként kell azt is felfogni, hogy elsősorban a szovjet állampolgárok számára szeretne többet nyújtani, akik a legnagyobb áldozatokat hozták – és hozzák ma is – a békét fenyegető erők fékentartásában. Arra épít, hogy a társadalmi makrocsoportok konkrét egyénekből állnak, akiknek saját érdekeik, örömeik és drámáik vannak, s csak azok figyelembevételével lehet alkotó energiáikat mozgósítani. Hisz' az ember minden átalakulás értelme és mércéje.

Szintén nemcsak helpolitikai jelentősége van annak az atmoszférának, amelyet a kongresszus a társadalom minden szektorára gyakorolt, illetve várhatóan gyakorolni fog. A megújulás – ha úgy tetszik, radikális reform – nem korlátozódhat csak a gazdaság területére, hanem feltételezi a társadalmi viszonyok fejlesztését, a politikai intézményrendszer korszerűsítését is. Az ideológiai élet megítélésében a kongresszus abból indult ki, hogy ma a marxista-leninista tanításhoz való hűség, az alkotó szellemű továbbfejlesztést és alkalmazást jelenti. De az eszmék önmagukban, bármennyire vonzóak is, még nem alakítják ki automatikusan az integráns és aktív világnézetet, ha nincsenek összekapcsolva a tömegek társadalmi-politikai tapasztalataival. A szocialista ideológia a progresszív eszméknek és az építőmunka gyakorlatának kölcsönös kapcsolatából meríti belső impulzusát.

A társadalom morális egészsége, szellemi klímája nem kis mértékben az irodalom s általában a művészetek helyzetének függvénye – hangsúlyozta a kongresszus. Ennek tudható be az a felelős számvetés, amely a filmművészek tanácskozását vagy a nyolcadik írókongresszust jellemezte. Azt sugallta, hogy az alkotó értelmiségieket tömörítő szövetségeknek gyorsan kell reagálniuk, alkalmazkodniuk a világban és a közvetlen környezetben végbemenő változásokhoz. Nem engedhető meg, hogy például az írószövetségi tagok létszáma magasán felülmúlja azoknak a könyveknek a számát, amelyek nyomot hagynak az olvasók emlékezetében. Az irodalom erkölcsi, esztétikai küldetése, hogy teljes bonyolultságában tükrözze a jelent s arra törekedjen, hogy a későbbi korok éppúgy megismerjék a művek alapján a huszadik századot, mint amilyen hitelesen tudósít a múlt századról a klasszikus irodalom. Az író a népnél és az emberiségnél egyaránt felelősséggel tartozik. Ez a gondolat tükröződik a világ íróihoz intézett felhívásában is: „*Világunk bonyolult, ellent-*

mondásos, olykor kegyetlen. De az élet maga gyönyörű. Jobbitani lehet és kell rajta, de ma a legfontosabb megvédeni. Megvédeni gyermekeinket, jövőnket és múltunkat. Ennek érdekében kell egyesíteni erőnket, fölemelni hangunkat, odaadni egész erőnket és tehetségünket.” Számottevő változások zajlanak a szovjet képzőművészeti és színházi életben is. Csökkentik a túlszabályozottságot, fokozzák a demokratizmust, az alkotóműhelyek önállóságát, felelősségét. Szintén figyelemre méltó tendenciák vannak kibontakozóban a közoktatás reformja terén.

A XXVII. kongresszus óta eltelt közel egy esztendő azt igazolja, hogy a szovjet emberek milliói akarták, igénylik a megújulást, támogatják a politikát. A kongresszus nyomán mozgásba lendült az egész társadalom. A valóságismeretnek, a problémaérzékenységnek, az őszinteségnek, az igényességnek az a légköre, amely ott uralkodott, mozgósító hatású a gyakorlati munkában is. A népgazdaság adatai szerint valamennyi kulcsterületen fokozódott a teljesítmény, növekedett a termelékenység, emelkedett a dolgozók jövedelme: összességében biztatóan indult a kongresszusi határozat végrehajtása. Apró, de bizonyító erejű példája a változásnak, hogy ma a Szovjetunió egyik legnépszerűbb műsora a – mi híradónkhoz hasonló – *Vremja* esténcéki adása. mert szakított az egysíkú eredménypropagandával, csökkentette a túltengő, sablonos diplomáciai híradásokat és az élet valós kérdéseivel – köztük a fogyatékoságokkal is – foglalkozik. A tömegek áldozatkészségét, hazafiságát, szervezethez tartózkodását példája a csernobili katasztrófa, melynek elhárítása kemény próbatétel volt, de a tragédia tisztító erejű katarzisa felhajtó energiaként szolgálhat a tennivalók realizálásában.

Mindemellett nyoma sincs az elbizakodottságnak, önelégültségnek, „hurráhangulatnak”. Ismerik saját gyengeségeiket, tudják, hogy kevés volt még az idő és túl nagy az ország ahhoz, hogy azonnal látványos fordulat következzen be az évtizedek óta megszokott, sokszor megmerevült gondolkodásban, munkatílusban. Jól érzékelteti a helyzetet a Pravda egyetlen – 1986. július 5-i – lapszámában megjelent három írás címe: *Nem tűr halasztást; A tehetetlenség ellen; Közlebb az emberekhez*. Bizonyos területeken – például a közszükségleti cikkek gyártásában, a szociális kérdések megoldásában – különösen lassú az előrehaladás. Nem megy megrázkódtatások nélkül a személyi feltételek biztosítása sem. A vezetők egy részének szemlélete, magatartása nem változik a szükséges ütemben, tapasztalni a közöny, esetenként az ellenállás jeleit is. Vannak „gogoli figurák... akik abban reménykednek, hogy majd minden elcsitul és visszatér a régi kerékvágásba”.

A folyamatok tehát még ellentmondásosak, de reményteljesek. Semmi kétség: az igazi erőfeszítésekre, küzdelmekre ezek után kerül majd sor, hiszen – az imponáló tervek szerint – a következő másfél évtizedben annyit kell tenni, mint amennyi a szovjet hatalom csaknem hét évtizede alatt történt. Ahhoz pedig, hogy a gondolatok impulzusa tettekben is kifejeződjön, nem elég az okos szó, a megfontolt döntés. Az irányvonal gyakorlati megvalósításához konkrét lépésekre, forradalmi cselekvésre van szükség. A távolabbi jövő sikere napjainkban gyökerezik. Ez is általánosan érvényesítendő tanulsága az SZKP XXVII. kongresszusának, amely eszmei tárházát képezi a szocialista építés gyakorlatának hazánkban is. A törekvéseket megismerni, megérteni – s a magunk módján segíteni – kölcsönös érdekünk.

A megújulás ígérete

A társadalom kérdései a szovjet írók kongresszusán

I.

Az olvasót, s az irodalmárt is természetesen mindig elsősorban a művek érdeklik. Az irodalmi élet bármilyen eseményénél a regények, a novellák, a versek, a drámák a fontosabbak. Hogy ezúttal a szovjet irodalomról szólnánk mégsem művekről számolunk be, például *Csingiz Ajmatov* Vérpád című regényéről, *Andrej Vozneszenszkij* verseiről, *Mihail Satrov* A lelkiismeret diktatúrája című drámájáról, *Viktor Asztafjev* Szomorú detektív című kisregényéről, hanem a szovjet irodalmi életnek egy öt napon át tartó eseményéről, annak hármaskora is van.

Mindenekelőtt: a szovjet írókongresszusokról korábban mindig elég részletesen számolt be a magyar sajtó. Ezen a kultúrpolitikai, tájékoztatáspolitikai gyakorlaton túlmenően azonban érdemibb vonatkozások is arra készítenek, hogy beszámoljunk a szovjet írók idei, nyolcadik kongresszusáról.

A szocialista országokban mindig is az irodalom volt a kulturális élet legérzékenyebb területe; az ideológiai élet számos problémája, konfliktusa az irodalmi életben jutott kifejeződésre. Természetes hát: arról, hogy a *Leonyid Brezsnyev* halála után a Szovjetunióban megindult belpolitikai és gazdasági változások miként hatnak a közgondolkodásra, és hogy a szovjet értelmiségnek egy mindig is igen aktív, közéleti része – az íróközösség – milyen problémákat és feladatokat lát maga előtt, az írókongresszus adhat leginkább képet. A februárban tartott pártkongresszuson újjászerveztett pártprogramot fogadtak el, az új pártvezetés a tavaly áprilisban tartott KB-ülésen elhangzott programbeszéd óta mind határozottabban a társadalomnak (a gazdaságnak és ennek előfeltételeként a közgondolkodásnak) radikális, legújabb megfogalmazásban forradalmat jelentő átépítését, átalakítását tűzi ki célul. Érthető, hogy ez idehaza, Magyarországon is jelentősen megnövelte az érdeklődést a Szovjetunióban zajló folyamatok iránt. Az írókongresszus az irodalmi élet szféráján keresztül arról adhat képet, miként viszonyul a közgondolkodás ehhez a társadalmi átalakítást célzó programhoz. Második okként tehát ez a várakozás indokolja a napi- és hetilapok tudósításainak terjedelmén túlmenő beszámolóinkat.

A harmadik ok az, hogy az írókongresszus meghaladta a hozzá fűzött várakozásokat. Közéleti szenvedélyessége és az irodalmi élet problémáit elemző bírálatok mélysége miatt egyaránt jelentősebb, mint több megelőző írókongresszus. Jóllehet, magam azokat az időket csak későbbi olvasmá-

nyaimból tudom rekonstruálni magamnak, úgy vélem, csak a *Sztálin* halála után, a XX. kongresszust előkészítő időben, 1954-ben tartott II. szovjet írókongresszusnak lehetett ilyen a hangvétele, a szerepe. És ez az végül is, ami miatt nemcsak kell, hanem érdemes is képet adnunk arról, mi mindenről esett szó június 24. és 28. között a Kreml kongresszusi palotájában.

2.

Az írókongresszust megelőzően, július 19-én az SZKP Központi Bizottságában találkozóra került sor a szovjet párt főtitkára és számos szovjet író között. E találkozó nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az írókongresszus eredményes legyen, hogy a *Lityeraturnaja Gazeta*, a központi irodalmi hetilap később úgy értékelhesse, hogy ez az írókongresszus nagymértékben különbözött az előzőektől, mégpedig éppen nyíltságában, vallomások jellegetében, elvszerűségében. Amit *Mihail Gorbacsov* e találkozón az íróknak mondott, az határozott bátorítás volt a nyilvánosság fokozására, az írószövetség bürokratizmusának leküzdésére, a szépirodalom és a publicisztika társadalomkritikai szerepének erősítésére: „*A szocialista rendszer demokratikus alapjainak fejlesztését, a kritika és az önkritika, a széles körű nyilvánosság fejlesztését szilárdan és következetesen, ingadozás nélkül fogja folytatni a párt.*” „*Az élet demokratizálása átalakítást követel, a pangásos jelenségek leküzdését követeli valamennyi társadalmi szervezetben, így az alkotó szövetségekben is.*”

Feliks Kuznyecov kritikus, a moszkvai írószervezet vezetője így összegezte a kongresszuson e találkozó tanulságát: „*A pártnak szüksége van az irodalom segítségére, mert az ország fejlődésének ez a fordulatot jelentő korszaka az emberrel, a kialakult lelkivilág és köztudat átalakításával kezdődik.*”

Mihail Satrov drámaíró pedig még határozottabban fogalmazott: „*A Központi Bizottság azt a feladatot tűzte az írók elé, hogy tegyék visszafordíthatatlanná a demokratizálást, amit a '85. áprilisi KB-plénum indított el és a XXVII. pártkongresszus folytatott.*”

Andrej Gyementyev, a legnagyobb példányszámú irodalmi folyóirat, a *Junoszty* főszerkesztője is ezt a mozzanatot emelte ki: „*Mihail Szergejevics arról beszélt akkor, hogy meg kell tanulnunk a demokrácia feltételei közt élnünk. Én mindvégig, amíg a kongresszusi palotában üléseztünk, ezekre a szavakra gondoltam. És miként ezt néhány felszólalás és a teremben tapasztalható reakciók mutatták, nem könnyű lecke ez.*”

Ennek megfelelően lettek az írókongresszus kulcsszavai a demokratizmus, a nyilvánosság, az erkölcsi megújulás. Legfőbb igényként az fogalmazódott meg, hogy biztosítani kell a féligazságok helyett a teljes igazság kimondásának lehetőségét. Az írókongresszus után a *Lityeraturnaja Gazeta* szerkesztője beszélgetést szervezett kritikusok részvételével. *Igor Zolotusszkij* a prózáról és nemcsak a prózáról mondta a következőket: „*Nagy az igény a szabadságra. Azok számára persze, akik a soros utasítást várják, miközben írnak, semmit sem jelent, de az irodalom számára, mely menekül a huzugság elől, korlátlan ez az igény. Itt szabadságra van szükség. A viselke-*

dés szabadságára az életben, a gondolkodás szabadságára, az írás szabadságára. Amióta Asztafjev Szomorú detektíve megjelent, valami változik az irodalomban. Mintha emelkedne a szabadság szintje. És ez nemcsak a kritika szabadsága, mint egyesek gondolják, hanem a kérdésselvetés szabadsága is: Miként éljünk tovább?”

Nos, az írókongresszust éppen az tette jelentőssé, hogy alapkérdéseket felvető fórummá válhatott.

3.

Az írókongresszus öt napja alatt a plenáris üléseken ötvenketten, a műfajonkénti szekcióüléseken százharmincnyolcan szólaltak fel. Valamennyien egységesek voltak abban, hogy a '85 áprilisi központi bizottsági ülés és a XXVII. pártkongresszus határozatainak megvalósítását vallották feladatuknak, s ennek alapján mindannyian szükségesnek mondták az írószövetség munkájának megújítását. Ezen az alapvető egységen belül, azonban – ha nem is teljesen nyíltan, sokszor inkább csak hangsúlyokban – valóságos vita folyt, lényegi kérdésekről. A leglényegesebb hangsúlykülönbség a tekintetben érződött, hogy a társadalmi élet demokratizálásának feladata a korábbi tevékenység folytatásaként, vagy azzal való szakításként fogalmazódott-e meg. E hangsúlykülönbség ugyanis az irodalmi életben és a közélet egészében tapasztalható problémák elemzésének mélységét is meghatározza. A kontinuitás és diszkontinuitás kérdéséről van itt szó, amiről a magyar társadalomfejlődést illetően, nálunk is élénk folytak és amiről a szovjet társadalomban jelentős nézetkülönbségek vannak ma is. A szovjet írókongresszuson e vonatkozásban tapasztalható hangsúlykülönbségek a szovjet társadalom fejlődésében megfigyelt, a XXVII. kongresszus által bírált pangásos jelenségek mélységének megítélési különbségeiből adódnak – nyilvánvaló, hogy határozottabb polarizációt a közelmúlt társadalmi kutatóinak elemzéseit tehetnék lehetővé. Mihail Gorbacsov vlagyivosztoki beszédének az a fordulata azonban, mely a Szovjetunióban megindult változásokat forradalommal egyenértékűnek nevezte, azok elemzését igazolta, akik nem egyszerűen *további* demokratizálásról, nem *egyes* bürokratikus jelenségek kiküszöböléséről, nem *egyes* hibák leküzdésének szükségességéről beszéltek, hanem, akik az irodalmi élet problémáit a közélet problémáiból eredeztették, vagyis tüneti kezelés helyett mélyreható átalakítás mellett szálltak síkra.

Hibákról szinte mindenki szólt. Kevesebben voltak azok, akik az irodalmi élet önmagában létező, helytelen tendenciáiról, káros divatjelenségekről szóltak anélkül, hogy mélyebb okokat feltártak volna. A felszólalók többsége rég nem tapasztalt nyíltsággal és szenvedéllyel elemzte az irodalmi életben tapasztalható súlyos problémákat. Számos tekintélyes író az irodalmi élet torzulásának okait kutatva, mélyebbre hatolt, és a közéletben régóta tapasztalható negatív jelenségeket, a társadalom fejlődésében hosszú idő óta megfigyelhető torzulásokat bírálta. Egyértelműen megfogalmazódott, hogy új történelmi helyzet állt elő. A '85 áprilisi KB-plénum és a XXVII. kongresszus megteremtette a bírálat lehetőségét, az irodalom és a közélet megújításának, a társadalom egésze erkölcsi megújítá-

sának a lehetőségét. Az írókongresszusi felszólalások zöméből, a szükségesnek tartott változtatások irányának megjelöléséből határozott társadalombírálat rajzolódik ki a '85. áprilisa, illetve az *Andropov* főtítkársága előtti időszakról, pontos időbeli lehatárolás nélkül. Egy helyben topogás időszaka, egy bizonyos időszak, az elmúlt időszak – időben ilyen körülhatárolatlan a bírálókat zöm. Van, aki egy évtizedről beszél: egy felszólalás, *Raszul Gamzatové* azonban az irodalmi élet bürokratizmusára vonatkozóan, *Tvardovszkijt* idézve már 1959-ről úgy szól, mint amikor radikális megújulásra lett volna szükség, ami mind mostanáig nem következett be; *Szergej Zaligin* pedig az 1934-es, első írókongresszust követő vezetőségi üléseket hozta példaként az igazi vitákra.

Mihail Gorbacsov az erkölcsi megújulás szükségességéről beszélt az íróknak – az írók közéleti, társadalmi problémák egész sorát nevezték néven, mint amivel szembe kell fordulni ahhoz, hogy a szovjet társadalom megújulhasson. Antidemokratizmus, a demokratizmustól való félelem, a nyilvánosság hiánya, az igazságtól való félelem, az igazság kimondásának akadályozása, féligazságok, illúziók, önámítás, a túlóvatoskodók gátló szerepe, kétarcúság, az értékfogalmak kiüresedése, az egyértelműség és az igényesség hiánya, kontármunka, hozzá nem értés, közömbösség a színvonaltalansággal szemben, törvénytelenység, korrupció, megveszregetés, a szociális igazságosság megsértése – a szovjet írók elemzése szerint ezek a gigantikus szociális problémák gyötrik a szovjet társadalmat, szociális fáradtságot, társadalmi pangást, növekvő szkepszist idézve elő. Számos rangos felszólaló, többek közt *Baklanov*, *Vladimir Beekman*, *Gamzatov*, *Jevtusenko*, *Feliks Kuznyecov*, *Rozsgyesztvenszkij* és *Satrov* szólt a közélet ilyen torzulásáról. Legdrámáiban *Voznyeszenskij* fogalmazott: „Veszélybe kerülhet hazánk, ha nem megy végbe a teljes demokratizálás, az átépítés, ha nem győz az új gondolkodás.”

4.

E mélyebb összefüggésrendszerben az irodalmi életről elhangzott bírálatok és az írószövetség munkájának és az irodalmi életnek a demokratizálására irányuló javaslatok nemcsak az irodalmi, hanem a társadalmi nyilvánosság megteremtését is szolgálják.

A publikációs nehézségekről számos író szólt. Részben a bürokratikus nehézségeket, a túlközpontosítást bírálták, ami eleve három-négyéves átfutást tesz csak lehetővé, a nem orosz irodalmak esetében pedig sokszor olyanok kezébe adja a döntést, akik az adott nyelvtérlet irodalmát nem is ismerik kellőképpen. Emellett pedig bírálták a túlóvatoskodást, ami a reális társadalmi problémák ábrázolása esetén megnehezítette, több mű esetében pedig lehetetlenné is tette a megjelenést. Számos példát hoztak az írók arra, milyen műveknek kellett hosszú éveken át a megjelenésre várniuk, valamint hogy milyen életművek teljesebb kiadása volna már nagyon is időszerű. A teljes igazság bemutatása, a nyilvánosság megteremtése, az irodalmi – és a történelmi – múlt és közelmúlt teljesebb ismerete a legfontosabb igényekként fogalmazódtak meg ezen az írókongresszuson. Közvetlenül vagy közvetve ezekhez a kérdéskörökhöz kapcsolódott

valamennyi konkrét javaslat a könyvkiadással, folyóiratkiadással, irodalmi múzeumokkal és az írószövetség szervezeti szabályzatának módosításával kapcsolatban is.

Mindezekről a javaslatokról és a szervezeti szabályzat módosításáról az írószövetség határozata alapján az írószövetség új vezetősége a kongresszus után fog dönteni. Ahhoz, hogy az irodalmi életben tényleges megújulás következhesen be, természetesen a személyi feltételeknek is meg kellett teremődniök. A kongresszuson e tekintetben történtek bizonyos változások, s hogy ez elegendő-e, arról majd az elkövetkező időszak, a tényleges, gyakorlati lépések alapján lehet majd ítélni.

A társadalom demokratizálását illetően, azt illetően, hogy az átalakítás programja továbbfejlesztést, vagy radikális változtatásokat jelent-e, mint jeleztem, megfogalmazásbeli különbségekből lehetett nézetkülönbségeket felfedezni. Az írószövetség eddigi munkájának megítélésével kapcsolatban és a korábbi vezetőséggel kapcsolatban azonban határozott vita alakult ki a kongresszuson. Egyesek név szerint bírálták az írószövetség egyes korábbi vezetőit, vezető funkciókat betöltő írókat, volt felszólaló, aki mint ki nem elégitőt, elfogadhatatlannak mondta az írószövetség első titkárának a kongresszus elé terjesztett beszámolóját, a felszólalók többsége nagyon komoly hibákra mutatott rá az írószövetség tevékenységében (hatalmi visszaélés, bürokratizmus, formalizmus), többen beszéltek arról, hogy vissza kell adni a vezetőség tekintélyt. A többségükben elmarasztaló felszólalásokkal szemben voltak, akik védelmükbe vették a korábbi vezetőséget, egyesek éppen azzal, hogy néhányan az eddigi vezetőségből tettek lépéseket azért, hogy művek, melyek megjelenését a bürokratizmus és a túlóvatosság gátolta, megjelenhessenek, *Vlagyimir Karpov*, a *Novij Mir* főszerkesztője pedig azzal állt a korábbi vezetőség mellé, hogy, akik most bírálják, azok is megszavazták korábban minden döntést.

E vita eredményeként született a kongresszus lezárásaként olyan határozat, mely az elhangzott rendkívül kemény bírálatok ellenére is jóváhagyta az írószövetségnek a beszámolási időszak alatt végzett tevékenységét, s vezetőségének munkáját megfelelőnek minősítette. A határozat konkrétumok nélkül írja elő a XXVII. kongresszus határozatainak végrehajtását, a kritika színvonalának emelését, az írói közvélemény figyelembevételét a művek értékelésében, az irodalmár-továbbképzés fejlesztését, a szövetség szervezeti szabályzatának módosítását és az írókongresszuson elhangzott javaslatok hasznosítását.

A szövetség vezetőségében bekövetkezett személyi változások azzal biztatnak: van lehetőség arra, hogy e határozatok ténylegesen a megújulás szellemében, az írókongresszus radikális változtatásokat kívánó felszólalásainak szellemében valósuljanak meg.

A vezetőség személyi összetételében a folyamatosság és a változtatás elve egyaránt érvényesült. Az írószövetség élén továbbra is *Georgij Markov* áll, de nem mint első titkár (tizenöt éven át töltötte be ezt a posztot), hanem mint az írószövetség elnöke. A szövetség új első titkárát választott, az egyik korábbi titkár, a *Novij Mir* főszerkesztője, *Vlagyimir Karpov* személyében. A revíziós bizottságnak újra *Viktor Tyel'pugov* lett az

elnöke. Az újonnan választott vezetőség a kongresszus utáni első ülésén megerősítette tisztségében az írószövetség kilenc függetlenített titkárát: *Genrih Borovikot, Jurij Gribovot, Nyikolaj Gorbacsovot, Jegor Iszajevet, Alekszandr Mibajlovot, Pjotr Proszkurint, Alekszandr Szalinszkijt, Konsztantyin Szkvorcovot és Jurij Szurovcevet.* (Ötüket még az előző kongresszuson választották titkárrá.) Az írószövetség szervező titkára újra *Jurij Vercsenko* lett. Lényeges változást jelenthet az, hogy ezúttal a titkárság tagjaiból nyolctagú irodát is választott az írókongresszus, melynek feltehetően az lesz a feladata, hogy a határozatban említett írói közvéleményt képviselje, s annak szellemében irányítsa az írószövetség tevékenységét. Ennek az irodának hivatalból tagja az írószövetség elnöke és első titkára, mellettük pedig *Ajtmatov, Baklanov, Bondarev, Bikov, Honcsar és Zaligin* vesz részt munkájában. Reményt keltő továbbá, hogy a 323 tagú vezetőség által megválasztott 64 tagú titkárságban – a halálozások és egyéb okból megüresedett 30 helyen – olyan nevek szerepelnek új írószövetségi titkárokként, mint a prózaíró *Baklanov, Bikov, Vladimir Beekman, Granyin, Raszputyin és Zaligin,* a költő *Dugyin, Jevtusenko, Pavlicsko, Szulejmenov és Voznyeszenszkij,* a drámaíró *Rozov és Satrov,* valamint a kritikus *Gyedkov, Gyementyev, Mibajlov és Szidorov.* Tekintélyük, munkásságuk igazi rangja alapján azt hihettük volna, hogy már régen az írószövetség szűkebb vezető testületének tagjai. . .

Mindezek a személyi változások érdemi változások bekövetkeztét ígérik. A *Litycraturnaja Gazetának* a kongresszus utáni hetekben folytatott publicisztikai tevékenysége is azt jelzi, hogy a nyíltság az irodalmi életben nemcsak az írókongresszus kiváltsága volt. Ezt jelzi az az interjú is, melyben Csingiz Ajtmatov mondja el, miről beszélt volna ő az írókongresszuson, ha személyes okok miatt nincs akadályoztatva.

Több felszólaló is megfogalmazta: a nyilvánosság nem önmagáért van, hanem azért, hogy változásokat sikerüljön elérni. E tekintetben a legnagyobb biztatást az adja, hogy a szibériai folyók megfordításával kapcsolatos több, igen éles hangú felszólalásra, mint a közvéleményre hivatkozva, központi bizottsági határozat született a megkezdett munkálatok beszüntetésére. Ez azt jelenti: egy nagy horderejű, nem is irodalmi, hanem társadalmi kérdésben a pártvezetés visszaigazolta az írókongresszust. Ez pedig azt ígéri: bekövetkezhethet a több író által is régen vártnak mondott megújulás.

Németh László korszerűsége

A recepcióesztétika térhódítása nyomán közhely ma már az irodalomtudományban, hogy egy-egy művet lényegében mindig ketten írnak: egyrészt az író, másrészt az olvasó. Egy-egy alkotás nagyságát, erejét végső soron mindig az méri, meddig és milyen mértékben akadnak olvasók, akik újjá tudják élni a maguk számára, kiknél végbemegy egy új hangsúlyú befogadói realizáció. Vajon mi a helyzet ebben a vonatkozásban *Németh László*val? Vajon van-e műveinek oly jelentésrétege – mélyvonulata –, mely napjaink szükségleteivel kapcsolódik egybe? Beeszel-e ma is az írásaival induló fiatalok sorsába, életébe? Hiszen radikálisan megváltozott a történeti helyzet művei nagy részének születése óta. S a történelem szigorú kritikus. Mindenkinél távolabbra lát, mindenkit bírál. Bírálta így Németh László nem egy nézetét is. Az író viszont ennek ellenére változatlanul hat, él. Ha más nem, szinte nap mint nap tanúsítja ezt a fogyó művek száma. Vajon mi nem szűnő hatásának titka? Vajon mi élteti?

Természetesen mindenekelőtt az, hogy nagy művész volt. De ez önmagában egy ily hatásához kevés. Főleg az az ő esetében. Hiszen Németh nem egyszerűen a *művész-artifexek*, a *művész-pontifexek*, nem a bűvészek, de a váteszcek sorába tartozott. Íróként is pedagógus volt: nemcsak gyönyörködtetni – mindig hatni akart. Számba kell venni így utóélete vizsgálatánál a műveitől hozott üzenetet is: a némethi mondandót. Mi abban a jelenhez szóló? – ez a kérdés vár elsősorban megválaszolásra. A magam részéről mindenekelőtt a *minőség* kérdésében vélem megelni ezt.

A technikai-civilizatorikus fejlődés kiteljesedésével párhuzamosan mind fontosabb lesz ugyanis az élet egészében a minőség szempontja. A megnyert mennyiség minden vonatkozásban ez után kiált; a társadalomban éppúgy, mint a termelésben. Az elgépiesedő világban kell az emberi ellensúly: meg-nő a nem materiális, hanem másfajta igények súlya, szerepe. Nem véletlen például, hogy a marxizmus szükségletrendszerében is mind erőteljesebben előtérbe kerül ez a kérdés. Az elementáris és a mennyiségi szükségletek mellett már mind többet foglalkozik a minőségiekkel a teória. A marxista ontológiai és antropológiai vizsgálódások megélnékülése egymagában bizonyosság erre. S nemcsak az elméletben: a praxisban is megmutatkozik a minőség növekvő szerepe. A minőségi szükségletek megugró igénye hoz előtérbe például olyan kérdéseket a mindennapokban, mint amilyen az életmód, a környezetvédelem, a részvételi demokrácia, a közművelődés, a környezetkultúra stb. S Németh Lászlót nem utolsósorban talán épp ez élteti, ez az előremutató szellemi szükséglet: a minőség igénye. Mert ha olykor vitathatón, romantikus antikapitalista, s harmadik utas illúziókkal elvegyülten is, de központi mondandó volt ez mindvégig önála. Éppen ezért – róla beszélve – ennek a fogalomnak tőle adott értelmezését szükséges megkeresni mindenekelőtt.

Igaz: változott Némethnél a különböző pályaszakaszokon a minőség értel-

me. Egyvalami azonban folyvást állandó maradt: nem ismeretelméleti-logikai, de etikai kategóriaként jelent meg ez nála. Antropologikum volt; humánium, etikum, emberi sugárzás. Egy magatartásnormának, életreceptnek vágya, akarat. Válaszkeresés arra a kérdésre, *hogyan kell hát élni?* Miképp kellene kicicitalni önmagunkból s környezetünkéből a legértékesebbet, a mindenkiben ott rejlő oromtermészetet, megvalósítani „az erkölcsi magasabbra törést” az értelmes szép emberi életet? Az életmű kulcsát megadó *minőség*-fogalomnak ezt az etikai meghatározottságát tudva és látva lehet úgy szólni Németh Lászlóról, mint aki nem csupán nagy író, de nagy moralista is; az egyik legnagyobbja ennek a századnak. Csak innen szemlélve lehet a maga valóságában felmérni alakját. Ezt bizonyítja nem pusztán a nagy moralistákra jellemző stílus, a nyelv prófétikus megemeltsége, a vonzódás a szakrális szókinchez, a szentenciaszerű gnomikus, sűrítő mondatszerkesztéshez, de a pálya egésze is: az azt végigkísérő sajátos, egyéni élményszerkezet.

Az alapvető Németh László-i írói élményt keresve, a *Tamí* nyitócikkének híressé vált megfogalmazása kínálkozik kiindulópontnak: a „szorongó tájékozatlanság” volt a folyóirat életre hívója, ezt tekintette a fiatal Németh a maga „műzsájának”. Ha ezt a metaforát lefordítjuk a fogalmak nyelvére: a huszadik század nagy értékválságát értette ő rajta. A kapitalizmus általános válságával együtt, annak mintegy ideológiai megfelelőjeként, a hagyományos individuum-központú értékrendszerek is válságba jutottak, morális, intellektuális bizonytalanságban élt a művelt emberiség. Ez az értékválság volt az (az expresszionizmust lehet idézni erre jellemző példaként), mely apokaliptikus életérzéseket, képeket idézett, „üdvözülésről” s „kárhózásról” beszélt. Utópia és tragédia, remény és kétségbeesés végletei közt hanyódott a gondolkodó egyén.

Ott hatottak ezek a végletek a Németh László-i életműben is, ezek határozták meg annak alapszerkezetét. Az *Isteni színjáték* nagy drámájára rájátszóan nem véletlenül volt első regényének címe: *Emberi színjáték*. Megélte ő a huszadik századnak azt az általános s mély értékválságát, mely az egykori világirodalom egészét átjárta. De ugyanakkor megélt egy más válságot is. A nagy, összemberi értékkor megélt egy nemzetit: a kis néppé válást, a „szétszóródás előtt” fenyegetettségét. Magyarország, amelyik az Osztrák–Magyar Monarchia egyik uralkodó nemzeteként élve birodalomnak vélte önmagát, az első világháború után más nemzetközi státusba került: kis néppé változott. Az egymással versengő imperialista, tőkés hatalmak új világában aggódnia kellett a maga létéért. Ez a válságélmény érteti, hogy oly mélyen átjárta a Németh-életművet (igaz: nemegyszer elzárkózó, kisépítési nacionalizmussal elkeveredetten) egy fájdalmas, szorító patriotizmus: antiimperialista patriotizmus.

Ez a két élmény – az összemberi és a nemzeti válságé –, a kettő egymásba játszása, a nemzeti aggódás erős jelenléte formálta sajátos színűvé, jellegzetesen kelet-európaivá Németh életművét. Az általános értékválság sodrába vetve ugyanis azok az írók, akik nem éreztek valamiféle tartó, szorító, pozitív tartalmú közösségi kötést, a megélt válságnak inkább nemjére vetették a hangsúlyt. Erősebb volt bennük az „elkárhózás”, a diszharmónia, a diszszonancia érzése, mint az „üdvözülés” vágya. Erősebb volt a *nem-et* mondás,

az értékhiány kikiáltása, mint az új értékek utáni nyugtalan vágyódás. A tragédiaérzet elnémított minden utópiáigényt, a kétségbeesés megölte a reményt. Azok az írók viszont, akik valamiféle előremutató, közösségi élménnyel éltek, akaratlanul is az ígének vágyát, a kiútkeresést érezték fontosnak. Hiszen az egyén elkárhozhat, de egy közösségért érzett felelősség sosem engedi meg az önelengedést, az önpusztító, akart elkárhozást. Családirást csak az örült végez: helyállást parancsol a felelős élet. Minden pokol-élmény ellenére is édenért kiált az. Németh László esetében is felelősségbresztő, megtartó erő volt az előremutató közösségi élmény: antiimperialista patriotizmusa. Az ígének keresése, az éden akarata vált erősebbé az életművében.

Igy vált más típusává Németh művészete, mint a nyugat-európai irodalom fő vonulata. Így lett jellegzetesen kelet-európai, huszadik századi művészetté az. A széleken, a peremvidékeken épp a közösségi, a népi-nemzeti sors megoidatlansága következtében erősebben érződött a közösségi felelősség, annak szorítása. Ez ad sajátos színt az itt keletkezett irodalmaknak a XIX. század második felében, s a XX. században. S hozzátehetem: sajátos értéket. Megélte ez az irodalom a „szorongó tájékozatlanságot”, az értékválságot, a veszélyezettetettséget. De megélte ugyanakkor a szorító, vállaló felelősséget. S a Németh László-i művészet sajátos tragikus pátoszában ez jelentkezett. Tragédiaélménye realista volt és nem clabszolútizált. Katarzist váltott ki és nem sokkolni akart.

Mert különbség van e között a két esztétikai élménytípus között. A *katarzisz* mindig felülemelkedés, a tragédiában is távlatot villant, sugallja a reményt, új utat kereset. A *sokk* csak megdöbbsent. Felmutat egy meghökkentő képet az emberről, az emberi létről: hátrahagyja a kiúttalanságot, az emberi természet horzalmain érzett meddő, veszejtő keserűséget. Az egyikben az emberbe vetett hittel, bizalommal – antropológiai optimizmussal –, a másikban csödérzéssel, reménytelenséggel, antropológiai pesszimizmussal társul a tragédiaérzet. Ott életigenlő, itt élettagadó az. S Németh Lászlónál mindig az első változat volt meghatározó. Egyértelműen bizonyítja ezt a regényekben, drámáiban fellelhető poétikai alapképlet, az ott megmutatkozó érték-hierarchia: a tipikus Németh László-i hős, s a tipikus Németh László-i szituáció.

A tipikus hőst névze az etikus ember történetét írta folyvást Németh László. Kiemelhető szinte műveiből annak lélektana: az etikus emberség tipológiája és fenomenológiája. Majd minden alkotásában adott valaki, ki morális zseni, vagy legalábbis etikailag szerfölött érzékeny. Ez kerül be mint tipikus szituációba, a morális magány állapotába. Ami a legszebb, legtisztább, legnemesebb benne, az nem lel támaszra. Körülfogja a vakság, értetlenség, a lelki süketség a másra érdemest. Adott körülötte a morális magány szituációja.

Mi a jellegzetes Németh László-i válasz az így feltett kérdésre, hogy alakul a morális kiválóság sorsa a morális magányban? Három lehetőség kísért művei tanúsága szerint ezzel kapcsolatban. Az egyik a *szörnyeteggé* válás. Az emberi közönségességet, kicsinyességet, galádságot látva a nemes lélek maga is eltorzul. Ellenkező előjellel, nemet mondóként bár, de hozzáhasonul a környezetéhez. Hisz a pusztta tagadás maga is feladott autonómia, vesztett önállóság. Asszimiláció a tőlünk idegenhez. Mint fájó, zavaró, ellenséges elem, mint „szörnyeteg” él az ily típusú, csak vétőt mondó ember a sorvasztó, riasztó, másfajta világban. Megéli, szenved a morális magányt, az egyedül-

létet, a kapcsolatnélküliséget, az ember nemesebb énjének visszhangtalanságát a szorító, torzító hétköznapokban. – A másik lehetséges út a kivonulásé, a modern, huszadik századi, szerzetesi lét. Adva vannak a Németh László-i, nagy *kivonulók*, az exodus-emberek, akik teljesen szakítva a körülöttük levő, adott valósággal valamiféle elképzelt szigetre, utópia-, álomtelepre próbálják menteni a maguk tisztaságát. Végül harmadik lehetőségként felsorakoznak a jellegzetes, Németh László-i, modern, evilági „szentek”. Ők azok, akik megkísérlik a maguk példájával, belső emberi tisztaságukkal, erkölcsi fényükkel, sugárzásukkal, a lélektől fejlesztett emberi meleggel felolvasztani a körülöttük levő megfagyott világot, a morális magányt, a kietlenséget, akik Égető Észterhez hasonlóan megpróbálják megszelídíteni a boldogságtípró örületeket.

S a Németh László-i értékrendben nem a távlatok nélkül élő „szörnyeteg”, sem az illuzórikus, utópisztikus távlattal élő, „kivonuló”, a modern szerzetes, de ez a valóságon belül távlatot kereső típus, a „szent” áll első helyen: az itt az eszmény. Nem véletlen, hogy egy „szentet” megjelenítő téma, az *Irgalom* témája kísérte végig egész életútján. 1926-tól kezdve élete végéig foglalkoztatta ez. Mert akarta írni a megvalósult erkölcsi zsenit, az emberi közönségességet, durvaságot feloldó életet: azt a hőstípust, ki távlatot adott, ki a lélekben ható, belső, morális energiákkal belátással, emberszerzetettel meg akarta menteni az éden, az otthon, a boldogság álmát az ember számára.

Igaz (s másfajta, nem az affirmáció, de a negáció elemeit hangsúlyozó értékeléscskekkel szemben szükséges erről nyomatékkal szólni): egészében nézve a Németh-életművet, nyilvánvaló az, hogy felgomolyog abban a démoni elem: adottak a szörnyetegek, torzók, a magányba hulló dacos kivonulók: tragédia, diszharmonia sötétlik a mélyben. De ugyanakkor nyilvánvaló az is, hogy a démoni életeket nézve *Kafka* démonibb életeket írt meg, a modern amerikai *drop out* irodalom kivonulói végtesebbek, s nyilvánvaló az is, hogy *Beckett*-nél például a tragédiaérzet sokkal több és reménytelenebb. Németh László értéke épp a démoni, veszejtő és a felemelő, a távlatot nyitó feloldott egysége; azaz: a katartikus válasz a tragédiára. Ha ezt nem vesszük számba, féltő, hogy egy sajátos típusú, huszadik századi irodalomnak, a kelet-európai típusú irodalmaknak külön értékei mellett megyünk el vakon, egy az emberi lét alapkérdéseire világirodalmi szinten válaszoló, nagy irodalmat mérünk nem hozzárendelt idegen mércékkel, szegényítünk el, s idomítunk hozzá másfajta eszményhez.

Az életmű lényegét adó, etikus jellegű affirmációt – igenmondást, távlat-akaratot – szem előtt tartva, ennek meghatározó, domináns voltát világosan látva lesz nyilvánvalóvá az életmű egysége s tűnik el mindenfajta műfajok közti megkülönböztetés, értékhierarchia. A fikción alapuló jellegzetes szépírói műfajokkal, a regénnyel és a drámával szemben nem szorul háttérbe innen vizsgálva a nonfikatív műfaj: az életrajz és tanulmány. Nem értékelődik le Németh, az esszéista.

Mert volt és van hajlam erre a leértékelésre. 1946-ban (s az intellektuális tisztesség azt kívánja, hogy nyíltan szóljak erről) a magam részéről is írtam egy tanulmányt, melynek fő mondandója ily típusú különbségtevés volt.

A marxista kritika örökét folytatva, *Gaál Gábor* egyik 1936-os cikkének koncepciójához hasonlóan, a realizmus diadalának lukácsi elvét próbáltam alkalmazni Németh Lászlóra. A szépirói alkotásokat úgy fogtam fel, mint a tanulmányokban kifejtett nézetek feletti, a valóság felől jövő bírálatot.

Meggyőződésem ma is: van igazság ebben a nézetben. Hiszen másfajta a tanulmányírói és művészi hozzáállás. Pusztán a két műnem közötti különbség folytán is, jobban kényszerül szembesülni az utóbbiban a valósággal mindig is az író. Könnyebben lepleződnek le és buknak el itt a téves nézetek, cáfolódnak meg mind az utópiák. De ez a valós tartalmi különbség sem indokolja Némethnek, a művésznek és Némethnek, a tanulmányírónak egymással való szembeállítását. Egykori írásomban (így látom ma már) egy részigazságot nagyítottam fel: nem utolsósorban irodalomszociológiai tényezők hatása alatt.

Egy-egy kritikai állásfoglalás elválaszthatatlan ugyanis általában attól a konkrét történelmi szituációtól, melyben megfogon. 1946-os cikkem megírásakor Némethet, mint „kűtmérgezőt”, mint az „irodalom fasisztáját” bírálták, támadták. Néhány jogosan vitatott nézete miatt az egész életművet megbélyegezték, anatómiát kiáltottak rá. Ily' szituációban érthető volt egy oly hozzáállás, mely arra kívánt figyelmeztetni: Németh nemcsak vitatható nézetek megfogalmazója, de mindenekelőtt jelentős, nagy író. Ily alapon történt a művész és a tanulmányíró közti határvonás. Ma viszont (az azóta született művek, s a teljes életmű ismeretében) egyre inkább látom: indokolatlan minden ily típusú különbségtevés. Nincs értékhierarchia a különböző műfajok között. Mindegyiknek egy a sugárzása. Egyazon eszme szól mindegyiken át: az erkölcsi magasabbra törés, a minőség igénye. A tanulmány nem tudományos értekezésnek, de sokkalta inkább írói tettnek, műalkotásnak fogható itt fel, azaz: esszének. (Nem véletlen, hogy a nagy moralistáknak mindig is ez volt a kedvelt műfaja.) Nem a konkrét tételek, s főleg nem a téves nézetek lényegesek itt, de az indulat, mi ott munkál a mélyben: a stílus izzását biztosító patosz, a magasba törő morális akarat.

A huszadik század egy másik, Németh Lászlóhoz hasonló moralistájáról, *Simone Weil*ről írta *Eliot*: „*Elképzelhetetlen számomra, hogy bárki is elfogadja minden véleményét, és ne utasítson el közülük nébányat, mégpedig igen hevesen. Az egyetértés és annak hiánya mindazonáltal másodlagos, a fő dolog az, hogy érintkezésbe lépjünk egy nagy lélekkel.*” Érvényes ez a megállapítás Németh Lászlóval, a tanulmányíróval kapcsolatban is. Csak a vak, nem gondolkodó elfogultság az, mely nem érzi elutasítandónak egyes nézeteit. De hasonlóképpen csak a vak, nem gondolkodó elfogultság az, mely mindenekelőtt ezekre figyel, s nem veszi észre, hogy a Németh László-i lényeg, a moralistát, szem előtt tartva még legtöbbet bírált elméleteire is más-ként vetül a fény. Az etikai pátoszra figyelve másképp értékelődik (csak két legtöbbet vitatott elméletét felidézve itt) még a *minőségszocializmus* és a *kétségekben* gondolata is.

A minőségszocializmus kapcsán inkább a politikai és az etikai megközelítésnek, illetve a kettő közötti elkerülhetetlen különbségnek problémája lesz az, ami a célt is érintő, elvi, lényegi ellentétnek látszott. Világossá válik, hogy azonos itt a cél: az emberhez méltó, szabad, fénylő élet. De míg a politikus számára elsődlegesen mindig az a fontos, milyen utakat enged a valóság előremenni a messiási cél felé, addig a moralista csak a célt látja, s a még oly szükséges kerülő utakra is gyanakodva néz. Nem az lesz lényeges ezt a különbséget figyelembe véve Németh nézeteiben, hogy minőségi szocia-

lizmusról beszélve, idejét múltnak, tizenkilencedik századi értékrendet tükrözőnek vélte a marxizmust. A gondolatban élő etikum ugrik innen nézve szembe. Az válik fontossá, hogy az elementárisak és a mennyiségiak mellett ez az író mindig a minőségi szükségletek fontosságára figyelmeztetett, hogy hangsúlyozta az erkölcsi személyiség: a példa szerepét a történelemben. Minden vitán túl összekötő szál lesz így Németh László és a marxisták között a gondolatok etikai meghatározottsága, a morális pátoasz, a mélyen ott ható antropológiai optimizmus, az elkötelezettség a minőség mellett.

Nemcsak a minőségszocializmus vonatkozásában, de módosul a hangsúly a *kisebbségben* gondolkörét tartalmazó írások esetében is. A moralistát szem elől nem véve, nyilvánvaló lesz, hogy erkölcsi tettet, antiimperializmust, szellemi ellenállást jelentett elsődlegesen Németh Lászlónál, a *kisebbségben* elve. Nem a xenofóbiára hajló, kirekesztő nemzetszemlélet volt fontos abban, hanem a hűség, az antiimperialista patriotizmus; az odahajlás a nemzeti veszélyeztetettség nehéz éveiben egy, az imperializmus korába felkészületlen és szegényen érkezett, létét féltő néphez. Az elsők egyike volt Németh, aki ennek az új típusú, huszadik századi – antiimperialista, kvázi-antiimperialista – nemzettudatnak létre felfigyelt, aki észrevette, hogy ez hatott ott az induló népi írói mozgalomban. Az ő gondolatát idézve: a feltámadó német imperializmus – Hitler, a hitleri hódítás fenyegetése – ébresztette rá az írókat arra, hogy nemcsak társadalmi kérdések vannak, de nemzeti sorskérdések is: a nemzet léte, megmaradása; a nemzeti személyiségörzés.

Némethet, a morális embert szem előtt tartva nyilvánvaló lesz az is, hogy a veszélyeztetett nemzeti létre megoldást keresve nemcsak az elzárkózás, az etnocentrizmus xenofóbiát idéző jogosan bírált válasza található nála, de a nyitottságé is. A nemzeti kérdés elválaszthatatlan eszmerendszerében az erkölcsi igénytől, a minőség elvétől. Elválaszthatatlan attól a meggyőződéstől, hogy egy kis nép az egységesülni akaró, kitágult világban, ha létezni akar, csak mint minőség tarthatja magát: kötelező rá a „muszáj minden népnél jobbnak lenni” adys parancsa. S ez a megoldás a „kisebbségben” elzárkózást hirdető válaszával szemben a nyitottságé már. Mint ilyen mindmáig érvényes.

Mutatja mindez, hogy Németh Lászlónak még a legtöbbet vitatott kérdésekben sem csak tévedései voltak, de igazságai is. S ami még fontosabb: adott volt mindvégig eszméiben az az erkölcsi fény, amely az életmű egészében ott hat; adott volt bennük a „nagy lélek” varázsa. Nem az tchát, véleményem szerint, a maga kötelességét helyesen értelmező irodalomtudományának elsődlegesen ma a feladata, hogy újból meg újból hangsúlyozza a történelemtől nyilvánvalóan megcáfolt, s az életművön belül pusztán esetlegességet jelentő téves nézeteket (főleg ha nem helytálló, de felületes, téves olvasatok alapján teszi ezt). Az ellentmondásokat bírálva, nem elhallgatva, másra kell a felelős kritikának ma inkább ügyelnie. Arra, hogy *tudatosítsa, s eleve- nen tartsa az életmű lényegét, a Németh László-i nagy örökséget: a művekben ható erkölcsi sugárzást.*

Részeire bontva (egy rögtönzött szemponttal, a hagyományos, pszichológiai fő aktusokat figyelembe véve) a sajátos némethi morált, a minőség morál-

ját: jelenti ez egyrészt a gondolkodás, az ész etikáját. Az igazság szerelme él Németh hőseiben; az űzi, hajtja őket akár önmagukat elpusztítva is. S ugyanakkor fölébe tud szökni az ész itt mindig, az élet poklainak. Benne él a kísérletezés vágya, szenvedélye. Laboratóriumná tudja változtatni akár még a gályapadot is az értelem fölénye. A fölényes, okos ész magatartást jelent itt: nem csupán logikát, de egyben etikát. Jelenti másrészt a minőségétika az *akarát morálját*: a képességet arra, hogy ha kell, hát mint „erkölcsi szembenéző” éljen az egyén; a cinizmus, a nihil világában is ragaszkodni bírjon a messzi csillagokhoz, az életet élni érdemessé tevő alapértékekhez. Jelenti ez végül az *érzelmek morálját*: az élet- és emberszeretetet; a képességet arra, hogy túllépjen az én pusztá önmagán, s jól tudva azt, hogy nem ő a legfontosabb, hogy nem ő a minden, nyitottá váljék a világ egészére. Ezt a magatartást, az érzelmek morálját sűrítette egybe Németh szótárában a belátás fogalma.

Ez a gondolat, a *belátás* eszméje az írótól kiküzdött erkölcsi világképnek talán a legnagyobb vívmánya, az élet summázata. Mint a fogalom 1945 utáni megjelenése már egymaga mutatja: az író önbírálata volt ez s ugyanakkor az életmű kiteljesítője. Ennek a gondolatnak a jegyében elve, tudomásul véve, hogy mindig „a valóság a gazda”, s még a „legsámaszibb” embernél is okosabb, erősebb a történelem, az objektivitás, vált képpé Németh, a maga világi szentjeinek, az önfeláldozó jóság asszonykövetceinek, Égető Eszternek és Kertész Ágnesnek, a megrajzolására. Itt vált a minőség végleg etikummá: maradéktalanul végiggondolta az író az „állatinak” nevezett agresszívvel szemben a „növény etikát”, a maga erkölcsét: a belátás morálját.

Magában hord ez a Németh László-i etika egy néma alázatot, csöndes meghajlást a valóság előtt, a történelem előtt, egy jó értelemben vett, nemcsak önfeladást, elkötelezettséget, közösségi érzést. S nem utolsósorban magában hordja ez azt a gyöngédséget, okos, értő tartást, mellyel az *Irgalom* hösnője Kertész Ágnes ölelte szerelmét, a kissé sántítva járó Halmi Ferit: „*S közben úgy érezte, mintha nem is csak Ferit, de az anyját, apját, Bölcskeyné, a baldokló Matát, az egész elfekvőt, a nagy emberiséget búzta volna mellére – a sánta emberiséget, amelynek hitet kell adni, hogy futni tud, s a lábára is vigyázni közben, hogy sántaságában bele ne gabalyodjék.*” Magában hordja a némethi belátás az európai észtszertelet egyik legnagyobb vívmányát: a valóság bonyolultságával, összetettségével, nehezen alakíthatóságával mindig számot vevő emberalázatot: a toleranciát.

Egy oly igényt villantott Németh László – belátást idézve – a század derekán, melynek időszerűségét a század vége felé érzi csak át igazán, a maga teljességében az emberi világ. Hisz nyilvánvalóvá vált azóta, hogy elpusztíthatja az ürbe kijutott s a legmodernebb technikával felszerelt ember a földet s önmagát. Megmérgezhetheti s beszennyezheti saját környezetét, adott életterét: a természeti rendet. Pusztá alkatrésszé, gépszerű eszközzé alázhatja le egy túlszervezett létben önmagát mint embert. S tovább lehetne sorolni a fejlődéshozta új kérdéseket, melyeknek lényege végső soron mindig ugyanaz: embertelenné tetheti az ész az emberi létezcst, ha nem lesz pusztán teljesítményre, credményre néző, instrumentális ésből egyben empátia: beleérző ésszé. Ha hiányzik belőle a konfliktusokon túlemelni tudó megértő emberség – a dialóguserkölc; a Németh László-i belátásmorál.

M Ű H E L Y

PETRÓCZI ÉVA

Napló helyett IV.

„és szerelmet ronszol az Ember, bókolva magánya előtt”
Charles Algernon Swinburne: Himnusz az emberről
(Gergely Ágnes fordítása)

Nyár elején, a legutóbbi feljegyzések után néhány hónappal folytatom. Épp azokban a napokban, amikor lejár a Soros-ösztöndíjam. Pillanatnyilag – bár töménytelen apró-cseprő munkát felvállaltam – még nem tudom, miből, hogyan fogunk ezután megélni. Sajnos, nem vagyok képes „gazdaságosan”, azaz összecsapva írni – még egyflekkes könyvismertetéseket sem. Hazudnék, ha azt mondanám, szorgalom, igényesség, lelkiismeretesség ez bennem. Kétségkívül ebből is, abból is egy kicsi; a lényeg mégis a szűkölő hiúság (ugyanaz, mint a sajtóhibás cikkeim megjelenését követő napokon, amikor egy stréber diák dolgozat utáni önmarcangoló állapota telepszik rám!): jajj, csak ne vegyék észre, mit nem tudok, mit tudok rosszul... Valószínűleg ez a lelki macskajaj az oka, hogy verset lényegesen könnyebben, kevésbé görcsösen írok; egyszer azt mondtam egy előadáson meglehet, épp Salgótarjánban, a költészet napján): olyan nekem a versírás – különösen, ha biztosan érzem, jó vers van születőben –, mint a jó-jóknak a teljes légzés...

Látványos előrelépésről nem számolhatok be az utóbbi időben. Mégis, sikernek, munkára ösztönző gesztusnak könyvelem el, hogy egyre többen küldik el nekem új könyveiket „felnőtt”, nemegyszer gyermekkorom óta ismert pályatársak: *Lator László*, *Gergely Ágnes*, *Rákos Sándor*... Ágnes két könyvet is: verseit és műfordításait. Így, az ő jóvoltából találtam rá a mottóul használt Swinburne-sorra. Elképesztően pontos kifejezése annak, amit mi, emberek művelünk egymással. Körülöttem, amerre nézek, mindenki szeretetet és szerelmet ronszol maga körül, hogy aztán elégedett megbántottsággal tobzódhasson a magányban. Sokszor én magam is. Igaz, nehéz úgy jónak, szelidnek, és megértőnek lenni, ha az embert lépten-nyomon megaláztatások érik és krajcáros gondok közt őrlődik. Még szerencse, hogy képes vagyok a legapróbb örömeimből is hosszú távon ható „pszichovitamint” kicsikarni. Mint – többek között – legutóbbi göncruszkai látogatásunk emlékképeiből. Abból, ahogy szobaszínű városi csemetéink a megékeztést követő percben már nyulat kergettek, ugráltak a szérűn, de abból is, ahogy a sötétbarnára cserzett arcú falusiak (a férfiak a „kalapkorona” bőrükbe égett nyomával!) áhítatos-sután hallgatták a templombéli hangversenyen az előzetes és utólagos „rádolgozással”, vagy kevés

pihenő idejük megszakításával megszolgált zenét. . . Érdekes és tanulságos lenne montázst készíteni róluk és egy pesti koncert közönségéről.

Ugyanílyen örömtartalékot adott (nemcsak nekem, az egész családnak!) az a két délelőtt is, amelyet a nem tudom hányas számú délelgyházi tónál töltöttünk, ugyanannál, amit Évike valamikor „tav”-nak nevezett, a ragozott formát véelve alapszónak. Ahogy a vízen lebegtem, hosszú percekig, évek és kötélkeek foszlottak le rólam, minden pontosan olyan volt, mint hús évvel ezelőtt. Alsóbélatelepen. A víznek is ugyanolyan dinnyeszaga volt. Ha tehetném, Magyarország minden tavát-kacsászatatóját végigúsznám; hiába vagyok harmincöt (és egynegyed!) éves, a „vízibabaság” nem kopott ki belőlem. Más szakásaim is – akár a vízimutatványok – hasonlóképpen „örökéletűnek” bizonyultak. Például az aláhúzás-jegyzetelés a könyvekben. Az ideji könyvheti kiadványokban nem végeztem túl nagy pusztítást. Egyetlen olyan részletre bukkantam – Nádas Péter: *Emlékiratok könyve* című regényében –, amelytől elfogott a „helyettem írták” érzés: „*En azonban a szerelmes ember teljes elfogultságával ezt is szerettem, egyetlen lélegzettel szívni magamba szépséget és csínyaságot, gyengédséggig finomított megértéssel egyszerre és egyformán erősnek érezni vonzást, taszítást; tökéletlensége által volt nekem tökéletes . . . e csekély szépség-biba, e majdnem púpocska, aminek hiányában tán közönséges szépfíú vált volna belőle, semmi más, így azonban az örökös védekezésben élő ember természetével, érzelmileg kissé rideg, érzékileg kissé hideg, minden kicsapongása ellenére az! Am nagyon okos, mintha e testi forma adottsága által visszavonulásra kényszerítve olyannyira fölerősödött volna gyengédségre vágyó, de gyengédségre képtelen figyelme. . .*”

Ezeket a sorokat számtalanszor újraolvasva, az járt a fejemben: nincs, nem lehet megíratlan, megírhatatlan egyéniség ezen a földön. Mert az egyszerűek, áttekinthetők mellett a legbonyolultabb lelkek is tollvégre kerülnek előbb-utóbb. És ilyenkor úgy érzem: mégis hatalom az írás. Lírában persze, nehezebb *personát* teremteni, a terjedelmet az intenzitásnak kell pótolnia.

M Ű T E R E M

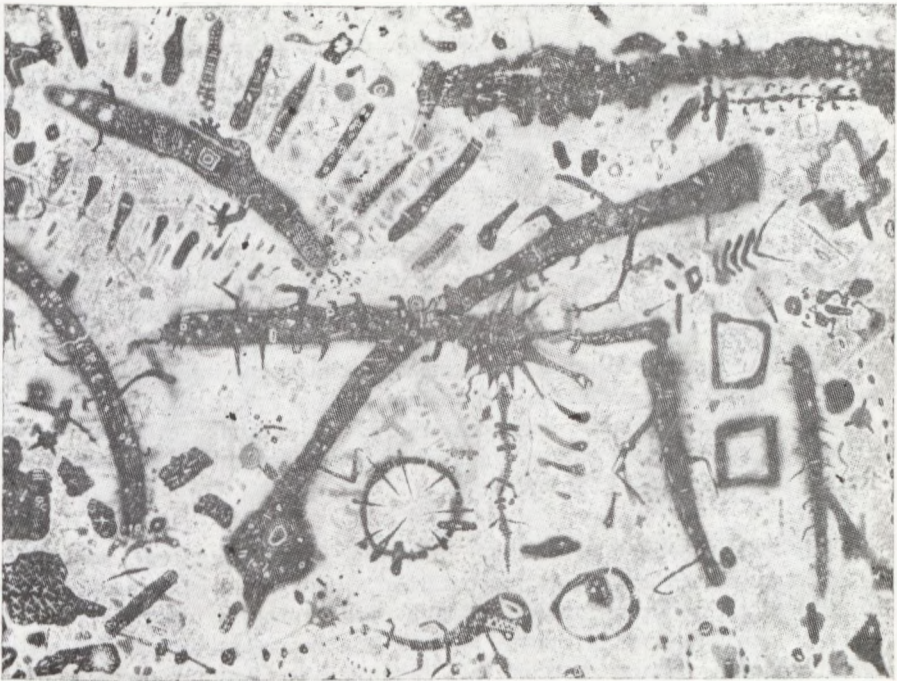
LÓSKA LAJOS

Három művész — három mű

Napjainkban mélyreható átalakulás zajlott le és zajlik a hazai képzőművészetben. Már nem beszélünk egyetlen hegemon ábrázolásmódról, mint például a hatvanas években a posztimpresszionizmusról, az összképet a stílusok és szemléletmódok sokszínűsége határozza meg, amin belül természetesen megfigyelhetők bizonyos erővonalak, csomópontok. Úgy tűnik, visszaszorulnak az avantgarde törekvések, jelentősen csökken a szerepe a pop arttól ösztönzött, a mű tárgyvoltát hangsúlyozó, a hulladékot, a civilizáció kacatjait felvonultató alkotásmódnak. Elorvadásban vannak, vagy stagnálnak, a minimal artos, az újonstruktivista és a konceptualista tendenciák. Tért hódít viszont a modern művészet emlékeztetkiesését megszüntető, az archaikus és klasszikus művészettörténeti motívumokat akár hommage-ként, akár parafrázisként feldolgozó irányzat: a tranzavantgarde. Hogy a hagyományok, a különböző művészettörténeti stílusok vállalása, illetve felhasználása újból előtérbe került a művészetben, ez az analízáló, antiesztétikus irányzatok kifulladásának a logikus következménye. A részekre bontás egy fokon túl, értelmét veszti, ismét kitágul, gazdagodik a képzőművészet formavilága és témaköre. Többek között ezért született meg a posztmodern építészet, szobrászat és festészet, mely irányzatok szerepe végső soron meghatározó napjaink képzőművészetében. A hagyományvállalás, a folytonosságtudat megerősödése, a művészettörténeti stílusok és korszakok beépülése fordulatot, változásokat eredményezett a modern képzőművészetben. A posztmodern szemlélet szakított a század tízes évei óta élő és a hetvenes évekig fontos szerepet játszó avantgarde felfogással, mely a minimal és a koncept arttal eljutott a végső redukcióig, de a hegeli jóslattal ellentétben a művészet nem szűnt meg, sőt, újjászületett, talált egy új formát, amelyben megvalósíthatja önmagát.

A new wave alkotások mellett természetesen többféle műfajban és kifejezőmódban is készültek és készülnek művek. E sokszínűséget bizonyítandó, három eltérő szemléletű és különböző anyagokkal, technikával dolgozó alkotó egy-egy munkáját szeretném bemutatni. E három képzőművész festményét, szobrát és installációját sem stílárisan, sem tartalmilag nem kapcsolja egymáshoz semmi igazán. Csak egyvalami emeli egymás mellé őket: a minőség.

SZIRTES JÁNOS: *A nagy kép*, textilfestés, 182x280 cm, 1984. Szirtes alkotói útja is azt a fejlődésvonalat követi, amit a nyolcvanas évek legele-

jétől számos hazai avantgarde művész pályája mutat. A konceptuális (*Erdély Miklós*), vagy újkonstruktivista (*Bak Imre, Nádler István*) kifejezőmóddal dolgozók közül sokan stílust váltottak és eljutottak a transzavantgarde-ig. Ez történt az akciókat szervező, rendező, de klasszikus műfajokban is tevékenykedő, festményeket és grafikákat is készítő Szirtes János esetében.

Az újfestőiség megjelenése a hazai képzőművészetben különbözik más országokban történő elterjedésétől. Magyarországon előbb volt meg az irányzat elmélete, és csak ezután születtek meg az ebben a felfogásban készült művek. Itthon tehát mintegy belenőtt a más szemléletet valló avantgarde a transzavantgarde-ba, annak ellenére, hogy a két kifejezőmód sok mindenben különbözik egymástól, a stiláris kérdéseken túl, olyan jelentős szemléleti kérdésekben, mint a történelem, illetve a művészet folytonosságának a megítélése.

Szirtes János az elsők között csatlakozott az új irányzathoz, a transzavantgarde kiállításoknak szinte mindegyikén részt vett. Ott volt 1984 tavaszán az újfestői kifejezőmóddal dolgozó művészek első csoportos, viszonylag szűk körű és szinte kritikai visszhang nélküli tárlatán a pécsi galériában, szerepeltek művei a néhány nappal később a Fészek Művészklubban nyíln, és természetesen részt vett az igazi sikert hozón, a *Frissen festve* címűn. Szirtes ez utóbbi tárlaton bemutatott munkája az *Inkák kincse* (1984.) szemléletileg és stilárisan is érezhető rokonságot mutat az 1984-es Stúdió-kiállításon szereplő *A nagy képpel* (1984). Mindkét festmény magán viseli a transzavantgarde meghatározó jegyeit, a művészet-

történet, a népművészet elemeinek a kompozícióba való beépítését, illetve az újszubjektív-expresszív előadásmódot. Az *Inkák kincse* nemcsak címmel, hanem a képfelületen megjelenő motívumokkal is utal a prekolumbián művészetre. Ugyan e kultúrkörre való hivatkozások, továbbá az absztrakt expresszionizmust, a gesztusfestészetet idéző kifejezőmód jellemzi *A nagy képet* is. De ez utóbbin az indián kultúrkörbe tartozó jelek megjelenése már szinte formális, hiszen a festmény lényegét a gesztusok ösztönös hömpölygése és a színek tobzódása adja. Ha Szirtes kifejezőmódjának rokonait keressük, elsősorban A. R. Penck művészetében a gesztusfestészetben találjuk meg, továbbá a városi folklór falifirkáinak, spray-vel fújt ábráinak a világában. A fehér vászonra felhordott, nagyrészt fújt, színes gesztusok nyugtalan formáik és erős szíkontrasztjuk révén, egyfajta vibrálást kölcsönöznek a festménynek. Mindezt, a formák és színek spontán áradását, a természetességet és az önfeledt játékosságot a nagy méret aláhúzza, kiemeli.

Szirtes János legújabb festményeinek és grafikáinak stiláris jellemzői alapján a transzavantgarde szubjektív, újfestői, formailag a gesztusfestésztől merítő alkotói közé sorolható.

TORNAY ENDRE ANDRÁS: *Kötődés*, fa 77x80x30 cm, 1984.

A hazai művészetben egy meghatározó, színvonalas irányzatot képviselő, a népi tárgy- és formakultúrából, a prehisztorikus művészetből, valamint a népi építészetből merítő alkotók legtetszesebbjei között tartjuk számon Tornay Endre András, aki faházak összeillesztett grendáinak, a székelykapuk ácsolt szerkezeti elemeinek átértelmezett formáiból építi fel plasztikáit. (*Virrasztók*, 1982). Tornay érdeklődési köre, formavilága és anyagválasztása – mindketten fával dolgoznak – rokon e kifejezőmód másik jelentős képviselőjének, Samu Gézának művészetével, de el is tér tőle. Samu felületkezelése hangsúlyozottan darabos, elnagyolt, Tornayé finomra megmunkált, csiszolt, artisztikus. Samu egy az egyben is felhasznál tárgyakat szobrai készítésénél, Tornay a legritkább esetben indul ki direkt motívumokból, nem épít be „talált tárgyat” kompozícióiba.

Az Erdélyből származó Tornay Endre András, a hetvenes évek második felében Magyarországon érett igazán művésszé. Fém szoborkísérletei után az *Ünnep* című munkáján már saját hangján szólal meg és az anyagot – a fát – is megtalálja, mellyel legjobban ki tudja fejezni magát.

A *Párkák* (1983) című szobrán, a már néhány mondattal jellemzett formaelemekkel dolgoz fel eredeti módon egy mitológiai témát. Stilizált kétkerekű kocsin keretben három gömbölyített végű oszlop áll. A három oszlop mindegyikéről fából faragott lánc lóg le, a végükön korong alakú nehezék. A cím által sugallt mitológiai történetet a szoborra vonatkoztatva: az élet fonalai, láncai. De az alkotás esetében nem a kifejezett „story” az érdekes, hiszen az túl van a verbalitáson. A plasztikai elemek feszültségére, tömörszerűségére, illetve a könnyed mobilis formákra épül a mű: a behatároló forma, a keret által rögzített, hangsúlyozott három oszlop erős sugároz, szemben a lelógó falánc esetleges, amorf alakzatával.

Az 1984-es Stúdió-tárlaton kiállított *Kötődés* (1984) című faszobra, mint címe is mondja, a valahová való tartozásra, a valamihez való kötődésre utal. Természetesen a plasztika nyelvének ilyen direkt, a címből kiinduló

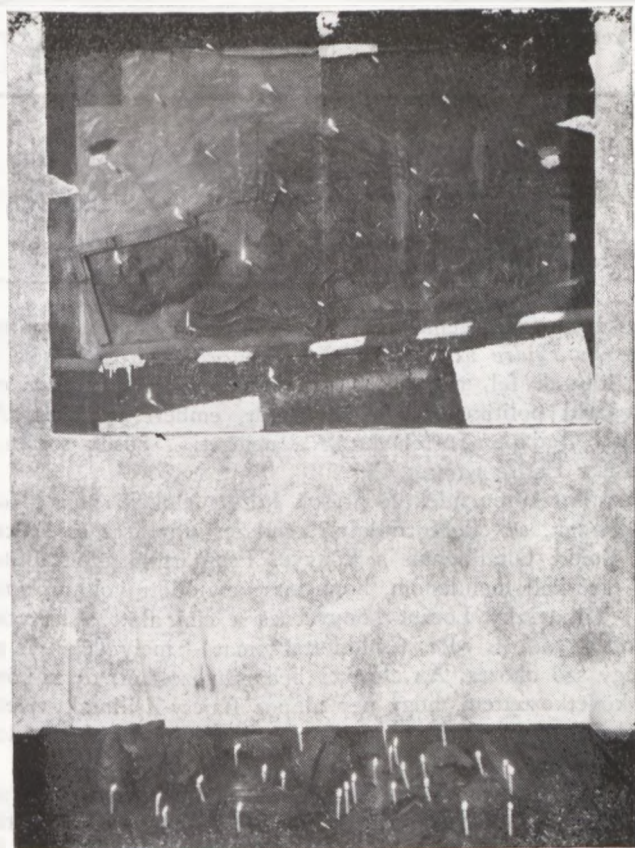

„Lefordítása” óhatatlanul is mondanivalójának a leegyszerűsítéséhez vezet. Mielőtt véleményt alkotnánk róla, vizsgáljuk meg alaposabban a szobrot. S bár leírása bizonyos szempontból kicsit már értelmzése is, azért megpróbálom a munkát a lehető legsemlegesebben bemutatni. Egy deszkalapra emlékeztető talapzatról két majdnem függőleges, egymástól eltérő irányba dőlő pózna és egy félkorong forma emelkedik ki. Mindhárom fo-

nállal egymáshoz kötött tárgy, jellegében és funkciójában más és más: az első, a legmagasabb, egy felül vékony, majd kiszélesedő, aztán ismét elvékonyodó figurára, vagy árbocra utal, ez hozzá van erősítve egy póznához, amely mintegy segít fogva tartani a félkoronggal együtt. A látogatónak, ha hosszabb időt tölt a szobor előtt, az első asszociációja egy vitorlás hajó: a két vékonyabb függőleges rúd az árboc, a harmadik, masszívabb forma a hajó tatja. De egy idő múlva ezt a felvillanó képet elvetjük, hiszen a cím is mást sugall, és így eljutunk egy kőhöz kötözött alak képéhez. A kompozíció elején magasodó, kifelé dőlő figura el akar szakadni az őt fogvatartó, ugyanakkor a kompozíciót is kiegyenlítő félkorongtól. A két tárgy között levő cövek összeköti a két, tömegében ellentétes formát, ugyanakkor segít visszatartani az eliparkodó, stilizált figurát. Számptalan dologhoz köthet az ember: egy eszméhez, a kedveséhez, a szülőföldjéhez, de akár egy hétköznapi tárgyhoz is. Az elszakadás kínját és a maradás terhét egyaránt sugallja a szobor, illetve éppen azt az érzékeny egyensúlyi helyzetet rögzíti, amikor még nem dőlt el, mi történik majd: elszakad a szál, fellazul egy beidegződött kapcsolat, és új irányba indul el valaki, levette minden terhét, de ugyanakkor kiszakad a megszokott biztonságos helyzetből; vagy esetleg túl szorosak a kötöttségek és örökre ott marad a figura, minden terhével együtt, esetleg e terhét vonszolva lép tovább?

A munka azért tökéletes, mert mindezt az érzést a formákkal, az arányokkal és a tömegekkel tudja érzékeltetni.

JOVIÁN GYÖRGY: *Mediterrán szertartás*, vegyes technika, 140x180 cm, 1984. Jovián György tevékenysége a hazai képzőművészetnek a pop artban gyökerező, a pop művészet által megtermékenyített vonulatához kapcsolódik. Ide köti anyaghasználatát, felületkezelését, dolgozzék bármilyen műfajban, készítsen rajzot, festményt, vagy installációt. Jovián művészte tehát a *Lakner László* munkásságáig visszamenő újtárgyas kifejezőmóddhoz köthető, de nem közvetlenül, hiszen az Erdélyben élő alkotó csak a hetvenes és a nyolcvanas évek fordulóján Budapestre kerülve kapcsolódik be igazán a magyarországi művészeti életbe, ahol viszont kiforrott stílusával, kitűnő rajzkészségével, hamar felhívja magára a figyelmet. Az 1982-es salgótarjáni országos rajzbiennálén szereplő, az elmúlásnak emléket állító munkája az *Exitus* (1982), majd az 1983-ban készült *Magánpiramis* még a közvetlen pop art hatást, a tárgyias szemléletből való konkrét kiindulást tükrözik. Az 1984-es Stúdió-kiállításon bemutatott *Mediterrán szertartás* (1984) viszont már az újtárgyas szemlélet és a transzavantgarde ideáloknak az összefonódását, egyéni hangú műben való ötvözését példázza. A nagy méretű installáció felső része falra akasztott plasztikus kép, a tépett, enyészetet, elmúlást idéző felületből egy antik fej emelkedik ki. E múlt előtti tisztelgés, az antikvítás témává emelése már az újeklektika sajátja. A falra függesztettel egyenlő nagyságú földre fektetett reliefen a már bemutatott téma kiálló megrongálódott antik szoborfej, a test részére utaló töredékek, illetve a pop artos, plasztikus háttér a múltnak és a tárgyaknak ez az ötvözése jellemzi a munkát. A direkt kifejezőmód mindenképpen előnyére válik az alkotásnak, mert meggyőzővé, szinte életszerűvé teszi a bemutatandó tárgyát. A hommage-jelleget alá-

húzza, gyertyákat is állított kompozíciójára Jovián György. Emlékezés, tiszteletadás tehát a *Mediterrán szertartás*. A művészettörténet modern művészet által történt újrafelfedezésének az emlékműve, melyen Jovián a színekben és formákban gondolkodó képzőművész a hétköznapi tárgyak és anyagok direktsége, nyersége segítségével idézi meg az antikvitás szellemét.

A festő-grafikus munkásságát a transzavantgarde-nak nem a szubjektív-expresszív, elsősorban a piktúrában hódító válfaja termékenyítette meg, hanem az újklektikához közel álló, személytelenebb, hangsúlyozottan a történelemre, a különböző stíluskorszakokra építő ága.

A bemutatott három eltérő módon kiteljesedő művészpálya, illetve ennek a dolgozatban vázolt egy-egy konkrét állomása, azt dokumentálja, hogy a sokszínűség, az egymás mellett létező kifejezőmódok, az egyéni kezdeményezések biztosítják a modern magyar művészet ideális fejlődését, csak ebben a légkörben születhetnek valóban színvonalas alkotások, csak egy nyitott, nem monolitikus művészet lehet a minőség garanciája.

TÖRTÉNELMI FIGYELŐ

Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky Írások tőle és róla

1986-ban országszerte megemlékeztek az 1944 karácsonyán mártírhálált halt *Bajcsy-Zsilinszky Endre* születésének 100. évfordulójáról. Írások, emlékműsorok tucatjai idézték fel, méltatták az ellenforradalmi rendszer egyik legismertebb ellenzéki politikusának pályafutását, emberi arculatát. A centenárium alkalmából Budapesten felavatták a nemzeti hősök sorába emelkedett Bajcsy-Zsilinszky Endre szobrát.

A Bajcsy-Zsilinszkyre emlékező írások között előkelő helyet foglal el *Tilkovszky Loránt*nak, az ellenforradalmi rendszer története és Bajcsy-Zsilinszky munkássága ismert kutatójának a könyve. Fenntartom ezen állítást még akkor is, ha azt kell mondanom, hogy kissé csalódott voltam, amikor először nyitottam ki Tilkovszky Loránt könyvét és a cím alatt a következő alcímet olvastam: *Írások tőle és róla*. Csalódottságomat – mely végül is gyorsan elmúlt – a négy szó okozta. Az előzetes beharangozókban, de a kötet címlapjából is arra következtettem, hogy egy alapos Bajcsy-Zsilinszky életrajz olvasójává válhatok; de mint kiderült, erre még hosszabb-rövidebb ideig várnom kell.

Tilkovszky Loránt munkájában nem a szerző (szerkesztő?) rajzolta meg Bajcsy-Zsilinszky Endre portróját, hanem Bajcsy-Zsilinszky Endre egykori – eddig csak részben publikált – írásai mutatják be a politikus, a közéleti ember arcát.

A Tilkovszky Loránt által közreadott írások a második világháború éveiben keletkeztek. Többségükben vezető politikusokhoz, katonákhoz, közéleti személyiségekhez írt memorandumok, de megtalálhatóak közöttük el nem hangzott beszédrészletek, naplófeljegyzések is. Valamennyi dokumentumot színvonalas bevezető és bőséges jegyzetapparátus tesz teljessé.

A közreadott egykori írásokból megismerkedhetünk azokkal a politikai küzdelmekkel, amelyeket Bajcsy-Zsilinszky Endre folytatott a háború ellen, a független Magyarországért, a nemzetiségiek egyenlő jogaiért, a magyar nemzet becsületén esett foltok eltüntetéséért. Annak ellenére, hogy azt mondhatjuk, Bajcsy-Zsilinszky Endre következetesen és szívósen küzdött a maga igazáért, elítélte a törvénytelenégeket, nem mindenben látta világosan a helyzetet. Külpolitikai és katonai kérdésekben megfogalmazott véleménye nem egy esetben figyelmen kívül hagyta az adott időszak realitását. A politikai, gazdasági és katonai problémák megoldását – eléggé leegyszerűsítve a fogalmazást – a magyar politikai és katonai vezetésnek az „árjaktól” – értsd német származásúaktól – való megtisztításában látta. Természetesen ettől, illetve ennek a jelzőnek a használatától minden olyan esetben tartózkodott, ha az egyébként „árja” politikus, vagy katona – például *Keresztes-Fischer Ferenc* belügyminiszter, *Csatay Lajos* honvédelmi miniszter stb. – „jó magyar ember” volt.

Nem kívánom minden esetben kétségbevonni Bajcsy-Zsilinszky Endre megállapításainak igazát, de úgy vélem, Magyarország második világháborús szereplését, politikai és gazdasági lépéseit az „árja kérdésből” levezetni a problémakör leegyszerűsítése, csakúgy, mint megállni a Szovjetunió elleni hadhaladás körülményeinek vizsgálatában a törvénytelenység hangoztatásánál. Mivel mindkét említett kérdés rendszeresen vissza-visszatér Bajcsy-Zsilinszky Endre Tilkovszky Loránt által közölt írásaiban, kiemelését ezért tartom fontosnak – és talán írásomban ezért szorul háttérbe Bajcsy-Zsilinszky Endre egyéb, mindenképp figyelemre méltó gondolatainak ismertetése. Egyben ezek azok a (csak részben) Bajcsy-Zsilinszky-i eredetű gondolatok, amelyek napjaink publicisztikájában, de egyes történészek írásaiban is továbbélnek. Megítélésem szerint elődeink munkásságát, emberi nagyságát tisztelnünk kell, de megállapításaik kritikájától nem szabad eltekintnünk.

Úgy vélem, Tilkovszky Loránt túlzottan is tisztelte a centenáriumi évfordulót és csak a legszükségesebb esetekben mutatott rá Bajcsy-Zsilinszky el-képzélcinck, véleményéncnk hibáira, támadhatóságára. A kötet szerzője arra törekedett, hogy az ellenforradalmi rendszer egyik legkiemelkedőbb ellen-zéki politikusának második világháború alatti állásfoglalását, politikai szereplését bemutassa, az általa készített írások tükrében. A kötet szerzőjének (szerkesztőjének?) ezek az elképzélcsei – úgy vélem – megvalósultak, még akkor is, ha mint olvasó szívesen vettem volna más dokumentumokat, szélesebb idő-határokat a kötetbe.

Ez az érdekes és fontos „dokumentum-tanulmánykötet” bizonyára sokunk számára jelentett hasznos olvasmányt, még akkor is, ha velem együtt mások is eligazítónak minősítettek volna egy Bajcsy-Zsilinszky Endre emberi arcát bemutató, politikusi pályafutását részleteiben is értékelő életrajzot, hiszen nem biztos, hogy mindenki előtt ismeretes az a nagyívű és ellentmondásoktól nem mentes életút, amely az *Áchim András* meggyilkolásában való részvételtől, a szegedi Nemzeti Hadseregen át, a Fajvédő Párton keresztül a Független Kisgazdapártig, a következetesen vállalt ellenzéki politikáig, a nemzeti ellenállás szervezéséig és a sopronkőhidai mártirhalálig vezetett.

Bajcsy-Zsilinszky Endre emberi és politikusi – tévedésektől és hibáktól ugyancsak nem mentes – életútja, nagysága csak így érthető meg igazán, így lehet a „hős”-ből mindenki számára „ember” az ember.

Nem érezném teljesnek írásomat, ha eltekintenék attól a néhány (és sajnos, számos történeti és publicisztikai munkában is visszaköszönő) apró hiba fel-émrlítésétől, amely nagyobb figyelemmel elkerülhető lett volna.

Első helyen említhető *Nagy Vilmos* és *Miklós Béla* nevének „következetesen” nagybetűvel írt nemesi előnévvel történő használata – *Nagybacsoni* Nagy, *Dálnoki* Miklós. Ugyancsak rendszeres a *honvéd vezérkar főnöke* elnevezés helyett a *vezérkari főnök* megnevezés használata, jóllehet a két fogalom teljesen mást takar. Legsajnálatosabbnak a *Magyar Frontban* aktív szerepet betöltött legitimista *Kettős Kereszt Szövetség* nevének elírását tartom, mely a könyvben mint *Kettős Kereszt Vérszövetség* jelenik meg, pedig ezen utóbbi szervezet a huszas évek eleje tucatnyi titkos társaságának egyike volt és a második világháború alatti magyar ellenállási mozgalomhoz nem sok köze volt. A jelzett apróságok nem vonnak le Tilkovszky Loránt könyvének értékéből, de ismételten felhívják a figyelmet, hogy ilyen típusú munkák esetében szerzőtől, szerkesztőtől egyaránt nagyobb pontosságot várunk, mindannyiunk érdekében. (Kossuth)

SZAKÁLY SÁNDOR

MÉRLEGEN

Verseskötetről verseskötetre, a költészet napjától az ünnepi könyvhétig

Költészet napja – 1986. E József Attila emlékét idéző napon – a kialakult hagyományokhoz illően – két ismert „közéleti költőnk” jelentkeztetett válogatott verseivel (Garai Gábor: *A tiszta zengés*; Szépirodalmi, 1986; Baranyi Ferenc: *Valami mindig közbejön*; Zrínyi, 1986). Életkoruk szerint alig nyolc-kilenc év választja el őket egymástól; tudatunkban mégis két különböző korszak reprezentánsaiként raktározódtak el: Garai az 1958-as *Tűztánc*cal vált ismertté; Baranyi viszont a hatvanas évek első felében volt az értelmiségi ifjúság „Villonosan merész” dalnoka. Aztán az utóbbi két évtized „költészeti szenzációi” mintha feledtették, sőt eltemették volna akkori lázadó, újat teremteni akaró lendületüket. . .

Garai Gábor 1961-ben írt nagy verse: a (tankönyvekbe is bekerült) *Tiszta szigorúság* – az idők folyamán *Tiszta zengés*sé finomult. A költő most a „benső ligetek” meghitt tájaira csalogatja a szavára odafigyelőket: talán az ezerhangú-czerszinű madársereg „összhangzatba” olvadó csicsergése elnyomja a lápi békák „csúf vartyogását.” A kor, amelyben született, s élnie adott, Nessos-ingként tapad rá: „akár a sorsom, egy velem”. Az *Égő ing* című ciklus verseinek tanúsága szerint a költőnek rengeteg kínzó társadalmi élménnyel kellett megbirkóznia, s most –, mint egy-

kor *Sebők deák* (azaz Tinódi Lantos Sebestyén) – lélekben magára hagyatva járja útját. Közvetlenül a ciklushoz kapcsolódnak – mintegy keretbe fogva a személyesebb problémákkal vívódó *Fajsúly* és *Novemberi szél* című ciklusokat – a *Luther-monológok*, amelyek a küzdelem kezdetétől a kivívott győzelemig, majd a „hatalmi pozícióba” került, és az elért eredményeket veszélyeztetni már nem akaró ember belső dilemmáinak feltárásáig ívelnek. Ugyanez a pszichikai dráma bomlik ki a kötetet lezáró darabban (*A reformátor*): Luthernek be kell látnia, hogy eszményei – az eszmeharc gyakorlatában – erősen megtépázódtak; mégis úgy érzi: „nem tehetett másként”, mint, ahogy cselekedett.

Baranyi Ferenc korábbi köteteinek anyagából egy erősen megrostált, ám annál gazdagabb (csiszoltabb) válogatást állított össze; tematikus ciklusokba szervezve az élet „alappilléreit” adó élményeket és az „öncszmélés” folyamatát. Újraolvasva a jól ismert verseket, úgy tűnik: *érvényességüket mindmáig megőrizték*. Egy igazabb, tisztességesebb – mert emberre szabottabb – erkölcs körvonalai rajzolódnak ki ezekből a versekből. Vasvirág alakját szemünkben a meghittség és a nélkülözhetetlenség csöndes fénye ragyogta körül; az érzéken csengő-bongó-bódító Campanella kontraszt-

jaként ő a „megtartó női varázs” szimbóluma lett. Az út a „foglar-mátkaság”-tól az emberi egyenrangúságra épülő „magánéleti kódex” belülről vállalt, tiszta törvényeinek kidolgozásáig vezet („egy szerelem csak harc árán kapcsolódhat szövetséggé”), ami azóta nemzedékünk megszenvedett-kiküzdött élettapasztalatává mélyült.

Talán éppen emiatt olvastuk megdöbbenéssel a hetvenes évek elején az egyik ÉS-számban a *Valami mindig közbejön* című verset (s íme, most ez emelkedett kötet-címmé!). A „krisztusi életkor” tájékán tudomásul kellett vennünk: a mi nemzedékünk reprezentánsaiban (s bennünk magunkban is) megbicsaklott a prometeuszi lendület. Így, a kötet-egészben nézve, másként hat mégis ez a vers: az eszmények és megvalósulásuk kontrasztját a hit és a tennivágyás oldja fel. A *Bettlehemi csillag* ma is süt „álmaink egén”; nem a csillag hazudott – csak mi nem tudtuk a „kisdedet” „királlyá” növelni. Ez a kontraszt hívja életre a *Kalapigazságok* című ciklus ironikus-önironikus miniatűrjeit. „Ladányis” hetykeséggel, ugyanakkor mégis „baranyis” visszafogottsággal mutatja fel költőnk társadalmi-embri valóságunk fonákságait (Önmérséklő, 3+1 magyar igazság, Irka-firka, Rebellis '77 stb.). „Tótágast” állt értékeink karneváli forgatagában, mégis ott sejdíti az értékek megvalósíthatóságának (bármily csekély) esélyeit is (Mefisztótágas).

A kötet záróciklusa (Rekviem a jövőért) a nemzedéki és egyéni *önismeret* nagyívű szintézisverseit fogja össze. Kiemelkedik közülük a tizenöt részes „mesterszonett”: *Kergetőzés a változó szelekkel*, melyben a háborútól a „fényes szellők” lengedezéséig, majd a „fénytelen szellők” hátborzongató dider-

géséig egész legújabb kori történelmünk feltárul. A háttérben itt is a dolgok „helyreigazodásába” vett hit munkál: „...subát dobott ránk a jobb jövő, s ez a suba szakadtan is melenget”.

A nép – bárhányszor kelljen is csalódnia – *bisz* abban, hogy végre *valóban* maga veheti kezébe sorsát.

Ugyancsak „költészet-napi meglepetés” volt *Esiki László* (a romániai magyar ún. „Forrás-nemzedék” másodhullámával induló költő) *Kisértetbajó* című kötete (Magvető, 1986). A „hajón” együtt utaznak nemzedéke legjobbjai – köztük a „hősi halottak” is: „Szisz, Kobak, Gizi és a többiek... N. Kálmán előbb, B. Pali utóbb, F. Pista, B. Laci már eljutott...”. A megmaradtak „a halál telefonszámát” sorra hívják, s igyekeznek megőrizni hűségüket nemcsak nemzedékük eltávozottaihoz, hanem a nagy költő-elődökhöz is, a „végleg-biztosak”-hoz, a „nem változókhöz”: a rég halottakhoz (Balasi, Mikes Kelemen, Petőfi, Ady, Radnóti, Lorca stb. – ők a „mértőföldkövek” a Költészet egén; hozzájuk kell az élőknek önmagukat mérniök).

A történelem „Szküllä-Kharübdisz” sziklaszorosába szorulva, ez a nemzedék igyekszik *megérteni* sorsát, helyzetét. Az utódokra a *tisztánlátás igényét* kívánja örökül hagyni: nehogy feladják utolsó – egyetlen – fogódzójukat: a *történelmi, közösségi tudatot*, mert anélkül a biztos halál vár rájuk. A *Majális* című rész versei szinte kivétel nélkül e kérdés körül forognak. Az *Újraszülöföld* című részben pedig Csiki László megkísérli újra-

értelmezni – helyesebben: a szét-
hullt „tükörcserepekből” újra ösz-
szeállítani – konstans, semmi áron
fel nem adható, legfontosabb érté-
keinket. A versek egy részét szel-
lemi szövetségeseink (Méliusz
József, Székely János, Farkas Ár-
pád, Szöcs Géza stb.) ajánlja;
egész ciklust szentel a nemzedék
két „hősi halottjának” (A Szilágyi
Domokos földrész felfedezése;
Koszorú Hervay Gizella körül).
Tudja: az Élet Várának akkor is
állnia kell, ha mindannyian Kőmí-
ves Kelemenné sorsára jutnak.
Fájdalmas kényszerűség, történel-
mi parancs ez, ami elől nincs kité-
rés. „Szavaimmal, fehérr botokkal /
kopogtatom egy templom falát. /
Ide egy mérsáros költőzött: / Csú-
pa hús és eltört csigolyák” (Büvö-
patak) Lehajtott fejjel, némán tu-
domásul veszi a költő: számára
sincs (nem lesz) menckvés. „Rá-
omlik a falbúvó patak.”

A „költészet-napi” újdonságok
között egy furcsa című antológia is
szerepelt: *A költészet másnapja*
(Kozmosz Könyvek).

Az elmúlt másfél évtizedben
hozzászoktunk a fiatal költők raj-
ban fölrepüléséhez: közülük néhá-
nyan aztán valódi szárnyakat nő-
vesztve integrálódtak A költészetbe.
A legutóbbi antológia (Madárúton,
1979) népes csapatából is „befu-
tottak” már néhányan (hogy csak
a legismertebb neveket említsem:
Csordás Gábor, Lezsák Sándor,
Petrőczy Éva, Szervác József, Szká-
rosi Endre, Tóth Erzsébet, Zalán
Tibor). Nagyjából velük egykorú-
ak a most indulók is – három „iga-
zán fiatal” kivétellel (*Lázár Jú-
lia és Filip Tamás* 1960-ban, a
hamvasan ifjú *Szilágyi Eszter Anna*

pedig 1964-ben született). A töb-
biek túl vannak a „krisztusi élet-
koron”, születési évszámuk 1948–
56. között „szóródik”. Már ez a
tény önmagában is elég indok a bi-
zarr címválasztáshoz.

A *cimadó vers* a „csapat” egyik
legérettebb, legkiforrottabb egyé-
niségétől: az 1949-ben született
(tehát 37 éves) *Marno Jánostól*
származik. A költő (nemzedéktár-
saival együtt, talán éppen a fe-
jükre mért túl sok és túl erős ütés-
től kábultan) „másnaposan”, ön-
magát a „közölhetőség” szintjére
lefaragva, némi szegycenkező esdek-
léssel áll olvasói és bírái elé: „csak
ne élőszóban követeljük a vissza-
vonulást!” Tudja: nincs sok vá-
lasztási lehetősége: „ha küzd, hát
abba –, ha pedig kibékül: ebbe
fog belehalni”, – amint azt egyko-
ron József Attila megfogalmazta
– előttük, értük, helyettük (is).

A fent említett három – való-
ban fiatal – költő még nem ismeri
e dilemma *mélységeit*. Azt hiszik,
ha „okosan”, óvatosan”, „terepszí-
nűen” fogalmaznak, elkerülhetik
ezt a sorsot. Megrendítő, ahogyan
a még szinte „gyermeki” Szilágyi
Eszter Anna óvó-figyelmeztető „le-
veleket irkál” József Attilának:
„holtában tanítom hosszában fe-
küdni / két sinszár között mozdu-
latlan”.

E nemzedék szemsugarából (mi-
nél idősebbek, annál inkább) el-
tűnt az eddig *biztosnak* remélt jö-
vő. Ezért inkább a múltat faggat-
ják. Fellazítva tér és idő kereteit,
„az érdes századok végtelen szél-
fúttá alagútjaiba” alámerülve, igye-
keznek újrafogalmazni a személyi-
ség mélyebb régióira vonatkozó sza-
badság-képzetet. Álmaikban illat-
tá – örvénnyé – halhatatlanná és
mindenhatóvá válnak; ébren a va-
lóságban, „takarék-kapcsolatokban”,
„visszafogott lángon” égnek, „záró-

jeltek közt forgolódva”, „feszésre húzott arccal” (*Fabó Kinga, Endrődi Szabó Ernő* versei).

Ez a „megkötözött lábú”, a Történelem alakításából – egyelőre – kirekesztett nemzedék minden „Emberi” élményt felfokozottan, a magánélet síkjára transzponálva akar megélni; s voltaképpen ebből fakad fullasztó „bezártság”-érzete (*Holló András: Utazások egy helyben, Testamentum; Kelényi Béla: A ZÁR; A kapu helyén – részletek egy nagyobb szabású versciklusból; Tasnádi Attila* itt közölt versei).

Az 1956-ban született *Garaczi László* keresetlen szókimondással vonja le a „tanulást”: „Jobb, ha befogom a pofám... ebben a kékre-zöldre simogatott életben”; s csak álmaiban gondol hőstettekre (Elbá-nok a medvékkel). Valójában tudja: ilyesmire soha nem lesz lehetősége (A szinkópa-hal rejtély, A szinkópa-hal útja a belátásig és az Egyig stb.).

Csoda-e hát, ha „másnaposak”? Közérzetüket talán legpontosabban *Bodor Béla Utak és ajtók* című verse fejezi ki. Az út, amelyen járni szerettek volna – nincs sehol; s, ha kínnal-verítékekkel ők ki is tapossák az ösvényt, nincs, aki kövesse őket –, s ha mégis akad(na), az oly messzire elmarad, hogy „nem bevárható”. S ha mégsem vesztek el bátorságukat, és mennek útjukon – hová jut(hat)nak? „Nyitott tér” várja őket, „a tájékozódás legalapvetőbb műtárgyai nélkül”. A *valódi tágasságról*, a téren túli Végtelenről csak sejtésük van: „a falak mögött van minden, ami különbözik ettől az úttól.”

Golgotajárás ez bizony! a megváltás reménye nélkül. E nemzedék *valódi arányait*, költői felkészültségét s a megbéklyozottságból fakadó tétováságát *Algol László* – még itt is csak részleteiben közölt! – vers-

folyama sejteti. A cselekvési lehetőségétől, a *jelenlét biztonságától* megfosztva, valamiféle kínzó elkésettudat bénítja őket: „meg nem történt beavatkozás riasztó sebhelye a tartósított felületen” – éget és fáj; s nem tudnak rá gyógyírt. Egyfajta quasi-léttudat alakult ki bennük: azonosulni nem akarnak a számukra kijelölt létkeretekkel; de teljesen elszakadni sem mernek azoktól. „Lebegnek” a Semmiben.

A nemzedék „*sorstörténetét*” – véleményem szerint – legpontosabban *Szikra János* monumentális, tökéletes formafegyessel szerkesztett polifon verskompozíciója, a *Fekete doboz* tárja fel. Rejtjeles –, de valójában könnyen dekódolható üzenet ez álmaikról, kudarcaikról, töprengő vívódásaikról, a Jövőért – önmagukért s az utánuk jövőkért – érzett felelősségtudatukról. Va-jon remélhetnek-e meghallgatást? Ők már iskolás korukban – „a tiki-taki játék javában dívott még!” – beneveztek a „rokkantkocsihajtóvilágbajnokság”-ra, ahol a staféta-váltó jelszó: „memento mori!” Néhányan közülük a hetvenes évek elején, az ifjúkor küszöbén „kiléptek” a sorból, s aztán jöttek a levelezőlapok: „*Otthon leszünk, mire az első hó lebull...*” A tipográfiai kiemelések is érzékeltetik: a gyermekkori „tiki-taki” ekkorra már monoton és könyörtelen végzetjättékká változott („*eltalál engem is előbb-utóbb az örök TAKI!*”). A Himnusból beépített részletek kitágítják a versvilágot, s a jelen égető kérdései a történelmi folyamatba ágyazódnak. Így a vers nemzedéki sorstörténetből fokozatosan történelmi tablóvá szélesül; a jelenre rávetítődnek a múlt – a háború, a társadalmi katasztrófák – képei; a tipográfiailag is széttördelt segélykiáltás, a dadogást vizuálisan is felidéző kétségbeesett üzenet („...ott-

hon leszünk...”) halálsikolyként jut el hozzánk. Az „Ejh kiskácsa...” című betétrezsről fájdalmas sóhajtásként perel az eltűnt otthonosságért (hová lett az anyácska?...”), majd egy ironikus kép megidézi a (közeli)múltat, mikor „ököllel idomítottuk emberarcúvá a demokráciát” (Ballada az igazi időkről). S a jelen? az „utolsó előtti társadalom”? (egy lépésnyire az „utolsó társadalom”-tól, a kommunizmustól!): a feloldhatatlan paradoxonok világa. Ezért lett e nemzedék *létállapota* az „ideiglenesség” és az „idegenség”, s bárhol jár, reménykedő reménytelenséggel üzeni: „...otthon leszünk...”

Úgy hiszem: e nemzedék nagyobb odafigyelést, több törődést érdemel. Költői csupán *kifejezik* azt, amit a többiek is megélnék-éreznek-gondolnak.

Könyvbét 1986. Kálnoky László megrendítő posztumusz kötete (Hőstettek az üllőkádban, Magvető) és *Orbán Ottó* Összegyűjtött versei mellett a Parnasszusra érkezett költőnőink (*nőköltőink!*) léptek elének életösszegző kötetekkel. Most csak róluk szeretnék szólni, talán némi „nőies” elfogultsággal.

Nemes Nagy Ágnes klasszikus méltóságú versválogatása bizonyítja: ő már felért ama Hegyre, amelynek magaslatán századunk legnagyobb szellemeit látja és látatta szép esszéiben (Adyt, az „égi-lovast”, Babitsot, a „hegyi költőt” Kassákot, az „ősfogalmaknak” új értelmet adó dinamikus erőforrást stb.). Versein kezdettől fogva valami megfoghatatlanul finom éteri tisztaság lebeg. „Fény, fény, napfoltok, illatozó színek / szívem helyén, ahogy szokás – virág” – így jellemzi önmagát már a korai *Napló* című ciklusban. A fegyelmezett formákat át-áttöri a nőiesen rajon-

gó lobogás (*Napló*, Szárazvillám című ciklusok). Néhány makacsul visszatérő motívum –, mint tartópillér a versek szövetében – szintén belső kötődéseiről árulkodik: a ló-motívum például egybekapcsolja az Ady-hagyományt a kassági a nagy sorsszimbólummal („A ló meghal...”); s a képsor egészen a kortárs *Nagy Lászlóig* (Búcsúzik a lovacska) ível. Hasonlóképpen a *tölgy* és a (különféle) *fa*-képzetek (a százados életűek, az örökké új-jászülető, újravirágzó termékenység jelképei) a „tölgyek alatt” pihető *Arany Jánost* és a „százados Fák”-ban megkapaszkodó Kassák Lajost (A tölgyfa levelei) egyaránt elének idézik (A fák, Széndioxid, Diófa, Tölgy, Fenyő, Fügefák stb.) Tőlük tanulja a költő(nő), hogyan teremtheti meg önmagában újra és újra a belső egyensúlyt. A villámszaggatott táj, a megöszült föld és a feldőlt értékek lápjában a „Sziget” hűvös tisztasága után szomjúhozó vágy *Vörösmarty Előszó*jához, illetve a kései Babits fájdalmas-önmarcangoló verseihez csatlakozni vissza.

Az ősi pogány ciklusok (Ekhnaton naphimnuszai, Hindu énekek stb.) pedig a legősibb *arche*-élményekhez kötődnek. Nemes Nagy Ágnes – túl a 60. évén – a földanyával érzi azonosnak önmagát, lelke „ránciban” ott rejtezik a század minden szuverén „nagy szellemének” pokoljárása. A Földanya – az Arche-asszony! – elvisel, elraktároz mindent, s derűs bölcseséggel újraszüli az Életet. Ezért emelked(het)ett a *Föld emlékei* című prózaköltevény szimbolikus kötetcímé, amely mögé a költőnő maga „rejtezik”. Amint a zárórész *Három története* is bizonyítja: egy ember személyes életanyaga „nemzedéki sors-történeté” tárgult: egy darab történelemmé.

„igazodhat” – valamiféle támpont, „híradás a Jövőnek”. Ő ezért kísérli meg „jelekkel teleírni a lapokat”. Így tágul az „itt és most” a Végtelenbe, s lesz a *jelen* a kozmogóniai Idő (az örökkévalóság) egy pillanata: a mi jelenkorunk. Lassan a történelem.

S végezetül néhány szót a *Szép Versekről*. Mintha lassan-lassan itt is lezajlana valamiféle „nemze-

dékváltási” folyamat: az idősebbek közül az igazán jelentősök bentmaradnak, a „kihullottak” helyére pedig belép az új nemzedék. Úgy hiszszük: ez a folyamat *költészetünk valós erőviszonyait* tükrözi; s örvendetes lenne, ha a továbbiakban a „protokoll-lista” helyett az igazán tehetséges (de önálló kötetig még el nem jutott) korosztály legjobbjai is szót kap(hat)nának itt.

G. KOMORÓCZY EMÓKE

„...mindig az élet egészére gondolok.”

Dobossy László: Előítéletek ellen

Összegezőkor legtöbbször szélesebb a horizont; a kiterülő idő nagyobb távlatokat nyit meg. A rendszerező értelem kiemeli az esendőbbet, és figyelmzetően mutatja magasba a megszívlelendőt, a mindnyájunknak fontosat.

Dobossy László esszé- és tanulmánykötete igen gazdag elemzésanyag meghatározott szempontú válogatásának összesítése. A kítűnő tudós, filológus és író gazdag gyűjteménye mindabból, ami innen a környező népekre, önmagunkra és az európai kultúrára kivetíthető, illetőleg ami velük összekapcsolható.

Vizsgálódásai egyformán vonatkoznak mind az írói életpályákra s az egyes művekre, mind az alkotásokat és a népek sorsát mozgató eszmei-politikai-művészeti áramlatokra. – Hiszen hosszú és tanulságos volt az élményekkel teli életút Vágfarkasdtól Prágán át Párizsig és Budapestig; a nemzetiségi irodalom hullámaintól a *Sarló* és a franciák ellenállási mozgalmán át a demokratikus Magyarországig.

A szerző az 500 oldalas művet három szerkezeti egységre bontotta.

Az I. rész a huszítizmus irodalmi visszacsengéséről, *Comenius* hatásáról, *A csebek Magyarországon* téma magyar, szlovák és cseh feldolgozásáról, a két „legnagyobb”: *Széchenyiről és Palackýról* – valamint más XIX. századi irodalmi, történelmi, nyelvészeti és társadalmi jelenségről szól – gondos elemzés, sok összehasonlítás kíséretében.

A II. részben a XIX–XX. század irodalmi, társadalmi-szellemi összetevőiről olvashatunk – leginkább Šalda, Nejedlý, Bartók, Čapek és a Hašek-jelenség kapcsán.

A III. rész a XX. század moccanásait, a „testvérré válás” lehetőségeit, Ady, Móricz hídépítő erényeit, a műfordítások hasznát és a többnyelvűség szorgalmazását elemzi, pártfogolja.

A történelmi-társadalmi témák és korszakok követése, a társadalmi és irodalmi összefüggések boncolása árnyalt és sajátos képet rajzol Közép-Európa szellemi mozgásáról. Ennek a mozgásnak – közvetlenül vagy közvetve – mi magyarok is a mindenképpen részesei vagyunk.

Dobossy esszéi, tanulmányai olyan

szemléletet, felfogást, magatartást tükröznek, amelyek mindenképpen segítik az itt élő népek sorsának megértését, egymáshoz közeledését.

Tanulmányainak kimagasló erénye, hogy *írásaival nem támad*, nem perlekedik, nem akar leleplezni. Csupán gondolkodtatóan töpreng, vizsgálódik, kérdez – s a tanúsító tényeket vallatja. Minden részletet körültekintően megvizsgál, és kimondja az igazságot akár fáj, akár biztató. Nem kerüli meg a Közép-Európában még ma is oly’ „kényes” kérdést: a nacionalizmust sem. Tudja, hogy csak az vezet eredményre, ha mindenki elvégzi a maga álláspontjának becsületes revízióját. Akkor majd megtaláljuk egymás kezét! – Akkor a „póru jár” majd nem „csehül áll” – és a „lustának” nem „magyar betegsége” lesz. Elmosódnak majd ezek a félrehallások, ezek a téves belemagyarázások, általánosítások. S nem lesznek „elfeledett magyarok”, ha megszívleljük *Ján Kollárnak*, a XIX. században Pesten írott szavait: „csak az méltó a szabadságra, aki megbecsüli a másét”.

A szerzőt dicséri az a törekvés is, hogy *minden összefüggést* igyekszik feltárni. A teljesség alapján akarja megérteni a jelenségeket, a műveket. A társadalom mozgása, a politikai helyzet, a történelem, az irodalom, a folklór, a zene – mind, mind hasonló hatást gyakorol ránk és a környező népekre, hiszen mindnyájan és együtt itt élünk Közép-Európában.

Tudja, esszéivel és elemzéseivel bizonyítja, hogy a *kor összeköt*. Azonos korban élő népek eszméi, a kor szellemi mozgalmái összekapcsolják az itt élőket. Akkor is, ha más-más nyelven beszélnek! – Egyébként Dobossy úgy közép-kelet-európai, hogy együttal mindenestül európai is.

Külföldön és itthon egyaránt számon tartják Dobossy *kitűnő elemzési módszereit*. Prágában, Párizsban vagy Szófiában egyaránt elismerik, hogy

pontosan, sokoldalúan, logikusan, következetesen elemez. Tartózkodik a belemagyarázásoktól, az elhamarkodott következtetésektől. A tényeket vallatja, az összefüggéseket vizsgálja, hogy az igazságot kiderítse.

Esszéi, tanulmányai jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy ma Magyarországon helyesebben itéljük meg a cseh irodalom értékeit. Az összevetések, a történelmi párhuzamok és a műelemzések nyomán számos meggondolható tény kerül elénk. Például a huszitizmus visszhangját követve műveivel és vélekedéseivel szóba kerül Palacký, *Havlíček*, *Nejedlý* értékelése – másfelől a krónikaíró *Thuróczy János*, *Székely István*, *Mátyás király*, valamint *Kazinczy Ferenc*, *Katona József*, *Jósika Miklós*, *Kós Károly*, *Németh László*, *Sánta Ferenc* drámája, írása.

Olvashatunk a haladó felfogású Zdeněk Nejedlýről, aki közép-európaian gondolkodva olyan kérdéseket fogalmazott meg, amelyekre igazán csak a mi korunk felel. Dobossy – mint diákja és kortársa – részletesen idézi Nejedlý felfogását a kisebbségi kérdésről és a nemzetiségekről. A sarlósokról szólva Nejedlýnek volt bátorsága kimondani – többek között – hogy „*Különbeknek tartom őket a cseh ifjúságnál, mert volt bátorságuk elszakadni minden hivatalos ideológiától...*”

Érdekes mozzanatokat ismerhetünk meg a morc és bátor esztéta F. X. Šalda életéből és vélekedéseiből.

Többször visszatér a szerző a Hašek-jelenség vizsgálatához. A kötet több tanulmánya részletesen megvilágítja az élvonalbeli regényíró és kitűnő szatirikus művét. Egyébként Hašek jól ismerte a Felvidéket (Szlovákiát), Budapestet, s több bizonyíték alapján az is kiderül, hogy Hašek tudott magyarul is. Tehát az a magyarsággép, amit Svejks tükröz, bizonyos tényismereten alapul – de a célnak megfelelően átszűrten, olykor

torzíva jelentkezik – a mű egész világhoz, helyzeteihez, hangneméhez igazodva. Így ábrázolja a szerző a kelet-közép-európai nemzetek egymás közötti viszonyát, kiszolgáltatottságát.

Külön figyelmet érdemel a Karel Čapek és *Bartók Béla* „szellemi együttműködését” vizsgáló esszé. Megtudjuk, hogy mindketten dolgoztak a *Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottságában*. Kölcsönös rokonszenv kapcsolta őket össze, de szemléletük, felfogásuk is egyezett. Čapek így nyilatkozott: „*Közép-Európa népei egymásra vannak utalva...*” Beszédes párhuzamokkal és elemzésekkel igazolja Dobossy, hogy Adyt és Móriczot az európaiak közül igazán a szlovákok, a horvátok, a szerbek, a románok értik. Nemcsak értik, értékelik is. Például M. Krleža Ady-nekrológiájában – többek között – ezt mondja: „*A magyarságot Ady jelenti.*”

Dobossy tanulmányai számos közvetlen kapcsolatra utaló, Kárpát-medencei kötődést példázó, olykor kuriózumként ható adattal lepnek meg. Ilyenek: Stanislav Kostka Neumann szegedi, illetve kiskundorozsmai katonáskodása idején írott versei s utazása Cseh-szlovákia magyar lakta területein. Levelei, megnyilatkozásai elgondolkodtatóak. – Szinte anekdotának hat: hogyan lett Vörösmarty *Szózata* – kisebb átköltéssel – cseh hazafias vers, sőt közkedvelt dal! Vagy Petőfi *Ha férfi vagy, légy férfi* című versének fordítása átdolgozva a cseh mozgalmi ünnepek közkedvelt költeménye lett; sőt később munkásmozgalmi dallá lépett elő! De arra is van példa, hogyan változott át egy régi cseh népkönyv krónikája királyokról szóló magyar népmesévé. *Božena Němcová* pedig – aki a cseh irodalmi népiesség lelkes művelője volt – Rózsa Sándorról szóló legendát is följegyzett stb.

A kötet több tanulmánya ismételtlen hangsúlyozza a többnyelvűség jelentő-

ségét. Írók és tudósok sora: Comenius, Bartók, Féja Géza, Németh László stb., különféle alkalmakkor felhívja a figyelmet arra, hogy egymás kölcsönös megismerésének és megbecsülésének kulcsa a többnyelvűség. – „Jó néhányunk nevében szégyenkezem – nyilatkozta Bartók Béla –: németül, franciául, angolul még csak beszélni nemelyikünk, de szerbül, horvátul, szlovákul, románul úgyszólván egyikünk sem.” – Azóta valamelyest javult a helyzet, de ez még korántsem elegendő!

Dobossy írásait mindenkor az *őszinteség, a haladó szemlélet, a humánus magatartás jellemzi*. És ezt várja a környező népek esztétáitól, tudósaitól is.

Példát mutat a *mitoszok lebontásában* is. Károsnak tartja az értékrendszerek elfogult kezelését – akár magyar történelmi hagyományokról, akár éppen Švejk-ről van szó. A társadalmi-történelmi alaphelyzet, a földrajzi környezet, a politikai, művészeti törekvések egyértelműen meghatározzák az alkotások helyét, szerepét, jelentőségét.

Bár Dobossy elsősorban, a tények és adatok pontos elemzésével operál, gondolatait, megállapításait egyúttal tiszta érzelmek is kormányozzák. A lendület, az átérés azonban soha nem ragadja el. Szabatosan értelmezi a tényeket, a fogalmakat, a szavakat – de azt is érti és átéli, ami a szavak mögött áll őrt!

E tanulságos könyv szellemében mi is valljuk és vállaljuk Dobossyval: „A mi dolgunk most az, hogy ... gyarapítsuk a megértés, a kiegyenlítődség, a megbékélés folyamatát.”

A NEMZET és EMLÉKEZET sorozatban megjelent *Előítéletek ellen* című kötet – az előzőkhöz hasonlóan – mindnyájunk emlékezetes olvasmánya. (Magvető)

SZIRMAY ENDRE

Két könyv

Közép-Kelet-Európából/ról

Visszavetítve a történeteket a múltba, hadd idézzük mindjárt Révai Józsefet, aki a *Szabad Nép* 1946. november 24. számában – többek között – azt írta: „*Romániával Párizsban komoly vitánk volt, amely ellenünkre dőlt el, de a demokratikus és a magyarság jogait tisztelő Románia iránt nem érzünk miatta keserűséget.*”

Aligha tévedünk: Révai – kimondatlanul – Groza Péterre is gondolt, mint politikai zálogra. Aligha véletlen, hogy már öt évtizeddel ezelőtt ilyen politikai zálognak tudta és ismerte őt Balogh Edgár. Az Ekécek (Groza Péter pártja) és a MADOSZ (Balogh Edgárék) népfronti szövetsége valóban szövetkezni tudott a fasiszmissal, a sovinizmussal, a népeket egymásnak uszító demagógiával szemben. A fasiszta parancsra kettészakított Erdély haladó szellemiségei között sokszor közvetített Groza Péter. Magyarok, románok, székelyek között. Sajátos módon, még a börtönben is, 1943-1944-ben is. Megannyi megrendítő részletet ír le: miként volt hasonló sorsa a királyi Romániában és a Horthy-Magyarországban (Dél-, illetve Észak-Erdélyben) a csak egy kicsit is haladó gondolkodású embereknek.

Groza Pétert – az embert és politikust – a történelem és a valóság tanította bölcsességre. Arra, hogy még egyszer ne játsszák ki egymás ellen a Duna völgyében élő, egymásra utalt népeket; hogy ne legyen többé – politikai értelemben – Észak-, illetve Dél-Erdély. Ne legyenek töb-

A BÖRTÖN HOMÁLYÁBAN

(Petru Groza börtönnaplója)

„...Egyedül álltam ebben az országban, amikor minden hátsó gondolat nélkül, egyes-egyedül a fajtám, a nemzetem és hazám érdekeit tartva szívem és szemem előtt, bátran kiálltam a román–magyar barátságért...” – mondotta Petru Groza, vagy ahogyan őt Magyarországon jobban így ismerték, *Groza Péter*, 1946-ban, egy beszélgetésben. Kétségtelen, hogy hagyomány és a huszadik századi progresszió ötvöződik itt: a népet-nemzetét szerető politikus demokratikus állásfoglalása a népek barátságának igénylésével.

Közös dolgaink címmel, a Gondolat Kiadó sorozatot indított el, s ennek egyik első kötetéről beszélek, amely E. Fehér Pál markánsan és kellő politikai határozottsággal megírt előszavával jelent meg.

Mert való igaz: meg kell hajolni amaz ember előtt, politikus előtt, aki népet úgy szereti, hogy azzal együtt a környezetében élő más népeket barátként, sőt testvérként fogadja el. Ezért aktuális most is e kötet, az 1945-ös első, romániai kiadás után. Igaz az, mit E. Fehér Pál, az említett előszóban leírt, hogy ti, „*kivételes hatású politikus volt, ezt éppen itt, a mi tájainkon Közép-Kelet-Európa térségében érzékelhetjük a leginkább. Ott, ahol szinte a feudalizmusból kellett – a történelem léptékével mérve – villanásnyi idő alatt, az idők parancsát megértve a szocializmus építését elkezdeni.*”

bé nagyhatalmaktól egymásra uszított játékszerek. A börtönmagány homálya és csendje – érthetően – még inkább fokozta e meggyőződés erejét Groza Péter gondolatrendszerében.

Ő megvetette és nem tartotta korszerűnek a régi, autarkias szemléletet, sem a gazdasági életben, sem az élet és az államközi kapcsolatok egyéb területein. Ismét egy 1946-os interjúrészlet: „... minden körülmények között az illető területen alkalmazom a demokráciát...” Ez összhangban áll a börtönnapló utolsó mondatával: „Reggel felé elalszom. Azt álmodtam, hogy minden ember, a világ minden szegletében szabad...” Szébb álma, nagyszerűbb törekvése nem is lehet egy politikusnak. Groza Péter tanult tehát a történelemből: a börtön homályában is. Gondolatai nem voltak homályosak, telítve hátsó indulatokkal. Amit a „börtön homályában” átélt és megtanult, mindazt később, demokratikus keretek között, a napfényben is, meg merte vallani, sőt, lehetőségeihez képest – valósítani. A börtön homályában – mint az emberi gondolatok pokoljárásában – megérelődött benne, hogy a nacionalizmussal szemben a demokráciát lehet és szabad szembeállítani.

A börtön homályában – mint ez világosan kiderül – egy korábbi világ, régi emberi kapcsolatok sora szűnik meg, s egy új, merőben másfajta alakul ki. Mint ilyenkor lenni szokott, az ember, az emberék próbát állnak ki, vizsgáznak emberségből, politikából. Egész emberi sorssorozat bontakozik ki a kötet lapjain. E sorozat fókuszában él Groza Péter. Óriási nyomás terhe és súlya alatt. De szilárdan eltökélt gondolatrendszerrel és mély bölcsességgel. Pedig ő is került nehéz helyzetbe. *Harapófogóban* – amint naplója első fejezetének nem véletlenül adta ezt a címet. Belső lelkirajzot is nyújt e börtönnapló, olyan emberéét, ki rend-

kívül mozgékonyan figyeli a világ eseményeit, aki gondolataiban és törekvéseiben – még a börtön homályában is – már-már az ún. nagypolitikai mezsgyékét sűrölja. Íme, egyetlen példa: „*Egyedül maradok gondolataimmal ... Különösen a társadalmi igazságtalanság gondolata üldöz, amely a múlt háború után a munkásnép alsó rétegéből származó és élettehetőségeiktől megfosztott fiatal értelmiségieket érte ...*” Gondolatai – a börtönben is – átfogóak, elemzőek, történelmileg is, szociológiailag is. Ez fontos és lényeges mozzanata Groza Péter gondolkodásának; még akkor is, ha ügyvéd volt, ha az Ekécsk Frontja vezetője is volt. A forrásokat keresi, az akkori jelen visszásságainak rugóit próbálja feltárni.

Am ide kívánczik egy másik gondolatsor is, Groza Péteré, aki a „kettévágott Erdélyről” beszélt *Jósika* bárónak és *Teleki* grófnak; ti. hogy mit nyertek a románok és magyarok a második bécsi döntéssel. Ezt: „*Mindegyik fél holttesttel a karjában ment baza, az egyik részben örült, hogy nyert valamit, a másik, hogy nem vesztett el mindent... A történelem ítélszéke előtt mindkét fél tanúságot tett róla, hogy nem igazi anyja a megkínzott Erdélynek: sem Budapest, sem Bukarest akkori politikusai ... És mégis Erdély is meg fogja találni igazi édesanyját ...*” Mit lehetne, mit volna szabad hozzátenni ehhez, közel ötven esztendő távlatából? Ismerve a történelem megannyi nyilvánvaló, vagy azóta nyilvánosságra került mozzanatát.

Meg kell hajolni – a tisztesség és a történelmi igazságérzet is ezt követeli – egy román politikus és hazafi gondolatai, emléke előtt. Olyan ember és politikus előtt, aki – ismétljük – szerette népét és nemzetét, s aki becsülte és megbecsülte a népével együtt élő más nemzetek fiait. A börtön-

tönnapló ezt kívánja az utókortól, mely még karnyújtásnyira él az egykori eseményektől.

KASSAI NAPLÓ 1918–1929

Általánosabb érvényű észrevétellel kell küzdenünk. Már egy ideje kitűnően észrevehető: a társadalomtudomány legtöbb ágazatában mindinkább a mikrofilológia felé fordul a kutatói tekintet. A *forrásokat* igyekeznek felmérni; nemcsak azért, hogy minden áron újat nyújtsanak, inkább azért, mert nyilvánvaló (s mindegyre erősebben), igen sok korábbi állítás szorul korrekcióra, árnyalásra, kiegészítésre. Tehát az összefoglaló műveket mostanság a részfeladatokat középontba állító igény váltja fel.

Ez a jelenség, úgy tűnik, nem állt meg a nemzeti határoknál, meglehetősen tág tereket ölel fel. Igen, sok, korábban beidegzett felfogást kell korrigálni stb. Sok az az anyag, melynek feltárása, értékelése filológiai aprómunkát igényel. Ezek sorába illeszkedik Gyüre Lajos munkája, mely a *Kassai Napló* közel másfél évtizedes történetét (1918–1929) veszi szemügyre. A pozsonyi *Madách Kiadó* ilyen és ehhez hasonló adatfeltáró munkával igen hasznos értékmentő és értékelő missziót vállal.

Az előttünk fekvő kötet két nagy részre oszlik: (I.) Gyüre Lajos bevezetőjére és (II.) meglehetősen árnyalt Kassai Napló (KN)-bibliográfiára.

Ami a bevezetőt illeti: egy új államalakulat (Csehszlovákia) egyik vezető, polgári haladó sajtóorgánumának indulását, belső vitáit, virágzását és válságát, dilettantizmus elleni harcát, esztétikai igényesség-kísérleteit mutatja be. Mindez látszólag egy lap belső ügye lenne, ha közben nem alakította volna a köztudatot; legalábbis egy jelentős réteg köztudatát, esztétikai értékrendszerének ki-

alakítását. Ez pedig már – pláne az 1920-as éveket figyelembe véve – nem belső ügy.

Egy nemzedék indult el akkor és e lap adta lehetőségek útjain. Miként *Fábry Zoltán* írt erről: „Az induló magyar írás lényegében itt és innen startolt: *Darkó István, Földes Sándor, Győry Dezső, Jarno József, Komlós Aladár, Márai Sándor, Merényi Gyula, Mihályi Ödön, Sebesi Ernő, Simándy Pál, Tamás Mihály, Vozári Dezső és jómagam a Kassai Napló Vasárnap-jában leltünk megértő otthonra...*” Tehát az ún. első nemzedék derékhada indult innen, sok tervvel, sokfelé tekintgetve, de azzal a szándékkal, hogy megteremtik az új körülmények között a „szlovenszkói” magyar kultúrát és irodalmat.

Nem véletlen, hogy szabályos kis vita alakult ki – ha közvetve is –, a Kassai Napló eredete körül, hogy ti. mily' mértékben lett folytatója a KN, a korábbi *Felsőmagyarországnak*, s mily' mértékben alakították ki profilját az emigránsok. Úgy látjuk: *Turczel Lajos* (Két kor megszgyéjén), *Varga Rózsa* (Keressétek, ami összeköt...), a *Fábry-levelezéskötet* stb. alapján Gyüre Lajos helyesen mutat abba az irányba, mily' mértékben volt folytatója bizonyos hagyományoknak, s mily' mértékben emelte a lap színvonalát, esztétikai értékét *Ignotus, Barta Lajos* stb. Itt érezhetően annak súlya dönt, ki – ti. kutató –, mily' mértékben tudott élni az említett mikrofilológia lehetőségével. Nyilvánvaló, hogy például *Fábry Zoltán*, amikor a KN történelmi s esztétikai értékrendszeréről írt, s az emigrációnak sok mindent tulajdonított, ebben az vezetete: *Ignotus*ék az igényes irodalmat igyekeztek megteremteni. Gyüre Lajos abban megy tovább, hogy megmutatja, milyen belső harcok, rosszindulat, gáncsok közepette tudott egyáltalán megfelelni en-

nek a várakozásnak („elvárásnak” – mondanók ma) a lap. Miként ugyan-csak Fábry írta a *Kúria, kvaterka, kultúra* című kötetében (1964), a Kassai Napló gócpont tudott és akart lenni, „és el lehet mondani: a szlovenszkói értékirodalmat 1921-től 1925 első feléig, de mindenesetre 1922, '23 és '24-ben a *Kassai Napló* jelentette...” Tehát mindenféleképpen központi szerepet töltött be a KN a nem kevés számú, kérszéletű lap és folyóirat között. Szinte még a *Prágai Magyar Hírlap* sem tudta átvenni funkcióját, sem iránya, sem értékrendje, sem szerződárdája szempontjából. Amikor a KN megszűnt, mert *elgáncsolták*, a nyomában alig akadt hasonló értékcsintű lap. Majd egy évtized múltán, de más tájékozási iránnyal és még inkább elűtő politikai töltéssel a Fábry-szerkesztette *Az Út*, vagy a népfrontos *Magyar Nap*. Széles tömegeket a KN ragadott meg. Nem véletlen, hogy például Györy Dezső 1974-es (pontosabban 1973 novemberi), alighanem utolsó versében (*Verses távirat – magam helyett*) éppen a két szerkesztőt, *Szepesi Miskát* és *Dzurányi Lászlót* emlegeti név szerint. Nem csak nosztalgias visszaemlékezés, kegyelet-megemlékezés ez részéről, de tényleges, tartalommal bíró történelmi realitás: az indulás, az összefogó erő – ezt jelentette számára a KN. Fábry Zoltán véleményét már ismerjük. A KN egy hőskor viszonylag széles tömegeket összefogó sajtóorgánuma volt. Ez történelmi érdeme és tette. Vitáival,

gáncsaival együtt. Erről készített felmérő leltárt Gyüre Lajos.

A második rész: a szakkutató számára a pozitív tényanyag. A sokféle és sokszempontú feldolgozás (mely így is csak válogatás lehet), a megközelítően négyezer cikkével. Gyüre Lajos – első megközelítésre – rendkívül árnyaltan igyekezett plasztikus képet nyújtani e nagyhatású lap életéről. A belső vitákról, feszültségekről, kísérletekről. Mindennél többet mond, hogy tizenöt-féle felosztással szándékozott bemutatni a KN hatósugarát. Érthetően a szlovákiai (szlovénszkói) magyar irodalom és a külföldi irodalom, valamint a kultúrpolitikai cikkek kaptak a legnagyobb teret e válogatásban. Persze – most már a további kutatásokra fordítva a tekintetet – a szakmai érdeklődés a KN belső életét veszi majd alaposabban szemügyre. Bizonyos, hogy e kötet – bevezetője és a bibliográfiai fejezet – alapozó és feltétlenül úttörő jellegű. Nemcsak arra alkalmas, hogy e szálon a további kutatások továbbinduljanak, hanem arra is, hogy más, hasonló orgánumok feltérképezését is elvégezzék. Mert az vitathatatlan: a szintetizáló munkák mellett, a mikrofilológián alapuló szigorú rendszerezésre éppoly szükség lesz ezután is. Ehhez pedig a forrásokhoz kell visszanyúlni. Az éltető forrásokat kell felkutatni. Így lesz érdemes – szintézist és rész munkálatokat – a leltárt elkészíteni.

K. Gy.

PALÓCFÖLD

A Nógrád Megyei Tanács VB
művelődési osztályának lapja.

Főszerkesztő:
PRAZNOVSZKY MIHÁLY

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
ELNÖKE:

Dr. Horváth István

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

TAGJAI:

Csik Pál

Dr. Fancsik János

Füzesi István

Németh János István

Dr. Szabó Károly

Dr. Tamáskovics Nándor

Tóth Elemér

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska

Czinke Ferenc

Kovács Anna

Pál József szerkesztő

Szerkesztőség: 3100 Salgótarján,
Arany János út 21. Telefon: 14-386.

Kiadja: A Nógrád Megyei Lapkiadó
Vállalat. Felelős kiadó: *Bálint Tamás*
igazgató.

Készült a Nógrád Megyei Nyomda-
ipari Vállalat salgótarjáni telepén,
8,4 (A/5) ív terjedelemben.

F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató.
86.45510 N. S.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Banos János költő (Bp.); *Barak László* költő (Dunaszerdahely, Csehszlovákia); *Bojtár Endre* irod. tört. (Bp.); *Cseb Károly* költő (Halmaj); *Csongrády Béla* pártmunkás (Salgótarján); *Csorba Piroska* költő (Szuhakálló); *Dippold Pál* író (Zsámbék); *Furmann Imre* költő (Miskolc); *Jávor Ottó* író (Bp.); *Karácsondi Imre* költő (Karácsond); *Király István* irodalomtörténész (Bp.); *G. Komoróczy Emőke* irod. tört. (Bp.); *Kovács Győző* irod. tört. (Felsőgöd); *Laczkó András*, a Somogy főszerkesztője (Kaposvár); *Lóska Lajos*, a Művészet munkatársa (Bp.); *Petrőczy Éva* költő (Bp.); *Rombányi Gyula* költő (Balassagyarmat); *Sigmond István* író (Románia); *Szakály Sándor* történész (Hadtörténeti Intézet); *Szirmay Endre* kritikus (Kaposvár); *Tüskés Tibor* irod. tört. (Pécs); *Varga Csaba* író, szociográfus (Bp.); *Veres János* költő (Rimaszombat, Csehszlovákia); *Wintermantel István*, a Szovjet Irodalom szerkesztője (Bp.)

☆

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál. (HELIR) Budapest, V., József nádor tér 1. - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámmal. Egyes szám ára 16 Ft, előfizetési díj fél évre 48 Ft, egy évre 96 Ft. Megjelenik kéthavonta. *Kéziratokból és rajzokból nem örvényünk meg és nem küldünk vissza.*
ISSN: 0555-8867. Index: 25-925.

Ára: 16.- Ft

PALÓCFÖLD
